

ВІСНИК

ДЕРЖАВНОЇ СУДОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ УКРАЇНИ

2/2013

Редакційна колегія:

КИРИЛЮК Руслан Іванович,

Голова Державної судової адміністрації України, кандидат юридичних наук

ОНОПЕНКО Василь Васильович,

Голова Ради суддів України, суддя Верховного Суду України, заслужений юрист України

ГВОЗДИК Павло Олександрович,

заступник Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

КОБИЛЯНСЬКИЙ Микола Генріхович,

Голова Ради суддів адміністративних судів, суддя Вищого адміністративного суду України, член Вищої ради юстиції, заслужений юрист України

РОМАНЮК Ярослав Михайлович,

Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, суддя вищого кваліфікаційного класу, заслужений юрист України

УДОВИЧЕНКО Олександр Сергійович,

заступник голови Вищої ради юстиції, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

ОФІЦІЙНЕ НАУКОВО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ

Видається чотири рази на рік
Передплатний індекс: 95966

Рік заснування: 2006

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 11236-306Р
від 13.06.2006 року

Адреса редакційної колегії:
01021, м. Київ, вул. Липська, 18/5

Шеф-редактор:
Р. Кирилок

Редактор:
Ф. Іллок

Видавець:
видавнича організація «Юрінком Інтер»,
президент В. Ковальський

Адреса:
04209, м. Київ-209, вул. Героїв Дніпра, 31б
www.yurincom.kiev.ua

© «Вісник Державної судової адміністрації України», 2013

ВІСНИК ДЕРЖАВНОЇ СУДОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ УКРАЇНИ – 2013

ІННОВАЦІЇ В СУДОЧИНСТВІ

«ЕЛЕКТРОННИЙ СУД» ПРИХОДИТЬ У СУДОЧИНСТВО

Віталій ПОЛОЖИШНИК,
заступник Голови Державної судової адміністрації України

«Інтернет дає унікальну можливість доступу до інформації. ДСА України має намір використовувати цей інструмент для забезпечення більш комфортного доступу громадян до суду. «Електронний суд» – це суд, двері якого цілодобово відкриті для кожного; це – суд, у якому немає черг; це – суд, у якому ви відчуваєте себе як удома. І насправді, щоб відвідати його – достатньо одного кліка комп'ютерної мишки».

Руслан КИРИЛЮК,
Голова Державної судової адміністрації України

17 червня 2013 року в усіх місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції запроваджено інноваційний проект «Електронний суд» – порядок обміну електронними документами між судом і учасниками судового процесу (згідно з наказом Державної судової адміністрації України від 31 травня 2013 року № 72). Даний проект реалізується в рамках створення й удосконалення Єдиної судової інформаційної системи України.

Основний принцип проекту «Електронний суд» полягає в налагодженні процесу оперативного обміну інформацією в електронному вигляді між судовими установами, учасниками судового процесу, а також іншими державними структурами з метою забезпечення спра-

ведливого та неупередженого правосуддя в Україні.

Проект передбачає:

- перехід до системи електронної відправки та прийому процесуальних документів із застосуванням електронного підпису;

- забезпечення відкритого доступу учасників судового процесу до інформації шляхом створення сучасних інтернет-ресурсів та встановлення в приміщеннях суду інформаційно-довідкових кіосків;

- налагодження системи електронно-го обміну з базами даних інших державних органів та установ;

- формування єдиного електронного архіву судових документів;

- забезпечення повної комп'ютеризації процесів судового діловодства.

Одним із ключових завдань проекту є зменшення видатків на поштову кореспонденцію та друк паперових документів.

Нагадаємо, пілотне впровадження проекту «Електронний суд» Державна судова адміністрація України спільно з ДП «Інформаційні судові системи» розпочала ще у вересні 2012 року.

Робота ця ведеться поетапно. Зокрема, вже реалізовано перший її етап – надсилання судами копій процесуальних

документів в електронному вигляді учасникам судового процесу.

Для цього учасник судового процесу реєструється в системі «Електронний суд» (заводить поштову скриньку) на офіційному веб-порталі судової влади України за адресою: mail.gov.ua. Потім подає до суду заявку про отримання процесуальних документів в електронному вигляді, форму якої можна роздрукувати з офіційного веб-порталу судової влади України. Відповідальний працівник суду на основі поданої заявки учасника створює підписку на такого користувача в автоматизованій системі документо-обігу суду. Після надходження до автоматизованої системи процесуального документу у відповідній справі та його підписання електронним цифровим підписом судді відбувається його автоматичне надсилання на електронну адресу учасника судового процесу. Процедура достатньо проста та доступна кожному користувачу.

До _____
(найменування суду)

від _____
(ПІБ або найменування особи, її уповноваженого представника)

справа № _____
(за наявності відомостей)

за позовом (заявою, скаргою, поданням) _____
(ПІБ або найменування особи)

до _____ про _____
(ПІБ або найменування особи)

від _____ року

**Заявка
на отримання процесуальних документів в електронному вигляді**

Прошу надсилати процесуальні документи в електронному вигляді на електронну адресу _____@mail.gov.ua.

У разі перегляду судового рішення (ухвали, постанови тощо) у справі судом апеляційної інстанції прошу надсилати з даного провадження процесуальні документи в електронному вигляді вищевказаними судами на зазначену електронну адресу.

Підтверджую факт реєстрації в системі обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу і достовірність внесеної інформації про особу.

Дата

**Підпис учасника процесу або
його уповноваженого представника**

ІННОВАЦІЇ В СУДОЧИНСТВІ

У рамках реалізації проекту «Електронний суд» налагоджена система обміну інформацією між судами, прокуратурою, Міністерством доходів і зборів України, а також з Єдиним реєстром судових розслідувань.

При тому його перший етап передбачає паралельне ведення як паперової, так і електронної документації.

Також у тестовому режимі працює на сайтах судів веб-порталу судової влади веб-ресурс «Список справ, призначених до розгляду», де зазначені, зокрема, дата та час проведення судового засідання; суддя у справі; єдиний унікальний номер справи; сторони у справі; предмет позову; адреса суду, в якому проводиться засідання; форма судочинства справи.

На сьогодні пілотний проект уже працює в таких судах, як Печерський ра-

йонний суд міста Києва, Автозаводський районний суд міста Кременчука, Ялтинський міський суд Автономної Республіки Крим, Апеляційний суд Дніпропетровської області.

Наступним етапом проекту є надсилання учасникам судового процесу SMS-повідстки, що зробить оперативнішим надходження інформації до користувача. Надсилання текстів судових повісток у вигляді SMS-повідомлень здійснюється відповідно до вимог частини першої статті 135 Кримінального процесуального кодексу України, частини шостої статті 74 Цивільного процесуального кодексу України.

Учасник судового процесу подає до суду заявку про отримання судової повістки в електронній формі за допомогою SMS-повідомлення.

До _____
(найменування суду)

від _____
(ПІБ або найменування особи, її уповноваженого представника)

справа № _____
(за наявності відомостей)

за позовом (заявою, скаргою, поданням) _____
(ПІБ або найменування особи)

до _____ про _____
(ПІБ або найменування особи)

від _____ року

Заявка на отримання судової повістки в електронній формі за допомогою SMS-повідомлення

Прошу надсилати судову повістку в електронній формі за допомогою SMS-повідомлення на мій мобільний номер телефону (+380 _____) _____.

У разі перегляду судового рішення (ухвали, постанови тощо) у справі судом апеляційної чи касаційної інстанції прошу надсилати з даного провадження судову повістку в електронній формі за допомогою SMS-повідомлення вищевказаними судами на зазначений номер телефону.

Про зміну номера мобільного телефону та обставин, які перешкоджатимуть отриманню SMS-повідомлень, зобов'язуюсь повідомити суд.

Необхідність відправки повідомлення латинськими літерами _____ (так, ні)

«Так» вказується в разі, якщо мобільний телефон не підтримує відображення кирилических символів.

Дата

**Підпис учасника процесу або
його уповноваженого представника**

Судова повістка у вигляді SMS-повідомлення надсилатиметься учаснику судового процесу, який подав відповідну заявку до суду, на його номер мобільного телефону, вказаний у такій заявці. Її форму також можна роздрукувати з відповідного розділу офіційного веб-порталу судової влади України (court.gov.ua).

Від впровадження даного проекту маємо реальний ефект, а саме: скорочення витрат державного бюджету на поштові пересилання в судах. До речі, одне поштове відправлення сьогодні коштує 7,5 грн, а одне SMS – 0,7 гривні. Таким чином судові витрати в цій категорії інформаційних повідомлень вдасться скоротити в 10 разів, а з урахуванням,

що в 2012 році видатки на поштові відправлення судів по всій Україні склали близько 100 млн грн, то в разі хоча б 70% переходу на електронний обмін інформацією поштові витрати скоротяться саме на такий відсоток.

Реалізація даного пілотного проекту розпочалася в Печерському та Святошинському районних судах міста Києва, Автозаводському районному суді міста Кременчука, Апеляційному суді Закарпатської області й Апеляційному суді Дніпропетровської області.

Завершальним етапом запровадження проекту «Електронний суд», реалізація якого планується на кінець 2013 – початок 2014 років, є надсилання учасниками судового процесу в електронно-

Судова влада України
офіційний веб-портал

Головна - Суде - Печерський районний суд міста Києва

Список справ призначених на [] [Очистити дату]

[Для вибору іншої дати судового засідання оберіть дату у календарі]

Довідка

Засідання з 1 по 10 із 743 засідань

Пошук: []

Дата/Час	Судді	№ Справи	Сторони по справі	Суть справи	Адреса	Форма судочинства
05.07.2013 09:00	Царевин О.І.	1-620/12	Обвинувачений: Афіоку Кюля Дмитрана		м. Київ, вул. Хрещатик, 42-А	Кримінальні справи
05.07.2013 09:00	Царевин О.І.	757/12442/13-к	Скаржник: Питько Микола Степанович, особа, стосовно якої розглядається подання, клопотання, завага. Бойко Валентина Миколаївна		м. Київ, вул. Хрещатик, 42-А	Кримінальні справи
05.07.2013 09:00	Колес Р.Ю.	757/13807/13-а	Відповідач: Куца Сергій Леонідович - заступник начальника Потривасівської вищезначальних служби боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, підполковник. Калантєв Володимир Євгенович	про оскарження правого акту індивідуальної дії	м. Київ, вул. Хрещатик, 42-А	Адміністративні справи
05.07.2013 09:00	Карабань В.М.	757/13560/13-п	Правопорушник: Семенов Оляга Євгенівна		м. Київ, вул. Гайдана, 4	Справи про адміністративні порушення
05.07.2013 09:03	Карабань В.М.	757/13633/13-п	Правопорушник: Коваленко Володимиро Васильович		м. Київ, вул. Гайдана, 4	Справи про адміністративні порушення
05.07.2013 09:05	Карабань В.М.	757/13559/13-п	Правопорушник: Пилипов Рустав Валерійович		м. Київ, вул. Гайдана, 4	Справи про адміністративні порушення
05.07.2013 09:10	Горкава В.Ю.	757/12346/13-к	Скаржник: Слюсар Юрій Борисович		м. Київ, вул. Хрещатик, 42-А	Кримінальні справи
05.07.2013 09:10	Волкова С.Я.	757/13046/13-ц	Заявник: ПАТ "Банк "Універсал Кредит" в особі філії "Центральне регіональне управління "Північного закарпатського товариства" Банк "Універсал Кредит", відповідач: Пашагол Лариса Іванівна, заявник: Пашагол Олег Іванович		м. Київ, вул. Хрещатик, 42-А	Цивільні справи
05.07.2013 09:15	Новик Р.В.	757/9862/13-ц	Позивач: Андрійко Володимир Володимирович, відповідач: ПРАТ СК "Сторожинський карітас"	про стягнення суми страхового відшкодування	м. Київ, вул. Хрещатик, 42-А	Цивільні справи

му вигляді позовних заяв (апеляційних та касаційних скарг) та інших передбачених процесуальним законодавством документів до суду, тобто повне виключення паперових документів із документообігу суду.

Отже, беззаперечним позитивом запровадження такого проекту необхідно відзначити скорочення витрат учасників процесу, пов'язаних із подачею в паперовому вигляді заяв до суду, та значне скорочення витраченого часу громадянами, які зможуть усю необхідну інформацію отримувати й відправляти в електронному вигляді. Тобто від запровадження

проекту «Електронний суд» очікується реальний економічний ефект.

Державна судова адміністрація України спільно з ДП «Інформаційні судові системи», запроваджуючи проект «Електронний суд», прагнуть покращити доступ людей до правосуддя. Адже громадяни не повинні чекати, коли нарешті судова система почне фінансуватися в повному обсязі, – необхідно вже сьогодні зробити доступ до суду для людей більш зручним і комфортним. Ми створюємо умови як для працівників апаратів судів, так і для громадян.

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ЮРИСДИКЦІЙ

УДК 346.13

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНО- ПРАВОВОГО СПОРУ

Віктор ТАТЬКОВ,

*Голова Вищого господарського суду України,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України*

Стаття присвячена розгляду теоретичних та практичних аспектів поняття публічно-правового спору, його ознак та підвідомчості.

Ключові слова: публічно-правовий спір, судова реформа, господарське судочинство, адміністративне судочинство, підвідомчість, підсудність.

Актуальність дослідження поняття й ознак публічно-правового спору полягає в значній увазі, яка приділяється останнім часом проблемам судової реформи в Україні і критеріям віднесення спорів, що виникають, до компетенції тих чи інших судів. Незважаючи на роки, які пройшли від початку реалізації судової й адміністративної реформ, а також ряд роз'яснень, підготовлених вищими судами України, питання розмежування справ цивільної та господарської юрисдикцій зі справами адміністративної юрисдикції залишаються дискусійними і породжують нові проблеми на практиці.

Одним із центральних у вирішенні зазначених проблем стало питання про поняття, правову природу й ознаки публічно-правового спору.

Свою думку щодо різних аспектів поняття, суб'єктного складу, змісту й особливостей публічно-правового спору, а також щодо питань специфіки адміністративної юстиції висловили вітчизняні й зарубіжні науковці та практики, зокрема, В. Б. Авер'янов, О. А. Беляневич, Ю. П. Битяк, І. Л. Бородін, А. Г. Бобкова, А. Т. Боннер, А. Л. Борко, В. Ф. Бойко, В. Д. Бринцев,

Л. В. Бринцева, М. К. Галянтич, І. П. Голосніченко, А. І. Єлістратов, А. Б. Зеленцов, В. М. Кампо, В. В. Кафарський, І. Б. Коліушко, О. В. Константиї, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, А. В. Кряжков, О. В. Кузьменко, Є. Б. Кубко, Н. С. Кузнецова, Р. О. Куйбіда, А. Г. Кучеріна, Г. П. Литвинова, Д. М. Лук'янець, Є. Б. Лупарев, В. К. Мамутов, І. Є. Марочкін, Р. А. Майданик, Л. А. Ніколаєва, Н. Р. Нижник, А. Й. Осетинський, В. М. Палій, І. В. Панов, О. М. Пасенюк, Ю. С. Педько, В. Г. Перепелюк, Н. Б. Писаренко, С. В. Ребриста, Г. В. Риж-

кова, Н. Г. Саліщева, І. Л. Самсін, А. О. Селіванов, В. С. Стефанюк, Н. В. Сухарьова, В. А. Сьоміна, Ю. О. Тихомиров, М. М. Тищенко, О. Ю. Тодика, Н. Ю. Хамеєва, Д. М. Чечот, В. І. Шишкіна, В. С. Щербина та інші.

Метою цієї статті є аналіз законодавства та літературних джерел, судової практики з проблем поняття і змісту публічно-правового спору, відмежування поняття «публічно-правовий спір» від ряду інших, його доктринальне обґрунтування, вироблення пропозицій удосконалення законодавства і практики його застосування.

Важливим завданням з огляду на це є визначення поняття публічно-правового спору, його ролі для розуміння процесів адміністративної і судової реформ в Україні, виокремлення найбільш специфічних ознак і особливостей публічно-правового спору, визначення його суб'єктного складу, предмету і змісту, а також підвідомості таких спорів.

Об'єктом дослідження є публічно-правовий спір, а також відносини, які складаються при його виникненні.

Предмет дослідження складає доктрина права, зокрема господарського, адміністративного, цивільного і процесуального, сучасне вітчизняне та зарубіжне законодавство, правові звичаї, практика судів щодо проблем публічно-правових спорів.

Серед загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання в процесі написання статті було використано діалектичний, історико-правовий, логічний, порівняльний, семантичний методи та ряд інших, які допомогли сформувати власну позицію з досліджуваних питань, запропонувати власні висновки й надати пропозиції з удосконалення чинного законодавства України.

Слід зазначити, що судова, а також адміністративна реформи, мають на меті створення належного правового механізму для захисту прав особи від порушень

з боку влади. Саме це в літературі називають сьогодні ключовим завданням створення ефективного судового механізму. Реформування судової системи – одна з найскладніших, найвідповідальніших проблем становлення державності [1, с. 19].

У 1992 році Верховна Рада України проголосила запровадження адміністративної юстиції. З цього часу розпочалися процеси з організації ефективної спеціалізації суддів, а утворення спеціалізованих судових колегій допомогло в подальшому створити вертикаль адміністративних судів. Це стало фактично початком втілення Концепції судово-правової реформи в Україні [2].

Як відомо, починаючи з 1998 року створення системи адміністративних судів було визнано одним із пріоритетів судової реформи [3]. Метою таких заходів було визначено формування повноцінного судового захисту прав і свобод громадян у сфері діяльності виконавчої влади. До моменту створення місцевих (окружних) і апеляційних адміністративних судів справи за правилами адміністративного судочинства вирішували місцеві й апеляційні господарські та загальні суди, а їхні рішення в цих справах переглядали Вищий адміністративний суд України – у касаційному порядку та Верховний Суд України, а саме його Судова палата в адміністративних справах, – за винятковими обставинами. На думку багатьох науковців, це не відповідало спеціалізації й було притаманне перехідному періоду, оскільки не знаходили реалізації конституційний принцип побудови системи судів, а також інші положення Конституції України, зокрема ст. 125, а «...паралельний розгляд адміністративних справ загальними і господарськими судами, навіть лише на рівні першої і апеляційної інстанцій, не могло б піти на користь формуванню якісного адміністративного законодавства та практики його застосування» [4, с. 4].

За оцінкою Європейського суду з прав людини «...сам факт створення та існування адміністративних судів, безумовно, можна привітати як одне з провідних досягнень держави, заснованої на верховенстві права, – зокрема з огляду на те, що ці суди здобули юрисдикцію розглядати акти адміністративних органів не без відповідної боротьби» [5]. Доречно згадати з цього приводу, що в кожній європейській державі, яка створювала адміністративні суди, були свого часу певні проблеми і труднощі, оскільки спочатку використовувалися механізми, давно відомі й притаманні цивільним та господарським справам, що вимагало перегляду специфіки нової категорії справ.

Ще одним кроком на шляху побудови нової системи захисту прав громадян стало також прийняття у 2006 році Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС України) [6].

При цьому вражає той факт, що чимало правознавців до цього часу розуміють адміністративне право здебільшого як адміністративно-деліктне право, в центрі якого знаходяться адміністративне правопорушення й адміністративна відповідальність. Утім сьогодні адміністративне процесуальне законодавство України базується переважно на положеннях основного нормативно-правового акта у сфері правового регулювання здійснення адміністративного судочинства – Кодексу адміністративного судочинства України. Таким чином, судочинство у цій сфері здійснюється відповідно до Конституції України, КАС України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Додамо, що окремі норми процесуального характеру містяться також у низці законодавчих актів, які стосуються здійснення адміністративного судочинства.

Спеціалісти вважають, що досвід багатьох посттоталітарних країн доводить, що адміністративна юстиція стає саме тим де-

мократичним інститутом, який покликаний гарантувати людині захист державою в особі адміністративних судів її прав від можливого свавілля та зловживань з боку державних органів та чиновників [4, с. 3].

Аналіз публікацій вітчизняних науковців свідчить, що на сьогодні єдиного поняття адміністративної юстиції не сформовано, проте у визначеннях, які пропонуються в літературі, можна знайти спільне: це погляд на адміністративну юстицію як на особливий порядок вирішення адміністративних спорів. Що ж до відмінностей, то вони вбачаються авторами переважно у суб'єктах, які розглядаються як такі, що можуть і повинні вирішувати ці спори [7, с. 9]. Так, в одних джерелах зазначається, що такі спори вирішуються не тільки судами, а й державними органами, в інших – що тільки в судовому порядку. Також висловлюється думка, відповідно до якої адміністративною юстицією є не будь-яке вирішення публічно-правових спорів, а тільки те, що здійснюється спеціально утвореними для цього судовими органами [8, с. 17].

До причин, які обумовили необхідність запровадження адміністративної юстиції в Україні, вчені відносять перш за все закріплення в Конституції України принципів положень, спрямованих на створення судової системи, яка б відповідала вимогам розбудови правової держави; необхідність приведення національної судової системи у відповідність до міжнародних правових стандартів; створення механізму спеціалізованого судового захисту прав і свобод громадян у сфері державного управління; невідповідність цивільно-процесуальної форми правозахисним потребам громадян немайнового характеру у сфері державного управління і, відповідно, відсутність у судів загальної юрисдикції реальних важелів щодо дієвого та всебічного захисту прав і свобод громадян, які є суб'єктами правових відносин, що виникають у сфері державного

управління, та багато інших [9, с. 230, 231].

В цілому позитивно оцінюючи сам факт запровадження адміністративної юстиції і формування системи адміністративних судів як окремої ланки спеціалізованих судів, не можна не зазначити, що спроба розкрити у ст. 3 КАС України зміст окремих понять, важливих для здійснення адміністративного судочинства, навряд чи є вдалою. Зокрема, цей висновок повною мірою стосується поняття публічно-правового спору, яким у контексті наведеної статті вважається переданий на вирішення адміністративного суду спір, в якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Згідно з ч. 2 ст. 4 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок вирішення. Інший порядок передбачено, наприклад, для конституційних і міжнародних публічних спорів.

Хоча законодавець певною мірою визначив орієнтир щодо поняття публічно-правового спору, недостатня чіткість у цьому питанні призводить до гострих дискусій з приводу розмежування, з однієї сторони, цивільної та господарської юрисдикції, з іншої – адміністративної.

Ці проблеми можна пояснити тим, що КАС України набрав чинності, по-перше, без проведення повноцінної адміністративної реформи і, по-друге, без своєчасного створення в повному обсязі системи адміністративних судів. На нашу думку, саме ці недоліки більш за все створюють додаткові ускладнення на шляху запровадження адміністративного судочинства навіть із плином часу. Певні сумніви викликала й остання версія Прикінцевих і Перехідних положень КАС України.

Фахівці адміністративного права вважають, що нині оскаржити в адміністративному суді можна будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, а вирішення питання про підвідомчість справ адміністративним судам здійснюється за допомогою переважно предметного критерію, що знаходить підтвердження у ч. 2 ст. 4 КАС України: юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім тих, для яких законом постановлено інший порядок судового вирішення.

Такий підхід навряд чи можна визнати обґрунтованим. Варто нагадати, що і в попередньому законодавстві, зокрема у ч. 4 ст. 22 Закону України «Про судочусть України» від 7 лютого 2002 р., який уже є нечинним, передбачалося, що місцеві адміністративні суди розглядають адміністративні справи, пов'язані з праводносинами у сфері державного управління та місцевого самоврядування. Таким чином, юрисдикція адміністративних судів була визначена не чітко і термінологічно ускладнена.

Різним був і сам підхід до визначення її обсягу: «обмежений або розширений, конкретний чи бланкетний, з наведенням переліку повноважень або заборонаю розглядати окремі справи» [10, с. 110].

Вважаємо, що для вирішення проблеми розмежування юрисдикцій різних судових підсистем важливо дати відповідь на декілька запитань:

- 1) що реально означає поняття «публічно-правовий спір» (зокрема в значенні ст. 3 КАС України);
- 2) що слід розуміти під публічно-правовими відносинами (на основі аналізу ст. 2 КАС України);
- 3) що слід розуміти під поняттям «державні органи ... при здійсненні ними владних повноважень» (у контексті норм статей 2, 3 та інших КАС України);
- 4) що слід розуміти під терміном «адміністративний договір»?

Не виникає сумнівів, що цей аналіз понять і відповіді на поставлені запитання необхідно кореспондувати з окремими положеннями Господарського кодексу України, Цивільного кодексу України, зокрема з урахуванням поділу юридичних осіб на осіб публічного права і юридичних осіб приватного права (статті 81, 82, 167–176 ЦК України).

Розгорнута відповідь на всі поставлені запитання потребує окремого дослідження і виходить за межі завдань, поставлених у цій статті. Відтак зосередимося саме на визначенні поняття публічно-правового спору.

Науковці свого часу активно досліджували не публічно-правові спори, а специфіку так званих «адміністративних спорів» і також звертали увагу на нечіткість визначення цього поняття на законодавчому рівні. Проблеми розмежування компетенції загальних, адміністративних та господарських судів також приділялась увага в інтерпретаційних судових актах [11; 12].

Однак слід звернути увагу на те, що КАС України з моменту його прийняття у 2005 році взагалі не оперував поняттям «адміністративно-правовий спір», а застосовував саме терміни «публічно-правовий спір», «спори з приводу публічно-правових відносин» (ст. 48 КАС України).

Ряд авторів пропонували у зв'язку з цим в Адміністративно-процесуальному кодексі України застосовувати термін «адміністративно-правовий спір» [13; 14; 15; 16; 17] – з огляду на сутність спорів, для розв'язання яких вони були призначені, і вважали, що цей термін має синонім – «спір про право адміністративне», стверджуючи, що «плутанина у поняттях «адміністративний спір» і «публічний спір» зумовлена тим, що на законодавчому рівні вони не визначені. Саме з цих причин Вищий господарський суд України свого часу направив до Конституційного Суду України конституційне подання

стосовно тлумачення терміну «публічно-правовий спір» [18, с. 53] та отримав відмову у зв'язку з невідомістю цієї справи Конституційному Суду України [19]. Так, Конституційний Суд зазначив, що аналіз змісту конституційного подання та доданих матеріалів свідчить про відсутність підстав для офіційного тлумачення правових норм, наведених ВГСУ, оскільки визначення цих термінів та ряду інших наводиться у ст. 3 КАС України.

Суд також звернув увагу на те, що відповідно до статей 75, 85 Конституції України внесення змін і доповнень до правових норм є виключним повноваженням Верховної Ради України, яка в законодавчому порядку може вирішити питання зміни або доповнення положень законів, наведених у конституційному поданні [19].

Аналіз термінології, що використовувався для позначення спорів у сфері так званих публічних управлінських відносин в юридичній літературі і законодавстві, свідчить про застосування в обороті цілої низки різних термінів: уже згаданий «адміністративно-правовий спір», «управлінський спір» [20], «спір про право адміністративне», «адміністративно-правова суперечка» [21, с. 16] тощо. Дискусійну думку висловлювали також автори, які вважають, що термін «управлінський спір» ширший ніж термін «адміністративно-правовий спір», оскільки соціальне управління, залежно від інтересів, які є метою його реалізації, поділяється на публічне і приватне («корпоративне управління») [22], звідси – «управлінський спір» на рівні зі спорами, що виникають з публічних управлінських відносин, охоплює спори, що виникають з приватних управлінських відносин (наприклад, щодо довірчого управління майном або управління акціонерним товариством тощо) [18]).

Крім того, в літературі зазначається, що термін «публічно-правовий спір» вказує на дві основні ознаки адміністративної

юрисдикції: на характер спору, що відмежує адміністративну юстицію від конституційної, кримінальної чи провадження у справах про адміністративне правопорушення, і на публічність цього спору, що вказує на присутність публічного інтересу в спірних правовідносинах, що відрізняє адміністративну юрисдикцію від цивільної або господарської [23].

На нашу думку, такий погляд є недостатньо глибоким і доволі «розмитим», оскільки саме поняття «публічний інтерес» потребує тлумачення й може розумітися неоднозначно.

Вважаємо, що створення адміністративної юстиції мало на меті забезпечити передусім захист інтересів фізичних осіб (громадян) у їх відносинах з державою, оскільки відмінності у правовому положенні цих суб'єктів створювали істотні проблеми для громадян. Ця обставина має враховуватися у визначенні поняття публічно-правового спору. Його можна розглядати як протиріччя між суб'єктами правовідношення, одним із обов'язкових учасників якого є сама держава, її органи або їх посадові особи, які виступають суб'єктами владних повноважень, з приводу оскарження їх рішень, дій або бездіяльності. Обов'язковим суб'єктом публічних правовідносин можуть виступати також інші органи або його посадовці в разі виконання ними делегованих владних повноважень.

На підставі викладеного можна дійти таких висновків:

- визначення поняття й ознак публічно-правового спору важливе з огляду на проведення в Україні судової реформи й допомагає визначитися з критеріями віднесення спорів, що виникають, до компетенції тих чи інших судів;
- судова, а також адміністративна реформи мають на меті створення належного правового механізму для захисту прав особи від порушень з боку влади; це – ключове завдання формування ефектив-

ного судового механізму;

- до моменту створення адміністративних судів справи за правилами адміністративного судочинства вирішували місцеві й апеляційні господарські та загальні суди, а їхні рішення в адміністративних справах переглядали Вищий адміністративний суд України – у касаційному порядку, Верховний Суд України – за винятковими обставинами, що не відповідало спеціалізації й було притаманне лише перехідному періоду;

- факт створення й існування адміністративних судів за оцінкою Європейського суду з прав людини став одним із провідних досягнень держави, заснованої на верховенстві права;

- важливим кроком на шляху побудови нової системи захисту прав громадян стало прийняття у 2006 році Кодексу адміністративного судочинства;

- сьогодні адміністративне процесуальне законодавство України базується переважно на положеннях основного нормативно-правового акта у сфері правового регулювання здійснення адміністративного судочинства – Кодексі адміністративного судочинства України;

- на сьогодні єдиного поняття адміністративної юстиції не вироблено: це і погляд на адміністративну юстицію як на особливий порядок вирішення адміністративних спорів; вирішення таких спорів не тільки судами, а й державними органами; вирішення таких спорів тільки в судовому порядку; адміністративною юстицією називають також не будь-яке вирішення публічно-правових спорів, а тільки те, що здійснюється спеціально утвореними для цього судовими органами;

- у сучасній Україні адміністративна юстиція представлена спеціалізованими адміністративними судами й адміністративним судочинством;

- поняття публічно-правових спорів пов'язується у законодавстві України із поняттям адміністративної юстиції, ви-

значення якої надано у ст. 3 КАС України як переданого на вирішення адміністративного суду публічно-правового спору, в якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень;

- згідно з ч. 2 ст. 4 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок вирішення;

- проблеми розмежування справ цивільної та господарської юрисдикції зі справами адміністративної юрисдикції можна пояснити тим, що КАС України набирав чинності, по-перше, без проведення

повноцінної адміністративної реформи і, по-друге, без своєчасного створення у повному обсязі системи адміністративних судів, що продовжує створювати труднощі і з плином часу;

- для вирішення проблеми розмежування юрисдикцій різних судових підсистем важливо дати відповідь на запитання, що насправді означає поняття «публічно-правовий спір»; що слід розуміти під публічно-правовими відносинами; що слід розуміти під поняттям «державні органи ... при здійсненні ними владних повноважень»; що слід розуміти під терміном «адміністративний договір», і кореспондувати цей аналіз з окремими положеннями Господарського кодексу України і Цивільного кодексу України, враховуючи поділ юридичних осіб на осіб публічного права і юридичних осіб приватного права.

Використані джерела:

1. Татюков В. І. Від комерційних судів імперії до господарських судів України / В. І. Татюков // Становлення господарської юрисдикції в Україні – 20 років досвіду. Проблеми і перспективи : матер. наук. практ. конф., 24–26 травня 2011 р. – О. : Астропринт, 2011. – С. 15–23.

2. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 426.

3. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 липня 1998 року // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21. – Ст. 32.

4. Коліушко І. Адміністративні суди: для захисту прав людини чи інтересів держави? / І. Коліушко, Р. Куйбіда // Право України. – 2007. – № 3. – С. 3–8.

5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кресс проти Франції» від 7 червня 2001 року (*Judgment of The*

European Court of Human Rights: Kress v. France, 7 June 2001, Published in Reports of Judgments and Decisions 2001-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www://cpr17.junnet.com.ua](http://www.cpr17.junnet.com.ua).

6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36.

7. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / авт.-упоряд.: І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда. – К. : Факт, 2003.

8. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права : навч. посіб. / за заг. ред. Р. О. Куйбіди, В. І. Шишкіна. – К. : Старий світ, 2006.

9. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003.

10. Кафарський В. В. Підвідомість справ адміністративним судам України / В. В. Кафарський // Судова апеляція. –

2007. – № 3(8). – С. 110–118.

11. Постанова Верховного Суду України від 21.02.2006 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 3. – С. 7–8; Постанова Верховного Суду України від 21.02.2006 р. у справі № 16/98-05 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 5. – С. 12–13.

12. Постанова Верховного Суду України від 21.02.2006 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 6. – С. 22–23.

13. Зеленцов А. Б. Юридическая конструкция административно-правового спора (проблемы построения) / А. Б. Зеленцов // Административное и административно-процессуальное право : Актуальные проблемы. – М., 2004. – С. 424–442.

14. Лупарев Е. Б. Понятие и признаки административно-правового спора / Е. Б. Лупарев // Журнал российского права. – 2002. – № 2. – С. 44–51.

15. Сухарева Н. В. Суцність административно-правових спорів / Н. В. Сухарева // Юрист. – 1999. – № 10. – С. 52–56.

16. Сьоміна В. А. Проблеми законодавчого регулювання та практики розгляду административно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук / В. А. Сьоміна. – Х., 2004. – 211 с.

17. Хаманева Н. Ю. Теоретические

проблемы административно-правового спора / Л. Ю. Хаманева // Государство и право. – 1998. – № 12. – С. 29–36.

18. Бринцева Л. До питання про межі поняття «адміністративно-правовий спір» / Л. Бринцева // Право України. – 2007. – № 3. – С. 53–55.

19. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Вищого господарського суду України про офіційне тлумачення положень пунктів 1, 14 частини першої статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України : Ухвала Конституційного суду України від 15 лютого 2007 р. № 14-у/2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v014u710-07>.

20. Николаева Л. А. Судебный надзор с законностью в советском государственном управлении / Л. А. Николаева. – Л., 1973. – С. 12–13.

21. Бородин І. Про сутність адміністративної юрисдикції / І. Бородин // Право України. – 2000. – № 2.

22. Колтаков В. К. Адміністративне право України / В. К. Колтаков, О. В. Кузьменко. – К., 2003.

23. Борко А. Адміністративні суди як невід'ємна складова адміністративної юстиції / А. Борко // Юридична Україна. – 2008. – № 4. – С. 42–44.

Виктор ТАТЬКОВ. К вопросу о понятии публично-правового спора.

Статья посвящена рассмотрению теоретических и практических аспектов понятия публично-правового спора, его признаков и подведомственности.

Ключевые слова: публично-правовой спор, судебная реформа, хозяйственное судопроизводство, административное судопроизводство, подведомственность, подсудность.

Viktor TATKOV. The concept of public dispute.

Article considers the theoretical and practical aspects of the concept of public dispute, its features and competence.

Key words: public dispute, judicial reform, commercial justice, administrative proceedings, jurisdiction, competence.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Віктор ГОРОДОВЕНКО,
голова Апеляційного суду Запорізької області,
кандидат юридичних наук

Автором аналізується конституційно-правове регулювання правосуддя в Україні з метою визначення концептуальних напрямків подальшого розвитку принципів судової влади. Пропонується низка змін і доповнень до Розділу VIII «Правосуддя» Конституції України.

Ключові слова: принципи судової влади, конституційно-правове регулювання судової влади, незалежність суддів.

Актуальним у світлі започаткованої Президентом України на початку 2012 р. конституційної реформи є питання обсягу регулювання організації і діяльності судової влади в Основному Законі України. Указом Президента України від 17 травня 2012 р. утворено Конституційну Асамблею як спеціальний допоміжний орган Глави держави. Основними завданнями асамблеї є: 1) узагальнення практики реалізації Конституції України, пропозицій і рекомендацій щодо її удосконалення з урахуванням досягнень і тенденцій сучасного конституціоналізму; 2) підготовка та схвалення Концепції внесення змін до Конституції України, подання її Президентові України; 3) підготовка на основі Концепції внесення змін до Конституції України законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції України та попереднє його (їх) схвалення; 4) організація громадського, а також фахового, в тому числі за участю міжнародних експертів, зокрема експертів Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія), обговорення законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції України; 5) доопрацювання за результатами громадського і фахового обговорення законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції України; 6) схвалення законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції

України та подання Президентів України для внесення на розгляд Верховної Ради України відповідно до розділу XIII Конституції України [1].

Ступінь розробки проблеми. Перспективи розвитку законодавства про судоустрій України вивчалися такими вченими, як С. Г. Штогун [2, с. 6], М. І. Сірий [3, с. 7], Р. О. Куйбіда [4], І. В. Назаров [5]. Вказаними вченими висловлювалися авторські позиції щодо моделі судової системи України, доцільності реформування ряду її інститутів, однак закріплення основ судоустрою на рівні Основного Закону країни ними не вивчалось.

Метою даної статті є вивчення конституційно-правового регулювання судової влади з метою визначення концептуальних напрямків подальшого визначення принципів функціонування судової влади в Україні.

Низка законодавчих новацій, поданих або реалізованих суб'єктами законодавчої ініціативи протягом 2012 р., дають змогу виділити декілька цікавих тенденцій у правовому регулюванні принципів судової влади. Перш за все слід відзначити Указ Президента України від 17 травня 2012 р., яким утворено Конституційну Асамблею як спеціальний допоміжний орган Глави держави. Вивчення конституцій європейських країн свідчить про те, що кожна країна обирає власну модель конституційних засад судової влади. Досить значний обсяг статей, присвячених судовій владі, містить Основний Закон ФРН. У ньому закладено основи судової системи, яка є децентралізованою і складається із судів федерального рівня та судів земель, повноваження Федерального Конституційного суду і конституційних судів земель, право загальних судів на звернення до конституційних судів у визначених законом випадках, незалежність судів, заборону на створення надзвичайних судів, право особи на звернення до суду,

гарантії особи в разі затримання за підозрою у вчиненні злочину (ст. 92 – 104) [6, с. 334–335]. Конституція Франції містить лише норми щодо повноважень Вищої ради магістратури, незалежності судової влади, незмінюваності суддів і заборону свавільного затримання особи (ст. 64–66) [6, с. 565].

Аналіз зазначених вище та ряду інших конституцій країн Європи дає змогу зробити висновок, що в них, як правило, визначаються основні принципи організації судової системи, заборона на створення надзвичайних і особливих судів, незалежність і недоторканність суддів, повноваження глави держави в сфері судоустрою, повноваження конституційного суду країни, право особи на судовий захист і її процесуальні права в разі затримання за підозрою у вчиненні правопорушення. Типовим для конституцій Європи є визначення складу і повноваження вищого органу суддівського самоврядування, який є відповідальним за формування суддівського корпусу, а іноді й інших працівників у сфері юстиції (прокурорів, слідчих) – Туреччина, Франція, Болгарія, Польща, Італія, Португалія, Іспанія. Загальною рисою основних законів Європи є лаконічність у визначенні структури судової системи: як правило її склад визначається чинним законодавством [6; 7, с. 104–107].

Слід зазначити, що Конституція України 1996 р. (далі – КУ) в порівнянні з іншими конституціями країн Європи містить досить детальне регулювання основ судоустрою й судочинства. Важливими положеннями Основного Закону у цій сфері є пріоритет прав і свобод людини і громадянина (ст.3); принцип верховенства права (ст. 8); гарантування судового захисту прав і свобод людини і громадянина й права на оскарження в

суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55); право на надання кваліфікованої правової допомоги в судах (ст. 59); визначення виключно законами України питань судоустрою, судочинства, статусу суддів (ст. 92). Два окремих розділи КУ присвячені безпосередньому регулюванню організації судової влади: розділ VIII – правосуддя і розділ XII – Конституційний Суд України. У розділі VIII закладені основні засади організації судової системи (територіальність, інстанційність, спеціалізація, єдність, поширення судової юрисдикції на всі правовідносини, які виникають у державі, обов'язковість судових рішень), її ланки (місцеві, апеляційні суди, Верховний Суд України, підсистема спеціалізованих судів), основи статусу суддів (незалежність, недоторканність, незмінюваність, вимоги до професійних суддів, основи процедури їх призначення й обрання на посади, підстави звільнення суддів), державне фінансування органів судової влади, повноваження і склад Вищої ради юстиції як органу, який є відповідальним за формування висококваліфікованого суддівського корпусу. Розділ XII КУ визначає повноваження, склад і порядок формування Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції [8].

На подальших етапах конституційної реформи слід мати на увазі, що надто детальна регламентація організації судової влади на конституційному рівні не потрібна. Основний Закон України має містити засадничі положення, які стосуються устрою судової системи й порядку відправлення правосуддя. Зокрема, розширення існуючого нині обсягу регулювання цих питань є недоречним. Більше того, варто відмовитися від визначення переліку судових ланок, які входять до складу судової системи, й ряду поло-

жень щодо статусу суддів. Ці питання мають бути врегульовані на рівні закону, оскільки в такому разі при виникненні необхідності реформування судової системи варто буде лише змінити відповідне законодавство. Внесення змін до КУ з огляду на правову природу цього акту вищої юридичної сили є ускладненим.

Окрім того, при розробці пропозицій до тексту Основного Закону варто звернути увагу на зауваження, які були висловлені експертами Венеціанської Комісії та Європейського Союзу. На їхню думку, основним завданням судової реформи в Україні має стати забезпечення незалежності суддів, яка є невід'ємним складником верховенства права. Експерти Венеціанської комісії неодноразово підкреслювали, що слід забезпечити «справжню рівновагу між повноваженнями законодавчої, виконавчої та судової влади – рівновагу, яка здатна забезпечити незалежний статус судівництва. Незалежність судової влади є передумовою довіри до неї, авторитету судових органів і успішного відправлення правосуддя. Самостійне прийняття судом рішення у справі є суттю судової незалежності. При виконанні функцій з відправлення правосуддя й постановлення рішення суддя не може бути керований ніким і нічим, окрім закону (прийнятого відповідно до демократичних принципів), власного сумління та відчуття справедливості. Відтак абсолютно необхідними стають спроможна й ефективна система правосуддя та гарантії незалежності кожного конкретного судді. Незалежність суду означає його незалежність від виконавчої влади, партій і сторін у спорах. Суди також мають бути незалежні від законодавчої влади в усьому, крім обов'язкового застосування ними законів, прийнятих законодавчим органом» [9]. Підсилення незалежності суддів пропонується здійснити за рахунок підвищення статутних гарантій їх діяльності на посаді (фінансо-

вих, процесуальних, організаційних).

Судова реформа 2010 р. була спрямована насамперед на зміцнення гарантій незалежності суддів, і нині ці тенденції продовжуються. Так, 5 червня 2012 р. Верховна Рада ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення гарантій незалежності суддів)». Ним передбачається, що в разі участі прокурора в розгляді судової справи органи прокуратури вправі звертатися до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України або Вищої ради юстиції зі скаргою щодо неналежної поведінки судді лише в разі, якщо судова справа не перебуває в провадженні суду будь-якої інстанції або якщо встановлений процесуальним законом термін подачі апеляційної, касаційної скарги закінчився. Ця норма має припинити практику, коли прокурори, які залишалися незадоволеними рішенням суду першої інстанції, не лише подавали апеляційні скарги, але й, не очікуючи розгляду в судах вищих інстанцій, одночасно виходили з пропозиціями до Вищої ради юстиції про звільнення судді з посади за порушення присяги або до Вищої кваліфікаційної комісії суддів – про притягнення до дисциплінарної відповідальності. Вказані дії прокурорів, на думку радника Президента України А. Портнова, підривали основи незалежності суддів й унеможлилювали безсторонній і справедливий розгляд справ [10].

Також указаним Законом передбачається, що Президент України видає указ про призначення судді не пізніше ніж через 30 днів з моменту отримання відповідного подання Вищої ради юстиції. Відкладення розгляду питання про обрання кандидата на посаду судді безстроково не допускається. Ця норма спрямована на унеможливлення впливу Глави держави на процес призначення суддів. Ухвалення цих рішень після судової реформи 2010 р. покладається на Вищу

кваліфікаційну комісію суддів України і Вищу раду юстиції – органи суддівського самоврядування, які є відповідальними за формування високопрофесійного суддівського корпусу в Україні.

Іноземні та вітчизняні експерти, які оцінювали хід судової реформи в Україні, були однастайні в тому, що існує потреба внесення змін до Основного Закону України, які мали б стосуватися всіх основних статей Розділу VIII Конституції України, що регламентує питання правосуддя. Зокрема, мають бути уточнені повноваження Президента України і Вищої ради юстиції у сфері судоустрою, визначена чітка структура судової системи, а також уточнені статті, присвячені статусу суддів [11; 12; 9].

Отже, не викликає сумнівів, що норми Конституції України, що стосуються організації та діяльності судової влади, потребують змін і уточнення. **По-перше**, назва розділу VIII – «Правосуддя» має бути замінена на назву «Судова влада». В науковій юридичній літературі усталеною є думка про те, що останній термін є більш широким і включає в себе як власне судові установи, так і інші органи, які займаються організаційним і кадровим забезпеченням судів. Окрім того, термін «судова влада» охоплює як функціональний, так і інституційні аспекти вирішення правового конфлікту по суті; таке визначення є більш коректним з огляду на закріплену Конституцією України систему розподілу влади. Отже, під органами судової влади слід розуміти усі суди, які діють на території України, а також Вищу раду юстиції, кваліфікаційні комісії суддів, органи суддівського самоврядування. Досить вдалою є пропозиція віднести до судової влади і Державну судову адміністрацію України як орган організаційного і фінансового забезпечення судів, підпорядкований найвищому органу суддівського самоврядування – Раді суддів України.

По-друге, частину 1 ст. 55 КУ слід викласти в такій редакції: «кожній особі у разі порушення її прав і свобод забезпечується право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом, утвореним на підставі закону. Забороняється безпідставна відмова в наданні судового захисту». У такий спосіб на конституційному рівні буде закріплене право особи на доступ до суду й справедливе судочинство, і реалізовано положення пункту 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [13].

По-третє, на конституційному рівні варто посилити гарантії незалежності і незмінюваності суддів. Нині відповідно до КУ судді загальних судів призначаються на перший строк – 5 років – Президентом України, а після цього, в разі успішної діяльності на посаді, можуть бути обрані безстроково Верховною Радою України. Міжнародні експерти неодноразово наголошували на тому, що процедура переобрання суддів негативно позначається на їх незалежності, оскільки існує ризик їх повторного обрання. Крім того, в умовах політичної реформи Верховна Рада України не працює протягом значних відрізків часу, а отже, складається ситуація, коли судді мають по декілька місяців чекати на їх обрання. За цей час вони отримують заробітну плату в суді, але не мають право відправляти правосуддя. Така ситуація є неприйнятною з огляду на існуюче нині навантаження на суддів загальних судів. Отже, варто відмовитися від процедури двоетапного призначення суддів на посади й надати відповідні повноваження або Президенту або Верховній Раді України. У такий спосіб це питання вирішено у Російській Федерації, де судді призначаються на посаду Президентом РФ (ст. 128 Конституції РФ) [14]. Перевірка професійних якостей суддів має бути зміщена на етап призначення кандидатів

на відповідні посади. Це завдання в рамках за чинним законодавством цілком може здійснювати Вища кваліфікаційна комісія суддів України, яка наділена повноваженнями із всебічної перевірки кандидатів на посади суддів, виявлення їхніх професійних і ділових якостей.

По-четверте, необхідно обрати оптимальну модель участі народу у здійсненні правосуддя. Для цього слід насамперед відповісти на запитання: чи необхідна Україні діяльність судів присяжних і народних засідателів? Наскільки це економічно обґрунтовано і яка є практична доцільність одночасного функціонування обох інститутів? Оскільки КПК України 2012 р. відмовився від народних засідателів і запровадив суд присяжних, наступним логічним кроком, на нашу думку, є вирішення питання про функціонування народних засідателів у цивільному судочинстві. Після всебічної оцінки ефективності цього інституту при розгляді й вирішенні справ окремого провадження за ЦПК України варто внести зміни до ч. 4 ст. 124 Конституції України, виклавши її в наступній редакції: «народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних засідателів». Аналогічного коригування потребує і ч. 1 ст. 127 Конституції України.

По-п'яте, необхідно вирішити питання про структуру судової системи України. Чинна редакція статті 125 Основного Закону передбачає 4-х ланкову систему судів загальної юрисдикції (місцеві – апеляційні – вищі спеціалізовані суди – Верховний Суд України). Досить часто лунають пропозиції повернутися до 3-х ланкової системи судоустрою, яка існувала за радянських часів. Це обґрунтовується вимогою забезпечення доступності правосуддя й спрощення судової системи для громадян. На нашу думку, ці пропозиції в нинішніх умовах не доцільні. Наразі судова система сформована, усі судові ланки ефективно виконують

свої завдання. Не справдилися скептичні прогнози щодо перспектив функціонування Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, який за 1,5 року своєї роботи став повноцінною судовою установою, яка не лише здійснює касаційний перегляд цивільних і кримінальних справ, а й забезпечує єдність судової практики. Отже, можна констатувати, що структура судової системи після судової реформи 2010 р. є оптимальною і не потребує кардинальних змін. Перспективним наразі є розвиток внутрішньої спеціалізації в судах загальної юрисдикції, зокрема введення слідчих і ювенальних суддів, а також приведення чисельності суддівського корпусу у відповідність із потребами нового законодавства про судоустрій і КПК України 2012 р. [15]. Однак ці перетворення не вимагають коригування тексту Основного Закону.

По-шосте, слід визначити на конституційному рівні, що звільнення суддів має бути обґрунтованим і проходити лише на підставах і в спосіб, визначений законом. Суддя може бути звільнений з посади лише тим органом, який його призначив, і лише після проведення службової перевірки, передбаченої законом. Підстави звільнення й усунення суддів із посади, а також процедура перевірки діяльності суддів мають бути закріплені в законах України «Про судоустрій і статус суддів» [16] та «Вищу раду юстиції» [17]. Необхідно чітко розмежувати підстави для звільнення судді за порушення присяги (ст. 32 Закону України «Про Вищу раду юстиції») і притягнення його до дисциплінарної відповідальності (ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), оскільки наразі існує повторення вказаних підстав. Необхідно на конституційному рівні закріпити, що суддя а) не може бути притягнутий до юридичної відповідальності за висловлену ним правову позицію по справі, а

також б) не може бути притягнутий до двох видів юридичної відповідальності за одне й те саме діяння. Слід також уточнити і Закон України «Про Конституційний Суд України» – у частині процедури звільнення з посад суддів цього суду. Ситуації, коли судді звільняються з посад без попередження й відповідного мотивування, мають бути заборонені на конституційному рівні.

По-сьоме, потребує перегляду перелік засад судочинства, закріплений статтею 129 Конституції України. Розвиток суспільних відносин, практика Європейського суду з прав людини засвідчують, що судова влада повинна функціонувати на основні загальноновизнаних стандартів належного судочинства. Зміст ч. 3 ст. 129 Основного Закону свідчить про те, що до основних засад судочинства віднесено низку загально правових принципів, а решта – це галузеві принципи кримінального провадження. Вважаємо, що стаття 129 Конституції України має бути викладена в такій редакції:

«Судова влада здійснюється на засадах верховенства права, справедливості, рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Основним призначенням судової влади є захист прав і свобод людини і громадянина.

Основними принципами реалізації судової влади є:

- 1) незалежність суддів і підкорення їх лише закону;
- 2) змагальність і диспозитивність;
- 3) забезпечення розумних строків судового розгляду;
- 4) державна мова судочинства;
- 5) гласність судового процесу і його повне фіксування технічними засобами;
- 6) забезпечення права особи на правову допомогу;
- 7) забезпечення апеляційного і касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом;
- 8) обов'язковість і вмотивованість су-

дових рішень.

Судочинство провадиться суддею од-ноособово, колегією суддів чи судом при-саяжних.

Законом можуть бути визначені інші принципи судового провадження в окре-мих судових юрисдикціях».

По-восьме, потребує уточнення кон-ституційно-правовий статус Вищої ради юстиції. Зміни, продиктовані судовою реформою 2010 р., викликали розши-рення повноважень цього органу, який отримав право призначати за поданням відповідної ради суддів на посади голови суду, заступника голови суду та звільня-ти їх із цих посад (пп. 1-1 ч. 1 ст. 3 За-кону України «Про Вищу раду юстиції») [17; 18]. Стаття 131 Конституції України, яка визначає статус цього органу, не міс-тить такого його повноваження. Це йде всупереч положенням ч. 2 ст. 19 Основ-ного Закону, згідно з яким органи дер-

жавної влади та органи місцевого само-врядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повнова-жень та у спосіб, що передбачені Консти-туцією та законами України. Тож нове повноваження Вищої ради юстиції має бути включене до частини 1 ст. 131 Кон-ституції України.

Отже, питання визначення обсягу і змісту конституційно-правового регу-лювання судової влади є пріоритетним завданням подальших етапів судової реформи. Воно потребує вирішення ключових питань статусу судової влади в системі поділу державної влади і суд-дів як носіїв державних повноважень. Наступним етапом стане змістовне на-повнення принципів організації й ді-яльності судової влади, які є похідними від основного призначення суду в суспільстві – захисту прав людини і осно-воположних свобод.

Використані джерела:

1. Про Конституційну Асамблею: Указ Президента України від 17.05.2012 р. № 328/2012 [Текст] // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 39. – Ст. 1449.

2. Штогун С. Г. Перспективи судо-устройства / С. Г. Штогун // Зеркало недели. – 2006. – № 28(607). – С. 6.

3. Сирый Н. И. Судебная рефор-ма: заявления, проекты и реалии / Н. И. Сирый. – 2007.

4. Куйбіда Р. О. Реформування пра-восуддя в Україні: стан і перспекти-ви: моногр. / Р. О. Куйбіда – К.: Атіка, 2004. – 288 с.

5. Назаров І. В. Судові системи кра-їн ЄС та України: генезис та порівнян-ня: моногр. / В. І. Назаров. – Х.: Вид-во Фіни, 2011. – 432 с.

6. Конституции зарубежных го-сударств: Великобритания, Фран-ция, Германия, Италия, Соединенные Штаты Америки / сост. В. В. Макла-ков; изд. 6-е., доп. и перераб. – М. : Вол-терс Клувер, 2009. – 598 с.

7. Конституционные принципы су-дебной власти Российской Федерации: моногр. / отв. ред. В. П. Кашепов. – М.: Изд. дом Юриспруденция, 2011. – 296 с.

8. Конституція України від 28.06.1996 р. [Текст] // Відомості Вер-ховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

9. Спільний експертний висновок щодо проекту Закону України «Про су-доустрій і статус суддів»: ухвал. Вене-ціанською комісією на 82 пленарному за-сіданні (Венеція, 12–13 березня 2010 р.)

/ Центр суддівських студій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/about.htm>. – Заголовок з екрану.

10. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/newsline/show/rada-prinyala-zakon-prezidenta-ob-usilenii-garantiynezavisimosti-05062012163000/>. – Заголовок з екрану.

11. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig2883.htm>. – Заголовок з екрану.

12. Спільний висновок щодо Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження»: ухвал. Венеціанською комісією на 84 пленарному засіданні (Венеція, 15–16 жовтня 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/285DC84A1EFFF78FAC22577C20051A2AA?opendocument>. – Заголовок з екрану.

13. Конвенція про захист прав лю-

дини та основоположних свобод 1950 р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – С. 270–302.

14. Конституція Российской Федерации [Текст]. – М.: Изд-во ЭЛИТ, 2004. – 32 с.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Текст] // Голос України від 19 травня 2012 р. – № 90–91.

16. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI [Текст] // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1/. – Ст. 1900.

17. Про Вищу раду юстиції: Закон України № 22/98-ВР від 15.01.1998 р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 1998. – № 6. – С. 13.

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження: Закон України № 2181-VI від 13.05.2010 р. [Текст] // Офіційний вісник України. – 2010. – № 37. – Ст. 1242.

Виктор ГОРОДОВЕНКО. К вопросу определения объема конституционно-правового регулирования судебной власти.

Автором анализируется конституционно-правовой статус правосудия в Украине с целью определения концептуальных направлений дальнейшего развития принципов судебной власти. Предлагается ряд изменений и дополнений в Раздел VIII «Правосудие» Конституции Украины.

Ключевые слова: принципы судебной власти, конституционно-правовое регулирование судебной власти, независимость судей.

Viktor GORODOVENKO. Concerning determination of constitutional regulation of the judiciary.

The author analyses constitutional legal status of the judiciary in Ukraine with intent to definite conceptional prospectives in further development of judiciary principles. It is proposed a range of changes and amendments to the Chapter III “Justice” of Constitution of Ukraine.

Key words: judiciary principles, constitutional legal regulation of the judiciary, independence of judges.

СТАТУС СУДДІВ

НЕДОТОРКАННІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ НЕЗАЛЕЖНОГО КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІВ

Марина МАТЕРИНКО,
суддя Октябрського районного суду м. Полтави

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу принципу недоторканності суддів при здійсненні правосуддя в порівнянні з конституційним суб'єктивним правом кожної особи на недоторканність, а також дослідженню змісту недоторканності як основного елемента незалежного конституційно-правового статусу суддів.

Ключові слова: *суддівський імунітет, недоторканність суддів, незалежність правосуддя.*

Актуальність загальних питань, пов'язаних із незалежністю судової влади, є беззаперечною. Хоча окремі проблеми недоторканності суддів вже були предметом вивчення деяких учених, комплексного наукового дослідження природи і змісту недоторканності як елемента незалежного конституційно-правового статусу суддів в Україні не проводилося. Належне вдосконалення гарантій незалежності судової влади у відповідності з міжнародно-правовими стандартами є вирішальним кроком до становлення самодостатньої гілки влади, здатної забезпечити надійний захист прав та основних свобод людини і громадянина.

Самостійність судової влади передбачає на індивідуальному рівні незалежне, позбавлене будь-якого стороннього впливу (в тому числі з боку керівників судових органів) здійснення правосуддя кожним носієм повноважень цієї влади — професійним суддею.

Мета статті — на підставі аналізу чинного законодавства України розкрити співвідношення конституційного суб'єктивного права кожної особи на недо-

торканність та принципу недоторканності суддів при здійсненні правосуддя, а також дослідити зміст недоторканності як основного елемента незалежного конституційно-правового статусу суддів.

Судовий захист може стати повним і ефективним лише за умови справжньої самостійності судової влади та реальної незалежності суддів в якості основних гарантій прав і свобод громадян, що має концептуальне значення й вимагає подолан-

ня сформованого в суспільній свідомості уявлення, згідно з яким самостійність і незалежність потрібні самим носіям судової влади для самоствердження судового корпусу, вирішення його внутрішніх проблем, встановлення пільг і привілеїв.

Ще А. Ф. Коні справедливо відзначав, щодо судді «следует предъявлять высокие требования не только в смысле знания и умения, но и в смысле характера; однако требовать от него героизма невозможно. Отсюда необходимость оградить его от условий, дающих основание к развитию малодушия и вынужденной угодливости» [1]. Недоторканність судді і є тією «огоорожею», яке дозволяє забезпечити судді умови для неупередженого здійснення правосуддя.

У теорії і суспільній правосвідомості положення про суддівську недоторканність стало предметом соціальних дискусій. Одні вчені вважають, що суддівська недоторканність порушує принцип рівноправності, наприклад, Ю. І. Стецовський стверджує, що «границы судейского иммунитета есть нарушение конституционного принципа равенства всех перед законом и судом» [2, с. 34.].

Основою такої позиції є погляд на правовий принцип як загальне правило, яке має абсолютний характер і не допускає будь-яких виключень з нього. При цьому саме існування виключень уже, на думку прихильників цієї позиції, свідчить про порушення принципу, а отже, про обмежений характер дії загального правила.

Разом із тим в літературних джерелах висловлюється й абсолютно протилежна думка. С. С. Аскеров зазначає, що за своєю суттю незалежність і недоторканність суддів не означає їх абсолютну самостійність, всюдозволеність, розглядати та вирішувати кримінальні справи на особистий розсуд, залежно від їх бажання та настрою, оскільки судді повинні керуватися виключно Конституцією та законами [3].

Гринюк В. О. обґрунтовано робить

висновок про те, що в кожній державі незалежність суддів є необхідною умовою легітимності судової влади і має основоположне значення для становлення правової держави і громадянського суспільства, захисту прав та основних свобод людини, забезпечення стабільності конституційного ладу [4].

Російський вчений В. І. Полудняков вважає, що «неприкосновенность судьи, а значит независимость суда и в целом судебной власти – задача наиболее важная для правового государства и гражданского общества. Гражданин должен не только заявить свои права, но и быть уверенным, что может их всегда защитить в суде, а государство должно быть сильным и способным обеспечить эту защиту» [5].

Можна з упевненістю констатувати, що крім функції забезпечення незалежності судової влади принцип недоторканності судді має самостійне значення: суддівська недоторканність не є ні особистим привілеєм, ні даниною поваги до судді з боку суспільства та держави. Вона має суто публічний зміст і призначена виключно для того, аби забезпечити умови для виконання особою її службових обов'язків.

У даному аспекті вважаю за доцільне з'ясувати різницю між поняттями: недоторканність – як суб'єктивне конституційне право кожної особи, що включає в себе цілий ряд елементів, та недоторканність – як один із принципів здійснення правосуддя, який гарантується Конституцією України та реалізується лише стосовно осіб, що безпосередньо здійснюють функцію правосуддя, тобто стосовно суддів, – такий принцип включає в себе децю інші елементи. Саме в розбіжності щодо складових елементів й полягає основна відмінність між зазначеними поняттями. Якщо ми проаналізуємо закріплене в статті 29 Конституції України конституційне право на недоторканність, то зможемо виділити наступні його елементи: право на свободу від злочинних посягань на жит-

тя, здоров'я, особисту свободу та безпеку; право на свободу від незаконних і необґрунтованих позбавлення волі, затримань, арештів; право на захист та поновлення порушеного права тощо [6]. Зазначене вище є характеристикою загального права особи на недоторканність. Воно належить всім громадянам без виключення, оскільки є конституційним правом. Принцип недоторканності суддів не слід ототожнювати з конституційним правом на недоторканність, проголошеним у статті 29 Конституції України. Воно є значно ширшим, натомість як принцип суддівської недоторканності зводиться лише до того, що суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом [6]. Що ж стосується положення, закріпленого в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», про поширення недоторканності судді на його житло, службове приміщення, транспорт і засоби зв'язку, кореспонденцію, належне йому майно і документи [7], то це є проголошенням загального права на недоторканність, що притаманне всім особам без виключення (про це йшлося раніше). Отже, можемо зробити висновок, що у судді як людини і громадянина поряд з дією принципу недоторканності залишаються також гарантії недоторканності особи, передбачені, зокрема, статтями 28–32 Конституції України [6]. Якщо подивитися на співвідношення зазначених понять з точки зору формальної логіки, то можна побачити, що вони співвідносяться як загальне та спеціальне. Тобто кожна особа наділена конституційним правом на недоторканність (загальне), та лише щодо певних осіб реалізується принцип недоторканності, що зумовлений (породжений) специфікою їх професійної діяльності (спеціальне). Та поряд з тим зазначені особи на рівні з усіма іншими громадянами є носіями загального конституційного права на недоторканність. Дане співвідношення не

говорить про різницю за змістом та за обсягом прав і свобод, що захищаються, про нерівність між людьми через різність соціального чи професійного статусу. Воно лише підкреслює особливість та специфіку певного роду професійної діяльності. Даний висновок логічно впливає як із положень Конституції України, так із положень інших нормативно-правових актів. Як ми знаємо, недоторканність (у так званому спеціальному її розумінні) притаманна не лише працівникам сфери правосуддя, а й деяким іншим особам (президент, народні депутати). В цьому випадку співвідношення буде аналогічним.

Із метою унеможливлення здійснення зовнішнього тиску на суддів та передбачення скоєння посадових злочинів, світова практика виробила два способи забезпечення неупередженості правосуддя: гідна оплата праці суддів та суддівський імунітет. Якщо перший спосіб забезпечити буває досить складно в силу багатьох обставин, то суддівський імунітет гарантується безпосередньо як основним, так і спеціальними законами держав.

За ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом [8]. Необхідність визнання сучасним демократичним суспільством ідеї суддівського імунітету закріплена в міжнародних документах, що містять загальноприйняті стандарти у сфері здійснення правосуддя, таких, як «Основні принципи, що стосуються незалежності судових органів», схвалені в 1985 р. Генеральною Асамблеєю ООН [9], «Ефективні процедури здійснення Основних принципів незалежності судових органів», прийняті Економічною і соціальною радою ООН в 1989 р. [10], Європейська хартія про статус суддів, затверджена 10 липня 1998 року в Лісабоні [11] і Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року (схвалено Резолюцією Еконо-

мічної та Соціальної Ради ООН 27 липня 2006 року № 2006/23) [12].

Для міжнародного права термін «імунітет» є традиційним і усталеним. У вітчизняній же правовій системі зазначена термінологія мало вживається, хоча відповідний інститут існує і позначається терміном «недоторканність».

Однак термін «імунітет» за своїм змістом не співпадає з терміном «недоторканність», він є більш містким, ширшим поняття «недоторканність», яке за своїм значенням охоплює лише частку імунітету й вони співвідносяться як ціле й частина [13].

Це також впливає із Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де відповідно до п. 2 ч. 4 статті 47 незалежність судді забезпечується недоторканністю та імунітетом судді [17]. Проте в даному випадку, якщо поняття недоторканності судді чітко розкривається змістом статті 48 цього ж закону, то поняттю «суддівського імунітету» законодавець місця в законі не знайшов.

Затвердження Конституцією України гарантій недоторканності суддів зумовлено їхньою професійною діяльністю у відправленні правосуддя. За Основним Законом України недоторканність судді в разі порушення щодо нього кримінальної справи полягає в тому, що суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом (частина третя статті 126) [6]. Разом із тим відповідно до положення частини першої цієї статті Конституції України недоторканність суддів як гарантія їхньої незалежності у виконанні професійних обов'язків може не обмежуватися обсягом, визначеним у частині третій статті 126 Конституції України.

Додаткові гарантії недоторканності суддів встановлюються також законом. Зокрема, пунктом 5 статті 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»

передбачено: проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитися лише за судовим рішенням [7].

Слід відзначити, що конкретний обсяг гарантій недоторканності суддів визначався, зокрема, в частині другій статті 13 Закону України «Про статус суддів» у редакції від 15 грудня 1992 року, якою передбачалося, що «судді не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності і взяті під варту без згоди Верховної Ради України. Вони не можуть бути піддані заходам адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку, без згоди органу, який обрав суддю на посаду» [14].

Законом України 1999 року ці положення було вилучено, а частину другу статті 13 Закону викладено в редакції, згідно з якою «суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом», що, на думку Верховного Суду України, призвело до звуження обсягу недоторканності суддів і зниження рівня гарантій їхньої незалежності.

Відповідні тлумачення та ясність з цього питання вніс Конституційний суд України своїм Рішенням у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 року N 19-рп/2004, яким вирішив, що недоторканність суддів є одним із елементів їхнього статусу. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правове

призначення – забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом. І головне, підкреслив, що відповідно до положення частини першої статті 126 Конституції України зміст недоторканності суддів як умови виконання ними професійних обов'язків не обмежується визначеною у частині третій цієї статті гарантією, згідно з якою суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом [15].

Відповідні позиції щодо недоторканності як елементу конституційно-правового статусу суддів дістали своє відображення і в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 року № 8 «Про незалежність судової влади» [16].

Однак якщо підвести відповідні підсумки, то на підставі детального аналізу

вищевказаних правових актів можна зробити висновок, що більш широке тлумачення «недоторканності» так і не здобуло своє відображення в новому Законі України «Про судоустрій і статус суддів», а положення про самостійність судової влади та незалежність суддів значною мірою залишаються декларативними.

Для того, щоб вони застосовувалися практично в тому обсязі, в якому визначені законом, потрібно мати чіткий механізм реалізації принципу недоторканності суддів. Неможливість реалізації деяких положень закону зумовлюється їх невідповідністю один одному. Тому з метою вдосконалення механізму стосовно недопущення необґрунтованого притягнення суддів до дисциплінарної і кримінальної відповідальності потрібно здійснювати подальшу роботу з удосконалення законодавства щодо незалежності та недоторканності суддів.

Використані джерела:

1. Кони А. Ф. *Нравственные начала в уголовном процессе* / А. Ф. Кони. – М.: Юрид. лит., 1956. – С. 26.
2. *Стецовский Ю. И. Судебная власть*. / Ю. И. Стецовский. – М., 2005.
3. Аскеров Садіг Сафар огли. *Принцип незалежності і недоторканності суддів у кримінальному процесі України та Азербайджану (порівняльно-правове дослідження)*. : дис... канд. наук: 12.00.09 / Академія адвокатури України. – К., 2008.
4. Гринюк В. О. *Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09* / В. О. Гринюк // Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004.
5. *Полудняков В. И. Современная российская судебная реформа. На пути в мир правосудия* / В. И. Полудняков. – СПб., 2002. – С. 75.
6. Телітко В. Е. *Науково-практичний*

коментар Конституції України: за станом на 1 грудня 2010 року / В. Е. Телітко; за ред. В. Л. Мусіяки. – К.: ЦУЛ, 2011. – 544 с.

7. *Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI* [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/print1360353066336952>.

8. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 року* [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1360353066336952.

9. *Основні принципи незалежності судових органів: схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р.*

[Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_201.

10. Ефективні процедури здійснення Основних принципів незалежності судових органів: прийняті Економічною і Соціальною радою ООН 24.05.1989 р. [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_827.

11. Європейська хартія про статус суддів: затверджена Радою Європи 10 липня 1998 р. в Лісабоні [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_236.

12. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року: схвалено Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27 липня 2006 р. № 2006/23 [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article.jsessionid=ADD49945492AB4622122873FCCB7BD8D?art_id=48076&cat_id=46352.

13. Кожевников А. Ю. Конституційно-

правове регулювання імунітетів в Україні (на прикладі глави держави, народних депутатів та суддів України): дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / А. Ю. Кожевников // Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010.

14. Про статус суддів: Закон України від 15 грудня 1992 р. № 2862-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 8. – Ст. 56.

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 – року № 19-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04>.

16. Про незалежність судової влади: постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07>.

Марина МАТЕРИНКО. Неприкосновенность как элемент независимого конституционно-правового статуса судей.

Стаття посвячена теоретико-правовому аналізу принципу неприкосновенности судей при осуществлении правосудия в сравнении с конституционным субъективным правом каждого лица на неприкосновенность, а также исследованию содержания неприкосновенности как основного элемента независимого конституционно-правового статуса судей.

Ключевые слова: *судейский иммунитет, неприкосновенность судей, независимость правосудия.*

Marina MATERINKO. Immunity as a core element of an independent constitutional and legal status of judges.

The article is devoted to theoretical analysis of the legal principle of the inviolability of judges in realization of justice in comparison with the constitutional right of every person, as well as surveys of immunity as a key element of an independent constitutional and legal status of judges.

Key words: *judicial immunity, inviolability of judges, judicial independence.*

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

УДК 347.963

**ПРЕДСТАВНИЦТВО
ПРОКУРАТУРОЮ ІНТЕРЕСІВ
ДЕРЖАВИ В СУДІ:
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ
МОДИФІКАЦІЇ «КЛАСИЧНОЇ»
МОДЕЛІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
ПРЕДСТАВНИЦТВА ТА
ВИКЛИКИ ЧАСУ**

Марія АРТЕМЕНКО,

судовий розпорядник служби судових розпорядників Верховного Суду України

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань процесуальної природи представництва прокуратурою інтересів держави в суді. Проаналізувавши доктринальні джерела та норми чинного законодавства, представництво прокуратурою інтересів держави в суді було визнано модифікацією «класичної» моделі процесуального представництва, яке має характерні особливості, однак не виходить за межі усталеного розуміння інституту представництва. Автором звертається увага на наявність суперечливої судової практики з досліджуваного питання та обґрунтовується твердження про необхідність відмови від представницької функції прокуратури інтересів держави в суді.

Ключові слова: суд, прокуратура, інститут представництва, інтереси держави, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, Консультаційна рада європейських прокурорів, проект Twinning.

На сьогодні діяльність прокурорських служб за межами кримінального права у світовому масштабі визначається насамперед потребою суспільства в належному захисті прав людини та державних інтересів. Тут прокуратура України не є винятком, адже зі здобуттям у 1991 році незалежності були поставлені нові цілі державного та суспільного розвитку, які згодом були закріплені в Конституції України 1996 року [1] та суттєво змінили повноваження прокуратури в порівнянні з тими, що містились у Главі 19 Конституції УРСР від 20.04.1978 року №888-IX [2]. Новацією серед них стало виокремлення повноваження прокуратури здійснювати представництво інтересів громадянина та держави в суді у випадках, визначених законом (п. 2 ст.121 Конституції України [1]).

За способом викладу змісту зазначена норма Основного Закону є відсылною, вона направляє до спеціального закону, який своїм змістом має роз'яснювати особливості та специфіку вказаного різновиду представництва. Однак, звертаючись до Закону України «Про прокуратуру» [3] та аналізуючи чинне процесуальне законодавство [4; 5; 6], складається враження, що законодавець сам до кінця не визначився з процесуальною природою представництва прокуратурою інтересів держави в суді, лакмусом чого служить відсутність чітких законодавчо закріплених меж здійснення представництва прокуратурою інтересів держави в суді, нерозкритті в законодавстві повного мірою особливостей цього представництва.

Актуальність досліджуваної проблематики зростає мало не в геометричній прогресії на фоні збільшення кількості випадків представництва прокуратурою України інтересів держави у некримінальному провадженні та відсутності на науковій ниві одностайної думки стосовно процесуальної природи вказаного представництва. А орієнтуючись на прецедентне право Європейського суду з прав людини [7; 8; 9; 10; 11] та фахові експертні висновки, зокрема Висновок Консультативної ради європейських прокурорів «Роль органів прокуратури поза сферою кримінального права» [12] можна взагалі поставити під сумнів доцільність існування такого представництва, адже аналіз вказаних джерел дає підстави стверджувати не лише про необхідність обмеження можливостей прокуратури щодо представництва державних установ у судовому провадженні, але й про зростаючу потребу обмеження втручання в судові провадження прокурорами без обґрунтованого інтересу (інтересу держави) з порушенням рівності сторін спору.

Починаючи дослідження процесуальної природи представництва прокурату-

рою інтересів держави в суді та організаційно-правового становища прокурора як учасника судового процесу, в першу чергу звертає на себе увагу відсутність достатньої кількості фундаментальних досліджень з окреслених питань. Ті чи інші аспекти вказаної проблематики були епізодично висвітлені в наукових розвідках М. Руденка, Д. Бакаєва, В. Валюх, А. Сафонова, Н. Цакадзе, О. Анпілогова, П. Каркача, В. Перепелюка, В. Бабкової, О. Червякової, Є. Суботіна, І. Клівера, В. Ломовського, І. Марочкіна, В. Рябцева, В. І. Сапункова, Г. Тарнавського та ін. Однак у переважній більшості вченими досліджуються комплексно представництво прокуратурою інтересів громадянина та держави в суді, де безпосередньому вивченню представництва прокуратурою інтересів держави в суді приділяється недостатньо уваги. В науковій літературі доречно підкреслюється той факт, що наразі не напрацьований адекватний понятійний інструментарій, необхідний для юридичного обґрунтування правильних висновків, що й підтверджує важливість здійснення глибоких науково-теоретичних досліджень організаційно-правового становища прокурора як учасника судового процесу [13, с. 48–52]. Спробуємо надати авторську оцінку існуючого організаційно-правового становища прокурора як учасника судового процесу при здійсненні ним конституційно закріпленої функції представництва інтересів держави, врахувавши та проаналізувавши здобутки юридичної науки з цього питання та позицію законодавця.

У сучасній юридичній літературі існують різноманітні думки з приводу співвідношення інституту процесуального представництва з функцією представництва інтересів держави в суді прокуратурою, узагальнюючи які за їх ідейним навантаженням можна умовно розділити на три групи. У першій групі виокремле-

ного поділу панівною є ідея заперечення віднесення прокурора під час здійснення ним захисту в суді інтересів держави до категорії процесуальних представників та визнання його діяльності самостійним, особливого роду процесуальним інститутом. Так, І. А. Павлуник відзначає, що участь прокурора в цивільному процесі не є різновидом ні загального, ні процесуального представництва. Прокурор, у його баченні, не є представником сторони, як і самою стороною в прямому та процесуальному розумінні. Вчений пропонує розуміти прокурора як учасника судового процесу, який діє від імені держави на захист державних інтересів [14, с. 8–9]. Разом із тим, аналізуючи позицію І. А. Павлуника, вченими відзначається, що виступаючи проти віднесення прокурора до процесуальної групи представників сторін та третіх осіб у судовому процесі, природи та сутності відповідної його процесуальної діяльності як особи, що бере участь у справі, І. А. Павлуник не розкриває [15].

Ще більш категоричним у своїх висновках стосовно заперечення віднесення прокурора до категорії процесуальних представників є С. А. Чванкін. Він звертає увагу на те, що застосування в Конституції України та інших нормативно-правових актах терміну «представництво прокурором» є помилковим, не відповідає змісту діяльності прокурора, не відображає ні сутності, ні характерних рис участі прокурора в цивільному процесі. С. А. Чванкін вважає за необхідне у відповідних нормативних актах термін «представництво прокурором» замінити на термін «правозаступництво прокурором». На думку автора, «правозаступництво прокурором» є самостійним інститутом цивільного процесуального права, який має свій предмет регулювання, суб'єктний склад, зміст, об'єкт, а також свою мету, відмінні від таких в інституті представництва [16, с. 9–16].

Оригінальний підхід до визначення природи діяльності прокурора в судочинстві запропонований українським правознавцем М. В. Руденком. Захист у господарському процесі інтересів держави розглядається ним своєрідним проявом, продовженням функції нагляду прокуратури за застосуванням законів, засобом забезпечення законності судових актів. Послідовно відстоюючи відомчі інтереси, М. В. Руденко заперечує виконання прокурором у господарському суді функції представника держави, називає його особливим суб'єктом судового процесу – посадовою особою найважливішого правоохоронного органу – прокуратури, який без особливих доручень, лише на підставі закону й свого службового становища бере участь у процесі [17, с. 22–24]. Цілком правильно пов'язуючи правозахисну діяльність прокурора в судовому процесі з відповідними приписами закону, М. В. Руденко дещо перебільшує, на думку вчених, його положення в ньому, адже він робить його самостійною та самодіяльною процесуальною фігурою, «відірваною» від реального правового стану пов'язаності змісту прокурорської діяльності в судочинстві завданнями представництва інтересів держави, що становить конституційну функцію прокуратури України (п. 2 ст. 121 Конституції України) [15].

Натомість друга група виокремленого поділу обґрунтовує ідею ототожнення інституту процесуального представництва з функцією представництва прокуратурою інтересів держави, тобто представництво прокурором інтересів держави тут виступає класичним процесуальним представництвом. Зокрема, сучасний російський дослідник проблем представництва в судах С. А. Халатов вважає інститут участі прокурора в цивільному та арбітражному процесах «генетично тотожним» інституту судового представництва. Використання в судовому

процесуальному законодавстві поняття «представництво» стосовно прокурора зауважує вчений, дозволяє припустити, що він виступає в судочинстві в якості представника [18, с.127–128].

Третя група є логічним продовженням другої, її своєрідність виявляється в переважанні ідеї виокремлення в межах інституту представництва нового різновиду процесуального представництва – прокурорського представництва, до якого й віднесено феномен представництва прокурором інтересів держави в суді. Іншими словами інститут процесуального представництва з представництвом прокуратурою інтересів держави в суді співвідноситься як ціле і часткове, де «частковим» виступає модифікація «класичної» моделі процесуального представництва під назвою «прокурорське представництво». Н. Ю. Сакара безпосередньо вказує на це, пишучи: «Можна припустити, що представництво прокурором інтересів громадянина і держави в суді у випадках, передбачених законом, є прокурорським представництвом, вперше закріпленим Конституцією України й таким, що не отримало ще всебічного аналізу юридичною наукою» [19, с. 8].

Указана ідея була поглиблена в наукових розвідках кафедри організації судових і правоохоронних органів Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», вченими якого було не лише виокремлено новий вид процесуального представництва – прокурорське представництво, але й названі характерні ознаки вказаного різновиду представництва. Особливістю прокурорського представництва, на їх переконання, є те, що, по-перше, воно здійснюється безпосередньо на підставі Конституції України, тоді як інші види представництва – на підставі доручень, адміністративних або законодавчих актів; і, по-друге, його здійснює орган, який не має свого інте-

ресу, завжди виступає на варті законності [20, с. 147]. Це вказує на природу прокурорського представництва як особливого виду законного (здійснюваного на основі Основного Закону) представництва.

Наведена позиція перегукується з позицією Конституційного Суду України, адже участь прокурора в судочинстві при виконанні ним функції захисту інтересів держави в якості представника відповідних носіїв правосуб'єктності щодо господарського судового процесу встановлена Конституційним Судом України. У п. 6 мотивувальної частини Рішення від 8 квітня 1999 року № 3-рп/99 (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) була сформульована правова позиція, згідно якої представництво прокуратурою України інтересів держави в суді є одним із видів представництва. Представництво прокурором інтересів держави в суді, як визначив Конституційний Суд України, відрізняється від інших видів представництва рядом специфічних ознак: складом представників та колом суб'єктів, інтереси яких вони представляють, обсягом повноважень та формами їх реалізації [21].

Що ж говорить чинне процесуальне законодавство з цього приводу? Чисто теоретично логічним було б встановлення однакового організаційно-правового становища прокурора при здійсненні ним представництва інтересів держави у судах різних юрисдикцій. Однак на практиці можна помітити існування дивної ситуації різнорідної процесуальної природи представництва прокуратурою інтересів держави в адміністративному, господарському та цивільному процесах.

Якщо говорити про цивільний процес, то тут прокурор виступає класичним процесуальним представником. Обґрунтовуючи цю позицію, слід навести ч. 4 ст. 38 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) [5], яка вказує

на те, що державу представляють відповідні органи державної влади в межах їх компетенції через свого представника, та ч. 2 ст. 45 ЦПК, яка встановлює право прокурора в межах повноважень, визначених законом, представляти інтереси держави в суді. Імплементуючи ч. 1 ст. 46 ЦПК до об'єкта дослідження можна дійти висновку, що прокурор, звернувшись до суду в інтересах держави, має процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої він діє, за винятком права укладати мирову угоду.

Безглуздою є ситуація, що склалася щодо участі прокурора як представника інтересів держави в господарському процесі. Господарський процесуальний кодекс України [6] у ст. 29 вказує, що в разі прийняття господарським судом позовної заяви, поданої прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. Однак тут же вказується, що відмова позивача від позову, поданого прокурором в інтересах держави, не позбавляє прокурора права підтримувати позов і вимагати вирішення спору по суті. Отже, лише в разі, коли обидва згадані учасники судового процесу – прокурор і позивач – заявили про відмову від позову, суд може припинити провадження зі справи згідно з пунктом 4 частини першої статті 80 ГПК. Тобто в контексті розуміння Господарського процесуального кодексу України прокурор набуває прав та обов'язків представника, однак у випадку відмови позивача від позову – набуває прав та обов'язків сторони. Вказане робить прокурора таким собі «особливим» учасником процесу, адже трансформація процесуального представника у сторону йде повністю в розріз із традиційним розумінням інституту представництва.

Слід зазначити, що в Кодексі адміністративного судочинства України не міс-

титься норма, яка чітко б вказувала на те, що прокурор наділений всіма правами й обов'язками особи, в інтересах якої він діє. Однак у ч. 3 ст. 48 КАС закріплена здатність органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб особисто здійснювати свої адміністративні процесуальні права та обов'язки, в тому числі доручати ведення справи представникові. За змістом положень Кодексу адміністративного судочинства України захист прокурором в адміністративному судочинстві інтересів держави виступає різновидом законного представництва. Такий висновок слідує із системного аналізу ст.ст. 56 та 57 КАС. Зокрема, ч. 3 ст. 56 КАС визначає дві форми представництва в адміністративному процесі прав і інтересів сторін та третіх осіб – на основі договору (договірне) і закону (законне). В ч. 8 ст. 56 КАС встановлено, що як законні представники діють також органи та інші особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (прокурор у розумінні положень ст. ст. 60, 61 КАС). Застосування термінології «законний представник сторони та третьої особи» стосовно прокурора має місце й у положеннях ч. 2 ст. 57 КАС, де, зокрема, передбачено таке: «Судді, прокурори, слідчі, працівники підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність не можуть бути представниками в суді, крім випадків, коли вони діють як представники відповідних органів, що є стороною або третьою особою у справі, чи як законні представники сторони чи третьої особи»[4].

З урахуванням вищезазначеної правової позиції Конституційного Суду України [21], статус прокурора в некримінальному судовому процесі при здійсненні ним представництва інтересів держави як представника держави

у модифікованому розумінні інституту процесуального представництва за чинними положеннями Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України не виглядає неправомірним. Такий підхід повністю ґрунтується на відповідних конституційних приписах щодо правового становища прокуратури в Україні. Більше того, таке його становище в адміністративному, цивільному та господарському процесі є цілком логічним, оскільки прокурор реалізує представницьку функцію інтересів держави на підставі закону (п. 2 ст. 121 Конституції України, ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру»). Можна говорити про те, що представництво прокурором у некримінальному судовому процесі інтересів держави є окремим різновидом законного представництва, особливість якого полягає в тому, що законний представник самостійно (без доручення) здійснює процесуальні права та обов'язки сторони чи третьої особи, яку він представляє, діючи в її інтересах. Таку позицію зайняв і Верховний Суд України у Постанові від 2 березня 2010 року по справі №21-2368во09, вказавши, що *«прокурор в адміністративному судочинстві здійснює законне представництво, особливість якого полягає в тому, що законний представник самостійно (без доручення) здійснює процесуальні права та обов'язки сторони чи третьої особи, яку він представляє, діючи в її інтересах. Однак зазначена відмінність не впливає на загальні правила представництва»* [22].

Незважаючи на таке прогресивне розуміння найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції прокурорського представництва, можна помітити існування суперечливої судової практики нижчих судів, наявність якої дозволяє говорити про відсутність ста-

лого розуміння судами нижчих інстанцій процесуальної природи представництва прокуратурою інтересів держави в суді та організаційно-правового статусу прокурора при здійсненні ним представництва інтересів держави в суді. Покажемо, що враховуючи існуючу судову практику, можна говорити про надання більш широких повноважень прокурору як представнику інтересів держави, що не лише вкотре руйнує класичне розуміння інституту процесуального представництва, але й порушує базовий принцип – принцип рівності перед законом та судом, закріплений як у процесуальних кодексах, так і в ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 року [23], ратифікованої Україною Законом від 17.07.1997 р. №475/97-ВР [24], як складовий елемент права на справедливий суд.

Враховуючи існуючу судову практику можна говорити про створення переважних умов для захисту державних інтересів, де право на рівність сторін інколи губиться. Ставлячи такий наголос, у жодному разі не слід розуміти це твердження як таке, що повністю нівелює необхідність ефективного захисту інтересів держави. Однак вказану діяльність мають здійснювати органи державної влади, які уповноважені захищати державні інтереси. Захист прокуратурою інтересів держави має стати атавізмом, адже наразі вказане повноваження прокуратури створює передумови для маніпулювання судовою системою, тим самим підкреслюючи панівне становище держави у судовому процесі, що є вкрай невірним.

Впадають в очі рішення апеляційних судів, що переглядають рішення суду першої інстанції за скаргою прокурора як законного представника сторони, після його перегляду за апеляційною скаргою самої сторони – державного органу. Наприклад, Верховний Суд України у своїй Постанові вказав, що *«..касаційний суд не*

дав правової оцінки тому, що апеляційний суд помилково переглянув рішення суду першої інстанції за апеляційною скаргою першого заступника прокурора Полтавської області як законного представника сторони після його перегляду за апеляційною скаргою самої сторони – ОДПІ» [22]. Аналізуючи наведену ситуацію, можна дійти висновку, що апеляційним судом у конкретному випадку інститут процесуального представництва розуміється як такий, що надає можливість подання декількох апеляційних скарг від однієї сторони (безпосередньо сторони та її процесуального представника одночасно). Таке тлумачення інституту представництва не лише порушує принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом та судом, що міститься в ч. 1 ст. 10 КАС, але й принцип диспозитивності, закріплений у ч. 3 ст. 11 КАС.

Проілюструємо вищезазначене на прикладі адміністративного процесу, де прокуратура все частіше практикує представництво інтересів різноманітних органів державної виконавчої влади. Закріплене в ч. 1 ст. 10 КАС правило – усі учасники адміністративного процесу є рівними перед законом і судом – слід розуміти, зокрема, й так, що від кожної сторони може бути подана одна скарга, незалежно від кількості представників та того, хто реалізує право сторони на подання скарги – сама сторона чи її представник. Інше тлумачення інституту представництва та зазначеного принципу призводить до встановлення привілеїв, зокрема за ознаками майнового стану, форми власності, належності особи до юридичних осіб публічного права, державних органів. Можливість подання декількох скарг від однієї сторони (стороною та її представником) виключається й принципом диспозитивності, за змістом якого (ч. 3 ст. 11 КАС) кожна особа, яка звернулася за судовим захистом, розпоряджається своїми вимогами на свій

розсуд, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Таким правом користуються й особи, в інтересах яких подано адміністративний позов, за винятком тих, які не мають адміністративної процесуальної дієздатності.

Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 213 КАС у касаційній скарзі зазначаються вимоги особи, що подає касаційну скаргу. **Якщо припустити можливість відкриття провадження за декількома касаційними скаргами, поданими від однієї особи, могла б виникнути конкуренція між такими вимогами, правила вирішення якої законодавець не встановив, а отже, він такого не допускає.** На підтвердження цього висновку можна навести правові наслідки, встановлені в частинах 2 та 3 ст. 61 КАС на випадок, коли позиція законного представника не відповідає позиції особи, на захист прав, свобод та інтересів якої подано адміністративний позов.

Окрім того, процесуальне представництво є різновидом представництва, вони співвідносяться між собою як ціле і часткове. Це пов'язано з тим, що частина 5 ст. 59 КАС в частині підстав і порядку припинення представництва за довіреністю, скасування довіреності та відмови представника від наданих йому повноважень прямо відсилає до статей 248–250 Цивільного кодексу України [25]. З урахуванням цього можна дійти висновку, що право представника на вчинення певних юридичних дій припиняється у випадку, коли особа, яка видала відповідну довіреність, скасувала її, самостійно реалізувавши своє право власності, наприклад відчувила річ, визначену індивідуальними ознаками, правом розпорядитися якою наділяла представника. Отже, вчинення стороною таких процесуальних дій, як подання апеляційної чи касаційної скарги, право на які має сторона, виключає можливість реалізації цього права представником (законним пред-

ставником, яким є прокурор).

Підсумовуючи наведене, можна зробити висновок про неможливість відкриття провадження апеляційним чи касаційним судом за скаргою представника (законного представника) після відкриття провадження за скаргою самої сторони і навпаки. Це аналогічно тому, що суд не може відкривати провадження у справі за адміністративним позовом самої сторони, а потім її представника. У зазначеному випадку наступна позовна заява повертається, згідно з п. 5 ч. 3 ст. 108 КАС позивачеві, оскільки в провадженні цього або іншого адміністративного суду є справа про спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Дуже важливим є утвердження розуміння, що надання законом прокурору права на представництво інтересів держави в суді не ставить прокурора у привілейоване, порівняно з іншими учасниками судового процесу, становище щодо участі в розгляді справи в суді, включаючи застосування процесуального строку, в межах якого можлива реалізація права на представництво інтересів держави в суді шляхом звернення з касаційною скаргою. Таку позицію займає і Вищий адміністративний суд України в Ухвалі від 19 січня 2012 року К/9991/56754/11, вказуючи в конкретній справі, що «...враховуючи вимоги ст. 59 КАС, повноваження прокурора як законного представника позивача безумовно повинні відповідати правам, які має позивач – Республіканський комітет по земельних ресурсах АРК, а тому для вирішення питання щодо наявності поважних причин пропусчення строку звернення до суду має значення, з яких причин саме позивач по справі не звернувся своєчасно з даними позовними вимогами. Суди вірно зазначили, що заява прокурора про поновлення строку звернення до суду є необґрунтованою, оскільки надання законом прокурору прав на

представництво інтересів держави в суді не ставить прокурора в привілейоване, порівняно з іншими учасниками судового процесу, становище щодо участі в розгляді справи в суді, включаючи застосування строку звернення з адміністративним позовом» [26].

Аналізуючи існуючу судову практику спірним видається право прокурорів подавати позови про стягнення податкової заборгованості в інтересах органів державної податкової служби, адже вказана діяльність прокуратури ніяк не в'яжеться з п. 41.5 Податкового кодексу України, в якому наведений вичерпний перелік органів стягнення, а саме виключно органи державної податкової служби уповноважені здійснювати заходи щодо забезпечення погашення податкового боргу в межах своїх повноважень, а також державні виконавці, в межах своїх повноважень [27]. На думку автора, правомірність таких позовів прокурорів в інтересах органів державної податкової служби є спірною, адже враховуючи п. 2 ст. 5 ПКУ у разі, якщо поняття, терміни, правила та положення інших актів суперечать поняттям, термінам, правилам та положенням цього Кодексу, для регулювання відносин оподаткування застосовуються поняття, терміни, правила та положення цього Кодексу. Виходячи з указаного, можна дійти висновку про переважання в наведеному випадку положень Податкового кодексу України, що нашттовує на твердження про відсутність у прокуратури повноважень на здійснення представництва органів державної податкової служби в суді у позовах про стягнення податкової заборгованості.

Дискусійним також залишається питання щодо судового збору, від сплати якого відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» звільняються органи прокуратури при здійсненні повноважень [28]. Припускаємо, що

таке широке поширення представництва прокуратурою інтересів держави в суді пов'язано саме з цим, адже перелік органів, звільнених від сплати судового збору, є вичерпним та міститься в ст. 5 Закону України «Про судовий збір». Однак чи є такий маневр із метою уникнення сплати судового збору органами державної виконавчої влади справедливим по відношенню до інших учасників процесу, які його сплачують? Чи не порушує така ситуація рівність сторін?

На ці та інші питання європейська спільнота відповідає як у фахових експертних висновках, так і в практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), наголошуючи на тому, що представництво прокуратурою інтересів однієї сторони порушує рівність сторін. ЄСПЛ у справах «Менчинська проти Росії» [11], «Івон проти Франції» [9], «Кресс проти Франції» [8], «Нідерост-Хубер проти Швейцарії» [7], «Мартіньє проти Франції» [10] підкреслює те, що присутність прокурора чи аналогічної посадової особи в судовому засіданні, незалежно «активна» чи «пасивна», вважається порушенням частини 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [23].

Європейські експерти також дотримуються схожої позиції. В результаті фахових зустрічей з експертами проекту Twinning «Підвищення ефективності та якості управління адміністративних судів в Україні» [29] був сформований висновок стосовно необхідності обмеження можливостей прокуратури щодо представництва державних установ у судовому провадженні, передумовою чого став всебічний аналіз ситуації в Україні, який дозволив виокремити основні проблеми. По-перше, експертами відзначається, що в адміністративних справах особа, як правило, подає скаргу на орган державного управління. Орган державного управління представляє державу і

за всіх обставин буде сильнішою стороною в суперечці. Баланс рівності сторін порушується ще більше, коли в процес на боці державних органів – сильнішої сторони – вступає прокурор. По-друге, з 2009 року Європейський суд з прав людини постановив три рішення проти Росії стосовно ролі державної прокуратури у цивільному провадженні, а тому з практики Суду можна зробити висновок, що в разі вступу прокуратури у цивільне провадження, права, які витікають зі статті 6 Конвенції, можуть бути порушені, це – право рівності сторін і право на доступ до суду.

Поглиблюючи попередні ідеї, Проект звіту про четверту зустріч групи спеціалістів щодо ролі прокуратури поза межами кримінально-правової сфери 7–8 грудня 2011 року, в свою чергу, наголошує, що повноваження й обов'язки прокуратури поза межами системи кримінального судочинства мають бути у всіх випадках зафіксовані в законодавстві та чітко сформульовані з метою уникнення будь-якого двоякого тлумачення. Права прокуратури подавати апеляцію або в інший спосіб звертатись із проханням про перегляд рішень судами вищої інстанції не повинні ні в чому відрізнятися від таких самих прав інших сторін процесу і мають використовуватись в однакових умовах, в т.ч. щодо строків подання апеляційної скарги [30].

Враховуючи вищевикладене можна підсумувати, що українському законодавцю слід ретельно слідкувати за змінами прецедентного права ЄСПЛ щодо діяльності прокурорських служб за межами кримінального права для забезпечення повної відповідності правової основи такої діяльності та пов'язаної практики відповідним рішенням Суду. Також слід враховувати фахові висновки експертів, адже наразі можна з певністю стверджувати, що взяте Україною зобов'язання при вступі до Ради Європи

щодо трансформації ролі і функцій прокуратури шляхом перетворення цього інституту в орган, який відповідатиме стандартам Ради Європи, не є виконаним [31].

Повертаючись до вітчизняних реалій, можна констатувати наявність у судовому процесі особливого представника органів державної виконавчої влади – прокурора, який впевнено стоїть на захисті інтересів держави. Автором висловлюється сподівання, що незрозуміла, місцями недолуга позиція законодавця щодо регулювання ним повноважень прокуратури на здійснення представництва інтересів держави в суді зазнає позитивних змін у подальшому, адже зараз представництво прокуратурою інтересів держави в суді стало масовою хворобою, зара-

женням якою страждає чи не вся судова система держави. Наразі викликом часу вважається створення умов, коли органи державної виконавчої влади самостійно представляють інтереси держави в суді.

Стратегічний курс входження України до Європейського Союзу виявляє давно назрілу необхідність трансформації ролі і функцій прокуратури у відповідності до стандартів Ради Європи та перегляду ситуації, що склалася з реалізацією повноваження прокуратури на здійснення представництва інтересів держави в суді, а тому слід задуматися про це сьогодні, щоб не шкодувати про незроблене завтра, коли з'являться рішення ЄСПЛ на кшталт «Менчинська проти Росії», але вже проти України.

Використані джерела:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Конституція УРСР від 20.04.1978 р. № 888-IX // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1978. – № 18. – Ст. 268.
3. Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 р. № 1789-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35. – Ст. 446.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40. – Ст. 492.
6. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
7. Постанова Європейського суду з прав людини від 18.02.1997 р. «Справа «Нідерьост-Хубер проти Швейцарії» (скарга № 18990/91) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.menschenrechte.ac.at.
8. Постанова Європейського суду з прав людини від 07.06.2001 р. «Справа «Кресс проти Франції» (скарга № 39594/98) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rpqi.narod.ru/chr/another_3/kress.htm.
9. Постанова Європейського суду з прав людини від 24.04.2003 р. «Справа «Івон проти Франції» (скарга № 44962/98) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.garant.ru/59671350/>.
10. Постанова Європейського суду з прав людини від 12.04.2006 р. «Справа «Мартінє проти Франції» (скарга № 58675/00). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO4828.html.
11. Постанова Європейського суду з прав людини від 15.01.2009 р. «Справа «Менчинська проти Росії» (скарга № 42454/02) [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://zakonprost.ru/content/base/149899/>.

12. Висновок Консультативної ради європейських прокурорів 21.10.2008 №3 «Роль органів прокуратури поза сферою кримінального права» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gr.gov.ua.

13. Козьяков І. Правозахисна діяльність прокуратури / І. Козьяков // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 25 листопада 2011 року; [редкол.: Ю. М. Дьомін (відпов. ред.), М. К. Якимчук, І. М. Козьяков та ін.]. – К.: Національна академія прокуратури України, 2012. – 152 с.

14. Павлуник І. А. Представництво в цивільному процесі України: автореф. дис. к.ю.н.: спец. 12.00.03. / І. А. Павлуник // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 19 с.

15. Анпілогов О. В. Правове регулювання участі прокурора в адміністративному судочинстві щодо захисту прав та свобод громадянина: дис. к.ю.н.: спец. 12.00.07. / О. В. Анпілогов // Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2008. – 196 с.

16. Чванкін С. А. Добровільне представництво у цивільному процесі України: автореф. дис. к.ю.н.: спец. 12.00.03 / С. А. Чванкін // Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2005. – 22 с.

17. Руденко М. В. Прокурор в господарському судочинстві: навчальний посібник / М. В. Руденко. – К.: Ін Юре, 2003. – 374 с.

18. Халатов С. А. Представительство в гражданском и арбитражном процессе / С. А. Халатов. – М.: Норма, 2002. – 208 с.

19. Сакара Н. Ю. Сущность представительства в гражданском процессе / Н. Ю. Сакара // Юридическая практика. – 2000. – №30 (136). – С. 8.

20. Прокурорський погляд в Україні: підручник / За ред. проф. І. Є Марочкина

та ін. – Х.: Одиссей, 2005. – 240 с.

21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) від 8 квітня 1999 року №-рп/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 15. – Ст. 35.

22. Постанова Верховного Суду України від 2 березня 2010 року у справі № 21-2368во09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua.

23. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.

24. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р. №475/97-ВР//Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №40. – Ст. 263.

25. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.

26. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 19 січня 2012 року К/9991/56754/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua.

27. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.

28. Закон України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р. № 3674-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

29. Звіт експертів в межах проекту Twinning ВЗ «Надання допомоги у виро-

бленні критеріїв щодо представництва сторін у судовому процесі (адміністративне судочинство)».

30. Проект звіту про четверту зустріч групи спеціалістів щодо ролі прокуратури поза межами кримінально-правової сфери 7–8 грудня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим досту-

пу: www.gp.gov.ua.

31. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи «Виконання обов'язків і зобов'язань, взятих Україною при вступі до Організації» 2001 р. № 1244 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/uk/dogovory/RN1513%282001%29.html>.

Марія АРТЕМЕНКО. Представительство прокуратурой интересов государства в суде: проблемные вопросы модификации «классической» модели представительства и вызовы времени.

Статья посвящена исследованию актуальных вопросов процессуальной природы представительства прокуратурой интересов государства в суде. Проанализировав доктринальные источники и нормы действующего законодательства, представительство прокуратурой интересов государства было определено как модификация «классической» модели процессуального представительства, что имеет характерные особенности, но не выходит за границы классического понимания института представительства. Автором обращается внимание на наличие спорной судебной практики с исследуемого вопроса и наводятся предложения внесения изменений у действующее законодательство.

Ключевые слова: суд, прокуратура, институт представительства, интересы государства, Конвенция о защите прав человека и основополагающих свобод, Европейский суд с прав человека, Консультативный совет европейских прокуроров, проект Twinning.

Marija ARTEMENKO. The Representation of the State Interests in Court by Public Prosecutor's Office: the Problematic Issues of Modification of the "Classical" Model of Procedural Representation and the Challenges of [our] Time.

The article deals with investigation of topical issues of procedural nature of the court representation of the state interests by public prosecutor's office. Having analyzed the doctrinal sources, the norms and regulations of effective legislation they have acknowledged the representation of the state interests in court effected by public prosecutor's office to be the modification of the "classical" model of procedural representation that has its specific features however stays within the framework of the established understanding of the representation institute. The author draws attention to the disputable practice of law available on the issue under consideration and substantiates the statement on the necessity of abandoning the court representation functions of the public prosecutor's office when dealing with interests of the state.

Key words: court, prosecutor's office, the institute of representation, the interests of the state, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court on Human Rights, the Consultative Office of European Prosecutors, the Twinning project.

СУДОВЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

МОЖЛИВІ ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НОВОВВЕДЕНЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСАД У МІСЦЕВИХ ЗАГАЛЬНИХ СУДАХ УКРАЇНИ

Михайло ВІЛЬГУШИНСЬКИЙ,
суддя Вищого спеціалізованого суду
України з розгляду цивільних
і кримінальних справ,
заслужений юрист України

Володимир КУЦЕНКО,
начальник Територіального
управління Державної судової
адміністрації України в Одеській
області, заслужений юрист України

Дана стаття присвячена порівнянню посадових обов'язків керівника апарату місцевого загального суду і заступника голови суду та перспективам реформування організації адміністративних посад у загальних місцевих судах України.

Ключові слова: керівник апарату суду, заступник голови суду, адміністративні посади, місцеві загальні суди.

Актуальним питанням сьогодення постає порівняння функціональних обов'язків керівника апарату місцевого загального суду та заступника голови суду і доцільність введення посад секретарів спеціалізованих судових палат. З набуттям чинності Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року № 2453-VI більшість організаційних функцій перейшла від заступника голови суду до керівника апарату. Так, до липня 2010 року згідно наказів голів судів про розподіл обов'язків заступників голів судів вони здебільшого здійснювали контроль за виконанням працівниками суду вимог нормативних актів з питань діловодства в суді, організо-

ували, контролювали та перевіряли роботу канцелярій суду, здійснювали організацію роботи по контролю за дотриманням працівниками суду Правил внутрішнього трудового розпорядку, здійснювали організацію роботи з розгляду скарг і звернень громадян та юридичних осіб, загальний контроль за роботою архіву суду, організували роботу з прийняття позовних заяв, скарг, заяв осіб, їх представників, здійснювали контроль за прийняттям, реєстрацією, обліком, рухом справи в суді, проводили узагальнення та аналіз судової практики щодо розгляду окремих категорій справ тощо.

Відповідно до наказів голів місцевих загальних судів про розподіл обов'язків заступників голів судів після набрання чинності Закону України «Про судоустрій і статус суддів» заступник голови суду: 1) виконує обов'язки голови суду в разі його відсутності (хвороба, відрядження, закінчення повноважень на адміністративній посаді); 2) здійснює контроль за дотриманням суддями встановлених строків розгляду справ усіх категорій; 3) забезпечує виконання рішень зборів суддів відповідного суду; 4) вивчає та аналізує статистичну інформацію щодо роботи суду; 5) організовує аналітичну роботу щодо узагальнення практики розгляду справ різних категорій.

Керівник апарату місцевого загального суду, в свою чергу, з наданням йому нових функціональних обов'язків згідно Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та своєї посадової інструкції: 1) здійснює безпосереднє керівництво апаратом суду, забезпечує організованість та злагодженість у роботі підрозділів, відділів, канцелярій суду, працівників апарату суду; 2) здійснює організаційне забезпечення суду, суддів та судового процесу, функціонування автоматизованої системи документообігу суду, інформує збори суддів про свою діяльність; 3) призначає на посаду та звільняє з посади, переводить на інші посади працівників апарату суду, присвоює ранги державних службовців, застосовує до них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення; 4) організовує ведення діловодства в суді відповідно до Інструкції з діловодства в місцевому загальному суді; 5) координує здійснення

організаційних заходів щодо підготовки оперативних нарад; 5) забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових рішень; 6) здійснює організаційне забезпечення ведення судової статистики, діловодства, обліку та зберігання судових справ, належного ведення архіву і кодифікації; 7) проводить оперативні наради апарату суду, видає накази та службові розпорядження тощо.

Проаналізувавши розподіл посадових обов'язків заступника голови суду та керівника апарату суду можна дійти висновку, що в більшості судів заступник голови суду займає адміністративну посаду, через що при розподілі справ на суддів у заступника голови суду зменшене навантаження. Крім того, заступники голови суду отримують надбавки до заробітної плати за адміністративну посаду. Відтак, враховуючи невелику завантаженість у малоскладових судах (3–4 судді), є недоцільним утримання заступників голови суду, оскільки в суді є голова суду, керівник апарату та заступник керівника апарату суду, які, зі свого боку, організують та контролюють роботу суду замість заступника голови суду. Заступники голови суду не виконують жодної адміністративної роботи в більшості судів станом на теперішній час.

За останні роки свою обґрунтованість і доцільність довела спеціалізація справ у судах загальної юрисдикції, передбачена статтею 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453-VI. Тож можливо розглянути запровадження судових палат з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної компетенції в багатоскладових місцевих загальних су-

дах. Судову палату має очолювати секретар судової палати, який призначається з числа суддів відповідного суду. Секретар судової палати організовує роботу відповідної палати, контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати, інформує збори суддів місцевого суду про діяльність судової палати.

Стосовно особи, яка виконує обов'язки голови суду, то в разі її відсутності пропонуємо шляхом застосування аналогії закону розглянути покладання обов'язків голови суду на найстаршого за віком суддю зі складу відповідного суду або на суддю, який має найбільший стаж роботи на посаді судді.

Крім того, в малоскладових судах та судах, де немає необхідності утворення спеціалізованих судових палат через невелику завантаженість суддів, організовувати аналітичну роботу щодо узагальнення практики розгляду справ різних категорій може голова відповідного суду або суддя, на якого покла-

дені такі функції наказом або розпорядження голови суду.

Враховуючи порівняння й аналіз функціональних обов'язків заступника голови суду і секретаря судової палати та з метою підвищення ефективності роботи суду вважаємо за доцільне внести зміни до законодавства України щодо виведення посади заступника голови суду та передбачити посаду секретаря судової палати в місцевих судах загальної юрисдикції.

Спираючись на реалії сьогодення та на досвід зарубіжних країн у сфері судового адміністрування, утворення судових палат у багатоскладових місцевих загальних судах та введення посади секретаря судової палати збалансує розподіл справ на суддів, надасть можливість контролювати та проводити узагальнення практики справ відповідно до кожної судової палати, підвищить ефективність роботи суддівського корпусу суду та, як наслідок, зменшить строки розгляду справ суддями.

Використані джерела:

1. Про судову систему і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI;
2. Посадові інструкції керівників апаратів судів;
3. Накази про розподіл обов'язків між заступниками голів місцевих загальних судів.

Михаил ВИЛЬГУШИНСКИЙ, Владимир КУЦЕНКО. Возможные перспективы внедрения нововведений в организации административных должностей в местных судах Украины.

Данная статья посвящена сравнению должностных обязанностей руководителя аппарата местных судов общей юрисдикции и заместителя председателя суда, а также перспективам реформирования организации административных должностей в местных судах общей юрисдикции Украины.

Ключевые слова: руководитель аппарата суда, заместитель председателя суда, административные должности, местные суды общей юрисдикции.

Michael VILGUSHINSKY, Vladimir KUTSENKO. Available perspective of innovation in the organization of administrative positions in local general courts of Ukraine.

This paper focuses on comparison of duties the head of the local general court and the Vice-President and prospects for reform of administrative positions in local general courts of Ukraine.

Key words: head of the court, Deputy Chairman, administrative offices, local general courts.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СУДІВ І СУДДІВ

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ
СУДІВ ТА ПІДТРИМАННЯ
В НИХ ГРОМАДСЬКОГО
ПОРЯДКУ

Юрій ГОНЧАРУК,
начальник Територіального управління
Державної судової адміністрації України
в Чернівецькій області, заслужений юрист України

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СУДІВ І СУДДІВ

Питання вдосконалення охорони судів та підтримання в них громадського порядку вже неодноразово порушувалося як у системі органів суддівського самоврядування, так і в засобах масової інформації. Не стояли осторонь цієї проблеми й органи Державної судової адміністрації України. Так, у нашій попередній статті «Судова міліція: чи насправді вона судова?» (див. Вісник Державної судової адміністрації України. – 2008. – №4) ми висловили своє бачення того, наскільки ефективно працює судова міліція і чи дійсно вона служить інтересам належного функціонування судової влади в Україні. Зроблені нами висновки носили суто критичний характер стосовно судової міліції й вони (висновки) мали під собою реальне підґрунтя.

Закон від 7 лютого 2002 року «Про судоустрій України» (ч. 1 ст. 133) чітко визначав завдання судової міліції. Це – підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорона приміщень суду, виконання функцій щодо державного захисту суддів, працівників суду, забезпечення безпеки учасників судового процесу. Зі змісту цієї правової норми випливало, що це виключний, тобто повний і остаточний перелік завдань, що покладаються на судову міліцію,

й вона (правова норма) розширеному трактуванню не підлягає. Одночасно законодавець (див. ч. 2 ст. 133 зазначеного Закону) встановив, що повноваження судової міліції та порядок її діяльності мають визначатися спеціальним законом. Однак за 8 років дії Закону «Про судоустрій України» (з 2002 по 2010 роки) спеціальний закон, який би визначав повноваження та порядок діяльності судової міліції, так і не був прийнятий. Його відсутність призвела до того, що МВС України без

погодження з Верховним Судом України, Радою суддів України, Державною судовою адміністрацією України врегулювало діяльність судової міліції самостійно, видавши Положення про спеціальний підрозділ судової міліції «Грифон» (наказ від 19 листопада 2003 р. №1390) і поклавши таким чином виконання функцій, зазначених в ч. 1 ст. 133 Закону «Про судові органи України», на вказаний спецпідрозділ. Разом із тим МВС України доручило цьому підрозділу й виконання ще цілого ряду інших функцій, не пов'язаних із забезпеченням безпеки в судах.

При тому не збалансованими є штати спецпідрозділів «Грифон»: в Чернівецькій області третину його складу становить адмінперсонал. І лише дві третини припадає на осіб, які безпосередньо залучаються до охорони приміщень судів та підтримання громадського порядку під час розгляду судових справ (міліціонери). Та й ті працівники зосереджені переважно в 2–3-х судах обласного центру. В судах, що діють у сільській місцевості, особового складу судової міліції явно не вистачає (виставляється, як правило, лише один пост з одного міліціонера і то лише в робочий час). Цілком зрозуміло, що ефективно протидіяти проявам неповаги до суду, порушенням громадського порядку та ще й одночасно забезпечувати пропускний режим у суді наряд міліції в такому мізерному складі не в змозі. Та й за своїми фізичними даними працівники судової міліції протидіяти порушникам не можуть, оскільки, на відміну від співробітників інших спецпідрозділів міліції, вони спеціальну підготовку в навчальних закладах системи МВС не проходять (навчаються за програмами загального характеру).

Перебуваючи в структурі МВС, спецпідрозділи судової міліції повністю підпорядковані місцевим керівни-

кам цього міністерства, які примушують їх виконувати й іншу роботу, не пов'язану із забезпеченням порядку в судах (участь у загально-міліцейських заходах профілактичного та оперативного характеру тощо).

Наявний оперативний склад спецпідрозділів міліції «Грифон» якщо й виконує свої функції за допомогою специфічних засобів, то робить це також у загальних інтересах місцевих органів внутрішніх справ і повністю підпорядкований їх оперативним службам. В усякому разі нам невідомі факти, щоб міліція за допомогою оперативних засобів відвернула (попередила) злочинні посягання, особливо з тяжкими наслідками, на представників судової влади.

Знаючи про все це, ні суди, ні органи Державної судової адміністрації України впливати на роботу судової міліції не можуть. Цей вплив може виражатися хіба що критичними зауваженнями на адресу спецпідрозділу міліції на спільних нарадах. Однак він малоефективний. Скоріше навпаки: міліція більше й ефективніше може впливати на суди та місцеві органи ДСА шляхом систематичних (чергових і позачергових) обстежень приміщень судів на предмет виявлення недоліків у їх технічному укріпленні й надсилання погроз зняти охорону, припинити доставку осіб, що перебувають під вартою, в судові засідання.

Актуальною в цьому плані стала й стаття, вміщена свого часу у відомій газеті «Закон і Бізнес» (за 13–19 вересня 2008 року) під назвою «На варті безладдя. Від охорони в обителях Феміди захисту не чекають». В ній йшлося про те, що ДСА України та її місцеві органи фактично впливати на організацію роботи судової міліції не можуть.

У зв'язку з цим ми висловили переконання про доцільність перепідпо-

рядкування судової міліції Державній судовій адміністрації України.

Тоді ж, у 2008 році, кілька критичних матеріалів щодо діяльності судової міліції було розміщено й на інформаційних сайтах, в тому числі висновок Рахункової палати за результатами аудиту ефективності використання бюджетних коштів, що виділяються на виконання заходів із питань підтримання громадського порядку в судах, припинення проявів неповаги до суду, охорони приміщень судів, виконання функцій щодо державного захисту суддів, працівників суду, забезпечення безпеки учасників судового процесу. У висновку відзначалося, що в Україні зросла кількість посягань на життя, здоров'я та майно суддів з метою впливу на хід розгляду справ, поширюються випадки викрадення судових справ, комп'ютерів, руйнації приміщень, посягань на життя і здоров'я учасників судового процесу. Власне, така ситуація зберігається до цього часу, якихось змін на краще в роботі судової міліції не спостерігається. Закону, який би врегулював її повноваження та порядок діяльності, як не було, так і немає. Та й сам такий термін, як судова міліція, із законодавства взагалі зник: у нинішньому Законі «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року його вже немає. Тут законодавець (ст. 154) абстрагується від терміну «судова міліція» і вживає більш загальне словосполучення – «спеціалізовані підрозділи Міністерства внутрішніх справ України».

У тому ж таки 2008 році питання доцільності перепідпорядкування судової міліції Державній судовій адміністрації України обговорювалося й на рівні керівників МВС та ДСА. З боку МВС тоді було висловлено думку про недоцільність такого перепідпорядкування, а з боку ДСА – про неготовність до прийняття під свою опіку такої кіль-

кості міліції.

Враховуючи думку керівників обох зазначених центральних відомств (зверху все-таки видніше), ми, разом із цим, доходимо висновку, що в даному питанні необхідно все ж таки приймати кардинальні рішення, спрямовані на реальне вирішення багаторічної проблеми.

У зарубіжних країнах ці питання вирішуються спеціальними службами, які носять різні назви. В Сполучених Штатах Америки функції з охорони судів, забезпечення безпеки приміщень судів і суддів, учасників судового процесу, порядку в залах судових засідань покладено на так звану Маршальську службу. В Росії та Франції ці функції виконує Служба судових приставів. То чи не доцільно було б у системі органів судової влади України на базі служби судових розпорядників та за рахунок коштів, що виділяються на утримання судової міліції, утворити службу судової охорони, яка була б безпосередньо підпорядкована адміністрації відповідних судів під загальним керівництвом Державної судової адміністрації України та її територіальних управлінь? Базою для унормування діяльності такої служби міг би послужити Закон України «Про охоронну діяльність» із врахуванням того, що це буде не приватна структура з надання послуг з охорони власності та громадян, а відомча державна служба, яка утримується за рахунок коштів державного бюджету і здійснює функції по забезпеченню діяльності однієї з гілок державної влади – судової. До функцій цієї служби віднести:

- охорону приміщень судів;
- забезпечення в судах пропускнуої системи;
- підтримання громадського порядку в судах;
- сприяння організації судових про-

цесів, припинення проявів неповаги до суду.

Для забезпечення виконання зазначених функцій ця служба на законодавчому рівні має бути наділена відповідним обсягом повноважень, а при виконанні службових обов'язків носити присвоєний їй формений одяг, користуватися у випадках, передбачених чинним законодавством, спеціальними засобами, перелік яких встановлений постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2013 р. №97 «Про затвердження переліку спеціальних засобів, придбання, зберігання та використання яких здійснюється об'єктами охоронної діяльності». Зрозуміло, що всі особи, які входитимуть до складу цієї служби, повинні мати відповідну юридичну підготовку в межах наданих повноважень та необхідні фізичні дані для виконання покладених на них функцій. Цілком зрозуміло, що за своїми можливостями судова охорона зможе протидіяти не надто гострим і небезпечним проявам порушення громадського порядку в судах. В таких випадках без допомоги міліції не обійтись. Та й нині судова міліція в подібних ситуаціях далеко не завжди справляється лише своїми силами й засобами і звертається по допомогу до інших міліцейних підрозділів.

Щодо державного захисту суддів, працівників суду, забезпечення без-

пеки учасників судового процесу, то ці функції відповідно до законів «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» та «Про судова устрій і статус суддів» і надалі повинні залишатися в компетенції органів внутрішніх справ.

Яку назву носитиме охоронна служба, в разі її створення в системі судової влади, – «Служба судових приставів», «Судова охорона» чи якусь іншу – значення не матиме. Важливо одне: вона не залежатиме від начальників і системи організації роботи в якомусь іншому державному відомстві, а працюватиме виключно в інтересах судової влади, на її безпеку.

Для укомплектування такої служби необхідно набрати людей серйозних, фізично здорових, гарантувати їм відповідний рівень матеріального забезпечення, а це можливо лише за умови вирішення матеріальних і соціально-побутових проблем забезпечення працівників судового апарату в цілому.

Вносячи на обговорення пропозиції щодо вдосконалення практики забезпечення безпеки суддів та підтримання в судах громадського порядку, ми не претендуємо на визначення нашого погляду в зазначеному питанні як беззаперечного, а готові сприйняти й інші думки щодо вирішення значеної й інші проблеми, спрямовані на її успішне вирішення.

РЕГІОН

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ

Світлана ШЕВЧЕНКО,
заступник начальника Територіального управління Державної судової адміністрації України в місті Києві

Оксана МОРОЗОВСЬКА,
керівник апарату Святошинського районного суду міста Києва

РЕГІОН

Одним із головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати й накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному й особистому розвитку та підвищуючи якість життя.

Розвиток інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх інноваційних технологій в усі сфери суспільного життя, в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування визначається одним із пріоритетних напрямів державної політики. На сьогодні інформація перетворилася на глобальний безцінний ресурс людства загалом та кожної нації зокрема. Відтак інформаційні технології та засоби телекомунікації стали

невіддільною складовою сьогодення, обов'язковим інструментом у роботі фахівців практично будь-якої сфери діяльності, в тому числі й судової.

Так, у 2013 році в судах заплановано реалізувати можливість розсилки тексту повісток за допомогою СМС-повідомлень. Це дасть змогу засобами автоматизованої системи документообігу суду створити судову повістку в електронному вигляді, підписати її електронним цифровим підписом, піс-

Канцелярія Святошинського районного суду м. Києва

ля чого вона автоматично буде надіслана за допомогою електронної пошти сторонам процесу. Результат доставки вказаного СМС-повідомлення оперативно відобразиться в комп'ютерній програмі «Д-3» у відповідному реєстрі. Доставка СМС-повідомлень здійснюватиметься на номери усіх мобільних операторів України з обов'язковим звітом про доставку.

На даний час ДСА України запроваджено пілотний проект з обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу, розроблений на виконання Рішення Ради суддів України від 29 лютого 2008 року № 38 щодо створення Єдиної судової інформаційної системи.

На сьогодні в районних судах міста Києва триває активна робота по впровадженню проекту «Електронний суд». Інформаційна система має на меті:

- надання можливості громадяни-

ну або організації направити до будь-якого суду країни підписану електронним цифровим підписом позовну заяву (апеляційну або касаційну скаргу) разом із пакетом супутніх документів за допомогою мережі «Інтернет»;

- надсилання стороні процесу електронної копії процесуального документу або повістки засобами електронного або мобільного зв'язку (e-mail або SMS);

- розробку та впровадження універсального формату обміну даними, завдяки якому стане можливою передача справ та документів між автоматизованими системами документообігу суду різних розробників.

Відповідно до наказу Державної судової адміністрації України № 105 від 07.09.2012 року з 26 листопада 2012 року в рамках реалізації пілотного проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками

судового процесу у Святошинському районному суді міста Києва учасники судового процесу мають можливість отримувати процесуальні документи в електронному вигляді паралельно з їх аналогами в паперовому варіанті. Тимчасовим регламентом обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу встановлено порядок подання учасниками судового процесу до суду документів в електронному вигляді, а також визначено процедуру надсилання таким учасникам процесуальних документів в електронному вигляді паралельно з документами в паперовому варіанті.

Варто зазначити, що під проектом «Електронний суд» розуміється не лише автоматизація процесів судового діловодства, але й забезпечення повноцінного поширення інформації щодо судового розгляду, правової інформації, а також забезпечення дотримання процесуальних строків розгляду справ. Так само електронною поштою суд може повідомити про час, місце та дату слухання справи, надати учаснику засідання процесуальні документи, з якими він відразу зможе ознайомитися.

Учасники судового процесу, які бажають отримувати процесуальні документи в електронному вигляді, повинні: 1) зареєструватися в системі обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу, розміщеній на офіційному веб-порталі судової влади України (<http://e-court.mail.gov.ua/>); 2) роздрукувати Заявку про отримання процесуальних документів в електронному вигляді (типова її форма розміщена на офіційному веб-порталі судової влади України) та подати її до суду особисто або через представника, повноваження якого посвідчені належним чином.

Зазначена інформація доведена до відома учасників судового процесу шляхом розміщення на дошці оголошень та офіційному сайті Святошинського районного суду міста Києва. Разом із цим при поданні позовної заяви на особистому прийомі громадян помічники суддів роз'яснюють можливість позивача подати заявку для отримання електронних документів.

Процесуальні документи в електронному вигляді з відповідної справи будуть надходити на зареєстровану електронну адресу учасника судового процесу в домені mail.gov.ua, зазначену в Заявці. Так, за 1 квартал 2013 року до Святошинського районного суду міста Києва надійшло 74 заявки про отримання процесуальних документів в електронному вигляді, з них 12 – від фізичних осіб, 62 – від юридичних осіб.

Оскільки судом направляється велика кількість повідомлень про слухання справ, такий підхід допоможе заощадити чимало державних коштів, які й по теперішній час витрачаються на розсилку судової документації. Після внесення відповідних змін на законодавчому рівні та впровадження «Електронного суду» в усіх судах нашої держави суттєво зменшиться використання коштів на відправку поштової кореспонденції, що водночас дасть змогу поліпшити матеріально-технічне забезпечення судової гілки влади.

Додамо, що з 10 січня 2013 року до Святошинського районного суду міста Києва для реалізації пілотного проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу приєдналися Голосіївський, Дарницький, Деснянський, Дніпровський, Оболонський, Печерський, Подільський, Солом'янський та Шевченківський районні суди столиці.

ЗАКОНОТВОРЕННЯ

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДЛЯ ЕФЕКТИВНІШОЇ РОБОТИ

Комітет Верховної Ради з питань верховенства права та правосуддя рекомендує парламенту прийняти за основу проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо забезпечення діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та статусу працівників Державної судової адміністрації України).

За словами його авторів, законопроект (реєстр. № 2369) спрямований на встановлення правових гарантій для забезпечення ефективної роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККСУ) та Державної судової адміністрації України шляхом уточнення на законодавчому рівні завдань секретаріату Вищої кваліфікаційної комісії суддів, правового статусу працівників ВККСУ і ДСА України.

Як було зазначено за законопроектом передбачається внесення змін до статті 98 Закону «Про судоустрій і статус суддів», якими уточнюється правовий статус секретаріату ВККСУ, а також до статей 6 і 46 Закону «Про державну службу», відповідно до яких посади державної служби у секретаріаті ВККСУ та в ДСА України (в тому числі її територіальних управліннях) належать до підгруп I-1, II-1, III-1, IV-1, V-1, а посади дисциплінарних інспекторів ВККСУ, помічників і радників Голови ВККСУ та Голови ДСА України – до підгрупи II-1 посад державної служби.

Зокрема, працівників секретаріату ВККСУ, а також ДСА України, пропонується віднести до категорії державних службовців, до посадових обов'язків яких належить правова, фінансово-економічна, фахова експертиза та/або розробка чи редагування пропозицій щодо формування державної політики, проектів нормативно-правових актів та/або прийнятих Верховною Радою України законів, забезпечення формування та реалізації державної правової, фінансової, бюджетної політики. Також передбачається право суб'єкта призначення встановлювати надбавку в розмірі до 100 відсотків посадового окладу для цієї категорії працівників.

СУДОВА СТАТИСТИКА

ОГЛЯД ДАНИХ
ПРО СТАН ЗДІЙСНЕННЯ
ПРАВОСУДДЯ У 2012 РОЦІ

За останні три роки (2010 – 2012 рр.) до місцевих та апеляційних судів загальної юрисдикції надійшло майже 23 млн справ і матеріалів: 2010 рік – 7,8 млн, 2011 рік – 9,4 млн, 2012 рік – 5,7 млн. Упродовж 2010 й 2011 років простежувався приріст їх надходження. Так, у 2010-му до судів надійшло – 7,8 млн справ і матеріалів, що на 15,7 відсотка більше ніж у 2009 році, упродовж 2011-го – 9,4 млн (на 20 відсотків більше ніж у 2010 р.).

СУДОВА СТАТИСТИКА

У минулому році відбулося суттєве зменшення надходження справ і матеріалів. Так, у 2012-му їх надійшло 5,7 млн, що на 39,7 відсотка менше ніж у попередньому році. Це зумовлено змінами правового регулювання відносин, пов'язаних із соціальними виплатами. Слід зазначити, що в 2011 році в провадженні судів першої та апеляційної інстанцій перебувало майже 5,5 млн адміністративних позовів та справ, що становило 52 відсотки від їх загальної кількості, які знаходились на розгляді в судах.

Обсяг надходження справ і матеріалів до місцевих та апеляційних судів динамічно й структурно представлено в **таблиці 1**.

Навантаження на суддів

Навантаження на суддів змінювалося відповідно до надходження справ. Середньомісячне надходження справ на одного суддю місцевого загального суду в 2012 році в порівнянні з минулим періодом

скоротилося вдвічі й становило 69,3 справи (2011 рік – 139,6 справи). Зміна навантаження місцевих судів зумовлена скороченням надходження справ усіх видів судочинства: кримінальних, адміністративних, цивільних, а також справ про адміністративні правопорушення. Як свідчать дані, представлені в **таблиці 2**, у 2012 році 92,5 відсотка місцевих загальних судів (615 судів) щомісячно отримували на одного суддю не більше 100 справ, тоді як у 2011 році лише 26,1 відсотка або четверта частина судів (174 суди) мала відповідне навантаження.

Навантаження на одного суддю місцевого господарського суду в 2012 році становило – 22,7 справ, окружного адміністративного суду – 32,8 справ.

Щомісячно до одного судді апеляційного суду надходило – 17,5 справи, апеляційного господарського – 11,9 справи. На 22 відсотки зросло навантаження на суддів апеляційних адміністративних судів: у 2011 році воно становило 216,7 справи, а в 2012-му – 264,3 справи.

Таблиця 1

Надходження справ і матеріалів до місцевих та апеляційних судів у 2011–2012 рр.

		Надійшло справ і матеріалів				
		2011	питома вага, %	2012	питома вага, %	темпи приросту (+), зниження (-)
Перша інстанція	кримінального судочинства	753076	9,5	680879	16,4	-9,6
	адміністративного судочинства	3711694	46,6	626342	15,1	-83,1
	цивільного судочинства	1922892	24,1	1591073	38,4	-17,3
	адміністративні правопорушення	1314820	16,5	1056336	25,5	-19,7
	господарського судочинства	260514	3,3	189394	4,6	-27,3
	<i>Усього</i>	7962996	100	4144024	100	-48,0
Апеляційна інстанція	кримінального судочинства	58878	4,1	60743	4,0	3,2
	адміністративного судочинства	1156095	81,3	1242544	82,1	7,5
	цивільного судочинства	141624	10,0	153568	10,2	8,4
	адміністративні правопорушення	47276	3,3	39938	2,6	-15,5
	господарського судочинства	17952	1,3	16086	1,1	-10,4
	<i>Усього</i>	1421825	100	1512879	100	6,4
Разом		9384821		5656903		-39,7

СУДОВА СТАТИСТИКА

Таблиця 2
Середньомісячне надходження справ і матеріалів до одного судді місцевого загального суду в 2011–2012 рр.

кількість справ	2011			2012		
	к-сть судів	%	накоп.%	к-сть судів	%	накоп.%
до 50	12	1,8	1,8	193	29,0	29,0
від 50 до 100	162	24,3	26,1	422	63,5	92,5
від 100 до 150	267	40,1	66,2	48	7,2	99,7
більше 150	225	33,8	100,0	2	0,3	100,0
Усього	666	100,0		665	100,0	

Дані про середньомісячне надходження справ на одного суддю та штатну чисельність суддів у порівнянні з минулим роком наведено в **таблиці 3**.

Таблиця 3
Середньомісячне надходження справ на одного суддю та штатна чисельність суддів

Суди	2011	2012	Динаміка, %
середньомісячне надходження на одного суддю			
місцеві загальні	139,6	69,3	-50,4
апеляційні загальні	23,4	17,5	-25,2
окружні адміністративні	38,0	32,8	-13,7
апеляційні адміністративні	216,7	264,3	22,0
господарські місцеві	31,2	22,7	-27,2
господарські апеляційні	14,1	11,9	-15,6
кількість суддів за штатним розкладом			
місцеві загальні	4830	4835	0,1
апеляційні загальні	1718	1718	0,0
окружні адміністративні	672	672	0,0
апеляційні адміністративні	402	402	0,0
господарські місцеві	760	760	0,0
господарські апеляційні	305	305	0,0
УСЬОГО	8687	8692	0,1

Упродовж 2012 року місцевими та апеляційними судами розглянуто 5,8 млн справ і матеріалів (86,3 відсотка від загальної кількості, що перебували на розгляді в судах). Дані, наведені в **таблиці 4**, свідчать про відсоток розглянутих справ і матеріалів за видами судочинства від загальної їх кількості, що перебували в провадженні судів. Незважаючи на суттєве скорочення загального обсягу справ, що знаходилися на розгляді в судах, питома вага розглянутих справ у 2012 році в порівнянні з попереднім роком скоротилася на 3,3 відсотка.

Таблиця 4

Розгляд місцевими та апеляційними судами справ і матеріалів у 2011–2012 рр.

	Перебувало в провадженні			Розглянуто			Питома вага розглянутих справ, %		
	Динаміка, %		2012	Динаміка, %		2012	Динаміка, %		2012
	2011	2012		2011	2012		2011	2012	
місцеві загальні суди	8076069	4273561	-47,1	7504294	3924158	-47,7	92,9	91,8	-1,2
кримінального судочинства	786929	713040	-9,4	729314	661957	-9,2	92,7	92,8	0,2
адміністративного судочинства	3720858	590530	-84,1	3513794	553418	-84,3	94,4	93,7	-0,8
цивільного судочинства	2226919	1892543	-15,0	1941132	1648637	-15,1	87,2	87,1	-0,1
про адміністративні правопорушення	1341363	1077448	-19,7	1320054	1060146	-19,7	98,4	98,4	0,0
апеляційні загальні суди	565035	355720	-37,0	538956	330560	-38,7	95,4	92,9	-2,6
кримінального судочинства	88052	93259	5,9	83571	88479	5,9	94,9	94,9	0,0
адміністративного судочинства	294755	74624	-74,7	292588	73005	-75,0	99,3	97,8	-1,4
цивільного судочинства	163522	171222	4,7	144620	152967	5,8	88,4	89,3	1,0
про адміністративні правопорушення	18706	16615	-11,2	18177	16109	-11,4	97,2	97,0	-0,2
окружні адміністративні	328077	288586	-12,0	283333	257769	-9,0	86,4	89,3	3,4
апеляційні адміністративні	1080179	1586099	46,8	644363	1101942	71,0	59,7	69,5	16,5
господарські місцеві	301517	222572	-26,2	267939	192073	-28,3	88,9	86,3	-2,9
господарські апеляційні	52238	43683	-16,4	48430	39232	-19,0	92,7	89,8	-3,1
Усього	10403115	6770221	-34,9	9287315	5845734	-37,1	89,3	86,3	-3,3

СУДОВА СТАТИСТИКА

Перше місце в структурі справ, що розглядають суди першої інстанції, займають справи **цивільного судочинства**. У 2012 році в провадженні місцевих загальних судів перебувало 1 млн 893 тис. позовних заяв, заяв, скарг, подань, клопотань, що на 15 відсотків менше в порівнянні з 2011 роком, розглянуто 1 млн 649 тис. (87,1%) справ та матеріалів. У **таблиці 5** проілюстровано зміни в структурі розглянутих цивільних справ і матеріалів.

Таблиця 5
Розгляд цивільних справ місцевими загальними судами

Найменування показників	Знаходилося на розгляді справ та матеріалів			Розглянуто			
	2011	2012	динаміка, %	2011	питома вага, %*	2012	питома вага, %*
	1	2	3	4	5	6	7
Наказне провадження	699837	437610	-37,5	680807	97,3	422855	96,6
<i>Питома вага від загальної кількості справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства, %</i>	31,43	23,12	-26,4	35,16	x	25,65	x
Позовне провадження	1266716	1171552	-7,5	1023749	80,8	964388	82,3
<i>Питома вага від загальної кількості справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства, %</i>	56,88	61,90	8,8	52,87	x	58,50	x
Окреме провадження	100086	94042	-6,0	90126	90,0	84923	90,3
<i>Питома вага від загальної кількості справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства, %</i>	4,49	4,97	10,6	4,65	x	5,15	x
Інші справи цивільного судочинства	160210	189335	18,2	141637	88,4	176467	93,2
<i>Питома вага від загальної кількості справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства, %</i>	7,19	10,00	39,1	7,31	x	10,70	x
УСЬОГО	2226849	1892539	-15,0	1936319	87,0	1648633	87,1

СУДОВА СТАТИСТИКА

Згідно з даними, представленими в *таблиці 5*, у 2012 році скоротився обсяг справ про видачу та скасування судового наказу, а питома вага від загальної кількості справ позовного, окремого та інших видів провадження зростає.

Переважає більшість справ позовного провадження – це справи із сімейних правовідносин (34,9%), спори, що виникають із договорів (31,5%), та спори про спадкове право (9,4%). Серед справ окремого провадження – справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення (58,7%).

Із порушенням процесуальних строків, встановлених Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України), розглянуто майже 8 відсотків цивільних справ і матеріалів (у 2011 році таких справ було 7 відсотків). Найбільшу кількість справ із порушенням строків, встановлених ЦПК України, розглянуто місцевими загальними судами Кіровоградської (20%) та Миколаївської (18,9%) областей і міста Києва (19,6%).

На кінець звітної періоду залишилися нерозглянутими 168,9 тис. цивільних справ позовного та окремого провадження, або 16,03 відсотка від усіх справ, що перебували в провадженні упродовж 2012 року (у 2011 році залишок становив 18,6 відсотка). Кількісні показники щодо нерозглянутих цивільних справ позовного та окремого провадження по регіонах представлено в *таблиці 6*.

Таблиця 6

Кількість нерозглянутих цивільних справ

Область (регіон)	Залишок нерозглянутих справ	%, питома вага *	Область (регіон)	Залишок нерозглянутих справ	%, питома вага *
Одеська	17162	25,46	Київська	5443	14,01
м. Севастополь	3595	25,19	Полтавська	4956	13,83
м. Київ	13430	20,99	Донецька	15877	13,64
Харківська	12378	20,35	Хмельницька	3632	13,22
Львівська	8345	20,05	Кіровоградська	2974	12,93
Дніпропетровська	18788	18,83	Херсонська	3261	12,35
Житомирська	5522	18,23	Чернівецька	1756	11,70
Івано-Франківська	4336	18,09	Черкаська	3353	11,66
Закарпатська	4132	17,58	Автономна Республіка Крим	4873	11,38
Рівненська	3496	17,26	Сумська	2370	11,19
Усього	168899	16,03	Вінницька	3753	10,58
Луганська	9465	15,70	Волинська	1409	8,65
Миколаївська	4874	14,98	Тернопільська	1642	8,52
Запорізька	6485	14,16	Чернігівська	1592	7,06

Адміністративне судочинство

У провадженні місцевих загальних та окружних адміністративних судів у 2012 році перебувало 541,5 тис. **адміністративних справ**, що в сім разів менше, в порівнянні з минулим роком (3 млн 778 тис. справ). Якщо в 2011 році 92,5 відсотка справ перебувало в провадженні місцевих загальних судів, то в 2012 році їх частка становила вже 56,4 відсотка. Структурно дані про знаходження й результати розгляду адміністративних справ наведено в **таблиці 7**.

Серед адміністративних справ, що розглядають місцеві загальні суди, переважну частину становлять справи зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах зайнятості населення та соціального захисту громадян – 76,4 відсотка (у 2011 році – 95,3%). У структурі адміністративних справ, які розглядають окружні адміністративні суди, переважають справи двох категорій: справи зі спорів з приводу реалізації податкової політики та за зверненнями податкових органів – 47,6 відсотка та справи зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах зайнятості населення та соціального захисту громадян – 31,9 відсотка (у 2011 році, відповідно, – 49,7% і 28,1%).

Із порушенням строків, встановлених Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України), місцевими судами розглянуто 69,4 тис. адміністративних справ або 14 відсотків (2011 рік – 5,8 %).

На кінець звітнього періоду залишилися нерозглянутими 44,4 тис. адміністративних справ (у 2011 році – 168,2 тис.

справ). Дані про кількість нерозглянутих адміністративних справ на кінець року та їх частку від числа справ, що перебували в провадженні місцевих загальних та окружних адміністративних судів, представлено в **таблиці 8**.

Господарське судочинство

Упродовж останніх років простежується тенденція щодо спаду обсягу господарських справ. Місцевими господарськими судами у 2012 році розглянуто 87,2 тис. справ, що на 30,9 відсотка менше в порівнянні з 2011 роком (126,2 тис.), з них з ухваленням рішення розглянуто 66,1 тис., у тому числі 78,9 відсотка – із задоволенням позову.

У структурі розглянутих справ, як і в попередні роки, переважають справи щодо майнових спорів про виконання господарських договорів – їх частка становить 69 відсотків (60,1 тис. справ). За результатами розгляду справ сума коштів, присуджених до стягнення, складає 61,2 відсотка від суми заявлених коштів та 22,7 відсотка – заявлених санкцій (у 2011 році, відповідно, 58,8 і 45,5). Серед загальної кількості майнових спорів більша половина (56,4%) – це спори щодо розрахунків за продукцію, товари та послуги.

Загальна кількість справ про відновлення платоспроможності боржників або визнання їх банкрутами продовжує скорочуватися. Так, упродовж року закінчено провадженням 7,6 тис. справ, що на 27 відсотків менше ніж у попередньому періоді (2011 рік – 10,4 тис. справ). Винесено постанов про визнання банкрутом – 4,6 тис. справ (2011 рік – 6,7 тис.).

Таблиця 8

Кількість нерозглянутих адміністративних справ

Місцеві загальні суди	Справ	Питома вага, %	Окружні адміністративні суди	Справ	Питома вага, %
Луганська	916	11,45	Львівська	2676	21,27
Львівська	939	10,85	Одеська	1608	17,11
Одеська	1227	10,23	Закарпатська	694	16,96
Житомирська	3454	9,67	Рівненська	884	16,39
Миколаївська	944	9,55	Чернівецька	578	14,84
Харківська	713	8,00	Кіровоградська	638	14,36
Івано-Франківська	451	7,67	Миколаївська	1226	14,35
м. Київ	583	7,58	Херсонська	878	14,26
Автономна Республіка Крим	399	7,51	Запорізька	1915	14,22
Кіровоградська	286	7,11	Автономна Республіка Крим	2495	14,18
м. Севастополь	204	7,04	м. Київ	2576	13,53
Сумська	200	6,83	м. Севастополь	449	13,08
Дніпропетровська	1056	6,82	Київська	803	12,64
Запорізька	342	6,58	Житомирська	1154	12,04
Хмельницька	314	6,14	Усього	27494	11,65
Полтавська	698	5,80	Вінницька	682	11,04
Усього	16864	5,52	Дніпропетровська	1822	10,54
Чернівецька	96	5,35	Івано-Франківська	402	10,10
Донецька	950	4,81	Харківська	1419	9,68
Херсонська	281	4,75	Волинська	378	8,99
Тернопільська	177	4,68	Черкаська	394	8,71
Закарпатська	321	3,81	Полтавська	716	8,53
Вінницька	504	2,99	Луганська	673	6,72
Рівненська	491	2,95	Донецька	1136	6,62
Київська	743	2,10	Хмельницька	394	5,46
Черкаська	314	1,96	Сумська	551	5,28
Волинська	116	0,97	Тернопільська	219	4,72
Чернігівська	145	0,76	Чернігівська	134	3,92

Незважаючи на різке скорочення надходження справ до місцевих господарських судів, питома вага нерозглянутих справ зростає до 26 відсотків. На кінець року залишилася нерозглянутою кожна четверта справа (30,5 тис.), що перебувала в провадженні місцевих господарських судів (117,7 тис.). У 2011 році їх частка склала 21 відсоток (33,6 тис. зі 159,8 тис. справ, що перебували в провадженні). **Таблиця 9** ілюструє дані щодо кількості нерозглянутих справ у розрізі місцевих господарських судів.

Таблиця 9
Кількість нерозглянутих господарських справ

Область (регіон)	Залишок нерозглянутих справ	%, питома вага *	Область (регіон)	Залишок нерозглянутих справ	%, питома вага *
Донецька	3 129	31,67	Дніпропетровська	2 505	24,33
Черкаська	731	31,16	Хмельницька	532	24,23
Київська	1 593	30,93	Миколаївська	648	23,43
Кіровоградська	484	30,71	Чернівецька	308	23,12
Вінницька	625	29,98	Запорізька	1 256	22,77
Автономна Республіка Крим	1 560	29,84	Харківська	1 474	21,84
Львівська	1 521	27,94	Івано-Франківська	359	20,91
м. Київ	7 399	27,74	Луганська	802	20,82
Полтавська	725	27,56	Чернігівська	331	19,95
Сумська	557	26,22	Закарпатська	319	19,58
Усього	30 499	25,92	м. Севастополь	280	19,43
Житомирська	546	25,24	Волинська	301	18,22
Тернопільська	377	24,85	Херсонська	412	17,26
Одеська	1 381	24,36	Рівненська	344	17,10

На розгляді судів першої інстанції у 2012 році перебувало 230,9 тис. **кримінальних справ** (без урахування справ, повернутих у порядку статті 232 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України)).

У квітні 2012 року Верховною Радою України прийнято Кримінальний процесуальний кодекс України, який набрав чинності 20 листопада 2012 року. У період з набрання чинності КПК України до кінця року до місцевих і апеляційних судів надійшло 40,2 тис. **матеріалів кримінального провадження**.

Упродовж року закінчено провадженням 193,1 тис. справ (проваджень), з них 161,7 тис. (83,4%) розглянуто з постановленням вироку. Серед кримінальних справ, як і раніше, переважають злочини проти власності – 45 відсотків від загального обсягу справ.

У 2012 році потерпіло від злочинів 126,7 тис. фізичних осіб. Основну частину становлять особи, яким завдано матеріальної та моральної шкоди –

106,3 тис. або 84 відсотки. Серед потерпілих – чоловіки 57 відсотків, за віком – 3,4 відсотка особи до 18 років. Сума матеріальних збитків та моральної шкоди, установлених судом за вироками, що набрали та не набрали законної сили, в 2012 році становить 2572,5 млн грн, у тому числі фізичним особам – 1192,7 млн грн.

Із порушенням термінів, встановлених статтями 241 і 256 КПК України, призначено 3,4 тис. (або 1,76 відсотка) кримінальних справ (у 2011 році – 6 тис. або 3 відсотки).

На кінець року залишилися нерозглянутими 37,8 тис. справ, або 16,4 відсотка від загального числа тих, що перебували в провадженні судів. З них 9,3 тис. (або 25%) справ не розглянуто в термін понад 6 місяців (без урахування справ із зупиненим провадженням).

У **таблиці 10** представлено дані про кількість нерозглянутих у 2012 році кримінальних справ місцевими загальними судами.

Таблиця 10

Область (регіон)	Залишок нерозглянутих справ	%, питома вага *	Область (регіон)	Залишок нерозглянутих справ	%, питома вага *
м. Севастополь	800	32,14	Дніпропетровська	2693	14,21
Одеська	3142	26,00	Тернопільська	419	14,08
Закарпатська	1102	23,13	Луганська	2175	14,01
Харківська	4021	22,88	Київська	984	13,19
Донецька	6531	22,55	Черкаська	785	12,86
Львівська	1601	19,37	Хмельницька	587	12,61
м. Київ	2208	18,08	Кіровоградська	648	12,19
Рівненська	765	17,91	Запорізька	1418	12,06

Житомирська	1139	17,09	Сумська	580	11,24
Херсонська	1268	16,62	Полтавська	748	10,33
Івано-Франківська	681	16,49	Чернівецька	327	9,71
Усього	37811	16,38	Волинська	292	8,42
Вінницька	1141	14,75	Автономна Республіка Крим	571	5,30
Миколаївська	969	14,50	Чернігівська	216	4,69

Судами застосовано запобіжний захід у вигляді застави до 459 осіб (у 2011 році – 129 осіб). Із загальної суми застави 44377,5 тис. грн, що була внесена на депозит органу досудового слідства чи суду, на користь держави звернуто 136,8 тис. грн. (у минулому році з 9,3 млн – 367,2 тис. грн) за невиконання обвинувачуваними та підсудними взятих на себе зобов'язань.

Звільнено з-під варту із зали судового засідання 4,6 тис. осіб.

На розгляді в судах перебувало 121,3 тис. справ щодо вирішення питання про звільнення осіб від кримінальної відповідальності (у 2011 році – 141,3 тис. справ). З них розглянуто 118,3 тис. справ та звільнено від кримінальної відповідальності 5,8 тис. осіб (у минулому році – 6,6 тис. осіб).

У 2012 році судами розглянуто 314,8 тис. подань правоохоронних органів та скарг на їх дії, а також справ у порядку виконання судових рішень.

Упродовж дії нового Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році на розгляд слідчих суддів надійшло 21,2 тис. клопотань, заяв і скарг, з них розглянуто 19,8 тис., у тому числі задоволено 15,7 тис.

За вироками, що набрали законної сили у звітному періоді, засуджено 162,9 тис. осіб (2011 рік – 154,4 тис. осіб). У **таблиці 11** представлено дані про кількість засуджених осіб та коефіцієнт судимості (кількість засуджених осіб на певній адміністративно-територіальній одиниці з розрахунку на 10 тис. осіб населення, яке мешкає на тій самій території) в розрізі регіонів.

Таблиця 11

Кількість засуджених осіб та коефіцієнт судимості

№ з/п	Регіон	Кількість засуджених осіб	№ з/п	Регіон	Коефіцієнт судимості
1	Донецька	20320	1	Запорізька	49,0
2	Дніпропетровська	14905	2	Луганська	46,7
3	Харківська	10645	3	Донецька	46,3

4	Луганська	10566	4	Дніпропетровська	45,0
5	Запорізька	8766	5	Херсонська	44,9
6	Автономна Республіка Крим	8594	6	Автономна Республіка Крим	43,8
7	Одеська	7721	7	Чернігівська	41,4
8	м. Київ	7252	8	Миколаївська	41,1
9	Вінницька	6007	9	Кіровоградська	40,2
10	Полтавська	5421	10	Харківська	38,8
11	Львівська	5222	11	Сумська	38,6
12	Херсонська	4855	12	Вінницька	36,8
13	Миколаївська	4836	13	Полтавська	36,8
14	Київська	4630	14	Черкаська	35,4
15	Черкаська	4509	15	Житомирська	35,3
16	Житомирська	4489	16	Одеська	32,3
17	Чернігівська	4487	17	м. Севастополь	31,7
18	Сумська	4425	18	Волинська	30,5
19	Кіровоградська	4011	19	Рівненська	27,2
20	Хмельницька	3307	20	Київська	26,9
21	Івано–Франківська	3266	21	м. Київ	25,6
22	Волинська	3168	22	Хмельницька	25,1
23	Рівненська	3140	23	Чернівецька	24,6
24	Закарпатська	2599	24	Івано–Франківська	23,6
25	Тернопільська	2305	25	Тернопільська	21,4
26	Чернівецька	2225	26	Закарпатська	20,7
27	м. Севастополь	1210	27	Львівська	20,6
28	Україна	162881	28	Україна	35,7

Основні види покарання, які за вироками, що набрали законної сили в 2012 році, в порівнянні з 2011 роком, наведено в **таблиці 12**.

Таблиця 12

Основні види покарання

№ з/п	Види покарання	2011		2012		динаміка, %
		абс.	пит. вага, %	абс.	пит. вага, %	
А	Б	1	2	3	4	5
1	Усього засуджено осіб за всі види злочинів	154356		162881		5,52
2	Штраф	21721	14,07	23651	14,52	8,89
3	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	46	0,03	18	0,01	-60,87
4	Громадські роботи	11472	7,43	15001	9,21	30,76
5	Виправні роботи	891	0,58	923	0,57	3,59
6	Службові обмеження для військовослужбовців	37	0,02	42	0,03	13,51
7	Арешт	5855	3,79	6495	3,99	10,93
8	Обмеження волі	4346	2,82	4640	2,85	6,76
9	Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	22	0,01	11	0,01	-50,00
10	Позбавлення волі	44201	28,64	42938	26,36	-2,86
11	Довічне позбавлення волі	45	0,03	52	0,03	15,56
12	Інші міри покарання	78	0,05	52	0,03	-33,33
13	Звільнено від покарання	65642	42,53	69058	42,40	5,20

СУДОВА СТАТИСТИКА

Уже третій рік поспіль спостерігається тенденція щодо скорочення надходження **справ про адміністративні правопорушення**. У структурі справ місцевих загальних судів вони займають другу позицію. Щорічно на 20 відсотків менше, в порівнянні з минулим роком, надходить справ цієї категорії. Так, у 2010 році до судів надійшло на розгляд 1 млн 634 тис. справ, у 2011 році – 1 млн 315 тис. справ (-20,3%), у 2012 році – 1 млн 043 тис. справ (-19,9%).

До адміністративної відповідальності притягнуто 817,2 тис. осіб. Основне адміністративне стягнення у вигляді штрафу застосовано до 617,5 тис. осіб на суму 466,5 млн грн. У добровільному порядку правопорушниками сплачено 30 відсотків від суми накладеного судом штрафу (у 2011 році – 42,3%). Слід зазначити, що третину суми штрафу (178,5 млн грн або 37 відсотків від загальної суми) складають грошові стягнення, що накладаються на громадян і посадових осіб, які вчинили порушення митних правил.

До громадських робіт залучено 87,6 тис. осіб. Позбавлено спеціального права 37,6 тис. правопорушників.

Кількість осіб, до яких застосовано адміністративний арешт, – 23 тис., попередження – 35,9 тис. осіб (у 2011 році – відповідно 41,5 тис. та 44,2 тис.).

Адміністративні стягнення (основне і додаткове) у вигляді конфіскації предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, застосовано до 49,9 тис. правопорушників.

Справи про порушення Правил дорожнього руху становлять 36 відсотків (350,3 тис.) від усіх справ про адміністративні правопорушення.

За вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису (стаття 173-2 КУаАП) і дрібне хуліганство (стаття 173 КУпАП) притягнуто до адміністративної відповідальності – 89,3 та 35,4 тис.

осіб (у 2011 – 98,1 та 55 тис. осіб). За порушення порядку ведення податкового обліку, несплату обов'язкових платежів та інші правопорушення у сфері оподаткування на 80,7 тис. осіб накладено адміністративне стягнення.

До 22,5 тис. неповнолітніх осіб застосовано заходи впливу, передбачені статтею 241 КУпАП.

Найбільш поширеними правопорушеннями, які вчиняють неповнолітні, є розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява в громадських місцях у п'яному вигляді (стаття 178 КУпАП), куріння тютюнових виробів у заборонених місцях (стаття 1751). 3,9 тис. неповнолітніх проживали без паспорта (стаття 197). 1,5 тис. осіб здійснили дрібне хуліганство. Зменшилася кількість неповнолітніх, які керували транспортними засобами у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння – 1,2 тис. осіб. У 2011 році за цією статтею було розглянуто справ стосовно 1,6 тис. осіб, у 2010 році – 2,8 тис. осіб.

У 2012 році в місцевих судах перебувало 2,9 тис. справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. За вчинення корупційних діянь оштрафовано 1,9 тис. осіб на суму 2 млн 043 тис. грн.

За результатами розгляду справ про адміністративні правопорушення вилучено 204 одиниці вогнепальної зброї, 585 одиниць бойових припасів, оплатно вилучено цінностей на суму 60,9 тис. грн, конфісковано товарів і цінностей на суму 174,6 млн грн, іншої валюти в еквівалентному вираженні на суму 21,4 млн грн.

До апеляційних судів у 2012 році надійшло 1513 тис. справ. Слід зазначити, що 1243 тис. справ або 82,1 відсотка – це справи щодо перегляду рішень ухвалених місцевими адміністративними судами.

Кількість постановлених рішень місцевих судів, скасованих та змінених в апеляційному порядку впродовж 2012 року, представлено в **таблиці 13**.

Таблиця 13

**Кількість постановлених рішень місцевих судів,
скасованих та змінених в апеляційному порядку**

СУДОВА СТАТИСТИКА

	Розглянуто місцевими судами (винесено вироків, рішень, постанов)		Скасовано та змінено вироків, рішень, постанов			
			абс.	%, питома вага	абс.	%, питома вага
	2011	2012	2011		2012	
Кількість засуджених, виправданих осіб місцевими судами	187538	186239	12917	6,94	14218	7,63
адміністративних справ місцевими загальними судами з прийняттям постанови	3283236	258827	273516	8,33	258127	99,73*
адміністративних справ окружними адміністративними судами з прийняттям постанови	204269	178743	17687	8,66	10961	6,13
цивільних справ місцевими загальними судами з прийняттям рішення	756306	722929	30768	4,07	35235	4,87
господарських справ місцевими господарськими судами з прийняттям рішення	126209	87186	11090	8,79	7802	8,95
справ про адміністративні правопорушення	1224289	972311	8525	0,70	7454	0,77
Усього	5781847	2406235	354503	6,13	333797	13,87

* високий відсоток зумовлено тим, що в 2012 році апеляційні адміністративні суди переглядали судові рішення, ухвалені місцевими судами у 2011 році.

У період виборчої кампанії 2012 року з виборів народних депутатів України до місцевих загальних, окружних та апеляційних адміністративних судів надійшло 9,8 позовів та апеляційних скарг.

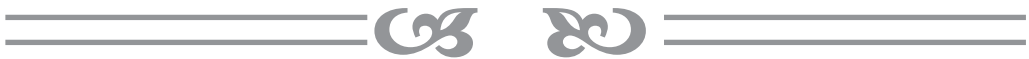
За судовим захистом своїх виборчих прав до суду звернулося 6,5 тис. виборців. Також 1,3 тис. заяв надійшло від кандидатів у депутати та їх довірених осіб, 647 заяв від політичних партій та їх довірених осіб, 160 заяв від офіційних спостерігачів.

Стосовно уточнення списку виборців надійшло 6,4 тис. (72,3%) заяв, щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій – 2,5 тис. (27,7%). Із задоволенням позову розглянуто 69,1 відсотка справ. За результатами перегляду рішень суду першої інстанції кожному четверту справу роз-

глянуто із задоволенням апеляційної скарги.

На розгляд місцевих загальних судів під час виборів надійшло 328 протоколів про адміністративні правопорушення, пов'язані з проведенням виборів народних депутатів України, з них: 148 – за виготовлення або розповсюдження друкованих матеріалів передвиборної агітації, які не містять відомостей про установу, що здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск (стаття 212-13 КУпАП); 143 – за порушення порядку розміщення агітаційних матеріалів чи політичної реклами або розміщення їх у заборонених законом місцях (стаття 212-14 КУпАП). За вчинені правопорушення оштрафовано 163 особи на суму 19,1 тис. грн.

*Антоніна ПОЛІЩУК,
заступник начальника управління –
начальник відділу судової
статистики та діловодства
Державної судової адміністрації України*

СУДОВА ПРАКТИКА

ОГЛЯД ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВАХ ЩОДО УКРАЇНИ ЗА 2012 РІК

Назар КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини

Зоряна БОРТНОВСЬКА,
головний редактор журналу «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі»

СУДОВА ПРАКТИКА

У 2012 році Європейський суд з прав людини (далі – Європейський суд, Суд) зосередив зусилля на оптимізації своєї процесуальної діяльності шляхом використання можливостей, які він отримав з набранням чинності Протоколом № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Як наслідок вперше з 1998-го в 2012 році кількість справ, які залишилися нерозглянутими за станом на кінець року, зменшилася порівняно з попереднім періодом.

За станом на 31.12.2012 року на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 128 100 заяв проти держав-сторін Конвенції (за станом на 31.12.2011 року – 152 800 заяв). Із них 10 450 заяв подано проти України, що становить 8,2% від загальної кількості заяв (за станом на кінець 2011 р. – 7,0%). Порівняно з іншими державами Україна перебуває

на четвертому місці після Росії, Туреччини та Італії за кількістю заяв, які розглядаються Європейським судом.

У 2012 році у справах щодо України Європейським судом було постановлено:

- 71 рішення щодо суті, в яких розглянуто 301 заяву;
- 25 рішень щодо дружнього врегулювання справ за 44 заявами;

• 36 рішень про схвалення умов односторонніх декларацій уряду щодо 491 заяви.

Ще 7305 заяв, поданих проти України, було оголошено неприйнятними або вилучено з реєстру справ цього Суду у зв'язку з їх невідповідністю критеріям прийнятності заяв для розгляду або з інших причин.

Основними проблемами, які призводять до констатації Європейським судом порушень Україною положень Конвенції, є:

- невиконання або тривале виконання рішень національних судів;
- тривале провадження досудового слідства у кримінальних справах і тривалий розгляд справ судами;
- погане поводження з особами, які перебувають під контролем держави (в місцях досудового тримання під вартою або місцях відбування покарання);
- неефективність розслідування правоохоронними органами кримінальних справ за фактами смерті та зникнення осіб, а також за фактами поганого поводження з боку представників державних органів, передусім у місцях досудового тримання осіб під вартою та місцях відбування покарання;
- неналежні матеріально-побутові умови тримання осіб у місцях досудового тримання під вартою та місцях відбування покарання, а також ненадання їм належної медичної допомоги;
- недоліки законодавства та судової практики, які призводять до тримання особи під вартою без належної законної підстави;
- недоліки судової практики, що призводять до порушення права особи на справедливий судовий розгляд;
- недоліки судової практики, за якої обвинувальні вирoki національних судів вирішальною мірою ґрунтуються на пізнавальних показаннях, які були надані особою під час досудового слідства

в статусі свідка та/або від яких особа відмовилася, стверджуючи про недобровільність їх надання.

Огляд рішень щодо суті

Справи, в яких виявлено проблеми системного характеру

На особливу увагу заслуговує рішення від 15 травня 2012 року у справі «Каверзін проти України», в якому констатовано порушення матеріального та процесуального аспектів статті 3 Конвенції у зв'язку із, зокрема, заподіянням заявнику тілесних ушкоджень у період його затримання за підозрою у вчиненні низки злочинів і неефективним розслідуванням його скарг на катування працівниками міліції під час затримання та протягом кількох днів допитів у відділі внутрішніх справ.

Європейський суд у цьому рішенні зазначив, що частина справи стосується проблем, які часто призводять до констатації порушення Україною статті 3 Конвенції. Зокрема, у приблизно 40 рішеннях Суд дійшов висновку про відповідальність державних органів за погане поводження працівників міліції із затриманими та відсутність належного розслідування скарг на таке поводження. Ще понад 100 справ, у яких порушувалися аналогічні питання, перебували на розгляді в Європейському суді на момент постановлення рішення у справі «Каверзін проти України».

Суд, зокрема, зазначив, що небажання прокуратури проводити належне розслідування в ситуаціях, коли стверджується про погане поводження з підозрюваним у вчиненні злочину з метою отримання зізнання, може пояснюватися, принаймні до певної міри, конфліктом функцій прокуратури у кримінальному провадженні: підтримання державного обвинувачення в суді та нагляду за додержанням законів

органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дідання та досудове слідство. Оскільки визнання особою винуватості у вчиненні злочину часто було одним з основних доказів у кримінальній справі, Європейський суд не виключив, що прокуратура не була заінтересована проводити повноцінне розслідування, яке могло би поставити під сумнів достовірність таких доказів. Також він звернув увагу на те, що розглядаючи кримінальні справи, судді рідко давали самостійну оцінку достовірності доказів, якщо прокуратура відкидала скарги на застосування тиску під час їх одержання.

Також Європейський суд звернув увагу на те, що незважаючи на загальну заборону в Україні катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поведження, у справах, в яких він констатував порушення процесуальної частини статті 3, представники держави, відповідальні за таке погане поведження, часто уникали покарання. На думку Суду, відсутність будь-яких суттєвих зусиль з боку державних органів у цій сфері закріплює атмосферу фактично повної безкарності за такі дії.

Оскільки, як вважав Європейський суд, ситуація у справі була наслідком системних проблем на національному рівні, які потребують невідкладного впровадження всебічних і комплексних заходів, на підставі статті 46 Конвенції державу було зобов'язано, керуючись цим рішенням, практикою Європейського суду та рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи, здійснити конкретні реформи задля викорінення практики поганого поведження міліції із затриманими, забезпечення ефективного розслідування кожної справи, в якій небезпідставно стверджується про погане поведження, та ефективного виправлення недоліків розслідування на національному рівні.

Ще одну проблему системного характеру Європейський суд виявив у

справі «Василь Іващенко проти України». Рішенням від 26 липня 2012 року у цій справі було встановлено порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з нелюдським і таким, що принижувало гідність, поведженням працівників міліції із заявником під час його затримання та статті 34 – через відмову державних органів надати заявнику, який відбував покарання у вигляді позбавлення волі, доступ до матеріалів кримінальної справи щодо нього та копії документів із матеріалів цієї справи, які йому були потрібні для звернення до Європейського суду.

У контексті закріпленого в статті 46 Конвенції зобов'язання держави виконувати остаточні рішення Європейського суду у будь-якій справі, в якій вона є стороною, Суд відзначив наявність в Україні системної проблеми, що полягає у відсутності процедури отримання засудженими, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, копій документів із матеріалів справ, і зобов'язав державу невідкладно вжити законодавчих та адміністративних заходів для забезпечення засудженим ефективного доступу до документів, необхідних їм для обґрунтування своїх заяв до Європейського суду.

21 лютого 2012 року Європейський суд розглянув стан виконання пілотного рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», яке стосувалося питання тривалого невиконання судових рішень в Україні та зобов'язувало державу вжити заходів загального характеру для вирішення проблеми на національному рівні, і дійшовши висновку, що належних заходів вжито не було, вирішив відновити розгляд заяв з цього питання, який було відкладено згідно із зазначеним рішенням. Відтак 26 липня 2012 року у справі «Харук та 115 інших проти України» було постановлено перше після відновлення розгляду рішення, в якому встановлено порушення статей 6, 13 Конвенції і статті 1 Першого протоколу

у зв'язку з тривалим невиконанням судових рішень на користь заявників.

Необхідно зазначити, що в рамках вжиття заходів загального характеру на виконання пілотного рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» 5 червня 2012 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень».

Прийнятий Закон встановив нову процедуру виконання рішень судів, боржниками за якими є державні органи, підприємства, установи та організації, а також юридичні особи, примусова реалізація майна яких забороняється відповідно до законодавства, і частково розв'язав проблему великої кількості звернень до Європейського суду із заявами про тривале невиконання судових рішень. Проте згідно з процедурою, запровадженою Законом, максимальний строк для звернення стягувача до відповідного державного органу із заявою про виконання судового рішення відповідної категорії, становить один рік з дати видання виконавчого документа на рішення. Таким чином, певна кількість рішень залишиться невиконаною, а особи, на чию користь вони постановлені, залишаться потенційними заявниками до Європейського суду зі скаргами на порушення їхнього права на виконання рішення протягом розумного строку.

Отже, для повного виконання пілотного рішення необхідно на законодавчому рівні вирішити питання погашення існуючої на цей час заборгованості за відповідною категорією рішень. Про це, зокрема, зазначено в ухваленій на засіданні 24–26 вересня 2012 року резолюції Комітету міністрів Ради Європи за результатами надання інформації щодо заходів індивідуального та загального характеру, які вжито та заплановано державою для виконання пілотного рішення Європейського суду у справі «Юрій Миколайо-

вич Іванов проти України».

Справи щодо позитивного обов'язку держави

Відповідно до Конвенції держава в особі її органів і посадових осіб не лише повинна утримуватися від порушення прав і свобод, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї, а й має позитивний обов'язок забезпечувати дотримання зазначених прав і свобод приватними особами.

Європейський суд присвятив увагу питанню дотримання позитивного обов'язку держави в контексті різних статей Конвенції у низці справ: «Горovenки та Бугара проти України» (рішення від 12 січня 2012 року), «Ігор Шевченко проти України» (рішення від 12 січня 2012 року), «Концевич проти України» (рішення від 16 лютого 2012 року), «Сергієнко проти України» (рішення від 19 квітня 2012 року), «Принда проти України» (рішення від 31 липня 2012 року), «Федорченко та Лозенко проти України» (рішення від 20 вересня 2012 року).

У справі «Горovenки та Бугара проти України» порушення статті 2 було констатовано у зв'язку з тим, що держава не дотримала позитивного обов'язку із захисту права на життя, не забезпечивши належний контроль за використанням працівником міліції зброї.

У цій справі родичів заявників застрелив з табельної зброї заступник начальника відділу карного розшуку П'ятихатського районного відділу УМВС України в Дніпропетровській області, який у той час не був при виконанні службових обов'язків.

За результатами службового розслідування було встановлено, зокрема, що керівництво П'ятихатського районного відділу УМВС України в Дніпропетровській області не вживало належних заходів з контролю за зберіганням і викорис-

танням працівниками табельної зброї. Про це в подальшому також зазначив Апеляційний суд Дніпропетровської області у своїй окремій ухвалі.

Європейський суд у своєму рішенні наголосив, що стаття 2 зобов'язує держави не лише утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя, а й вживати належних заходів задля охорони життя кожного, хто перебуває під їхньою юрисдикцією. Вона може застосовуватися в ситуаціях, в яких виникає потреба особистого захисту однієї або кількох конкретних осіб, а також у справах стосовно обов'язку забезпечувати загальний захист суспільства. Також Європейський суд зазначив, що обов'язок держави охороняти право на життя передбачає вжиття заходів для гарантування безпеки осіб, а також вимагає існування ефективної незалежної судової системи, яка б забезпечила встановлення фактичних обставин, притягнення винуватих до відповідальності та надання належного відшкодування потерпілим.

Зміст позитивного обов'язку держави захищати життя за допомогою закону було більш детально розкрито в рішенні від 20 вересня 2012 року у справі «Федорченко та Лозенко проти України». У цій справі Європейський суд констатував порушення статті 2 Конвенції у зв'язку з відсутністю ефективного розслідування обставин підпалу будинку заявника, внаслідок якого загинули син заявника та онук заявників і від опіків та отруєння чадним газом згодом померли дочка заявниці та двоє малолітніх онуків заявників. Заявник стверджував про причетність до підпалу майора міліції, однак прокуратура, спираючись на матеріали службової перевірки Управління МВС України в Полтавській області, дійшла висновку про відсутність доказів, які б це підтверджували.

У зв'язку з цим Європейський суд зазначив, що для того, щоб розслідування

було ефективним, особи, які його здійснюють, повинні бути незалежними та безсторонніми як з юридичної, так і з практичної точки зору. Це означає не тільки відсутність ієрархічного підпорядкування або інституційного зв'язку з особами, причетними до події, а й також незалежність при вчиненні дій. Ефективне розслідування, що вимагається за статтею 2 Конвенції, сприяє підтриманню впевненості громадян у здатності державних органів забезпечити верховенство права, запобігти будь-яким проявам змови у вчиненні незаконних дій або терпимості до них, а у випадках, коли причетними особами є представники державних органів або власне державні органи, забезпечити притягнення їх до відповідальності за смертельні випадки, що сталися з їхньої вини.

У справах «Ігор Шевченко проти України», «Принда проти України» та «Сергієнко проти України» Європейський суд розглянув питання позитивного обов'язку держави провести належне та оперативне розслідування дорожньо-транспортних пригод, унаслідок яких настала смерть особи або особі заподіяно ушкодження, що становлять загрозу для життя. У рішенні у справі «Ігор Шевченко проти України» він зазначив, що позитивний обов'язок держави щодо створення законодавчого та адміністративного механізмів, спрямованих на ефективне стримування загроз для права на життя, включає розроблення законодавчого механізму забезпечення безпеки дорожнього руху.

У рішеннях у справах «Сергієнко проти України» та «Принда проти України» Європейський суд наголосив на тому, що хоча виявлення та покарання винуватців смерті, а також факт відшкодування шкоди, є важливими критеріями висновку, що держава виконала свої обов'язки згідно зі статтею 2, наявність необґрунтованих затримок і недостатня

наполегливість з боку державних органів у провадженні справи, незалежно від її результату, є підставою для встановлення порушення вказаного положення.

У зазначених трьох рішеннях основною підставою для констатації порушення статті 2 Конвенції стала неефективність і тривалість розслідування обставин дорожньо-транспортних пригод, дві з яких спричинили смерть родичів заявників, а внаслідок однієї — заподіяно тяжкі тілесні ушкодження заявників. Так, у справі «Принда проти України» розслідування тривало майже 7 років, у справі «Ігор Шевченко проти України» 7 років становила лише тривалість розслідування, яка потрапляла під часову юрисдикцію Європейського суду, хоча загальна його тривалість сягала понад 11 років, і в справі «Сергієнко проти України» розслідування і судовий розгляд кримінальної справи тривали понад 7 років.

У рішенні від 15 листопада 2012 року у справі «Коваль та інші проти України» Європейський суд розглянув питання позитивного обов'язку держави відповідно до статті 3 Конвенції. У цій справі, поряд з іншими порушеннями, було констатовано порушення статті 3 стосовно другої заявниці, Г. Коваль, у зв'язку з тим, що їй було нанесено побої приватною особою в присутності працівника міліції, який не намагався припинити дії нападника.

Європейський суд зазначив, що обов'язок держави, який впливає зі статті 1 в поєднанні зі статтею 3 Конвенції, вимагає від держави вжиття заходів, які б гарантували, що особи, які перебувають під її юрисдикцією, не піддаватимуться поганому поводженню, в тому числі поганому поводженню з боку приватних осіб. Ці заходи повинні надавати ефективний захист і включати розумно необхідні кроки, спрямовані на попередження випадків поганого поводження, про які державні органи знають або повинні знати. Відповідно до позиції

Європейського суду для настання відповідальності держави на підставі статті 3 достатньо того, що державний орган або посадова особа не вжили доступних їм заходів, які б могли мати реальну перспективу змінити результат або пом'якшити шкоду від поганого поводження.

Питання виконання державою позитивного обов'язку за статтею 8 Конвенції було розглянуто Європейським судом у справі «Концевич проти України» (рішення від 16 лютого 2012 року). У цій справі за рішенням суду Державна виконавча служба була зобов'язана повернути заявниці та її синам квартиру. Це рішення було допущено до негайного виконання, оскільки заявниця не мала іншого придатного для проживання житла, проте його виконали лише через більше ніж три роки. З огляду на це Європейський суд визнав, що держава порушила свій позитивний обов'язок гарантувати право на повагу до житла.

У рішенні від 26 липня 2012 року у справі «Савицький проти України» Європейський суд звернув увагу на те, що стаття 34 Конвенції передбачає не лише негативний обов'язок договірних держав не втручатися у право особи на звернення до Суду, а й позитивний обов'язок державних органів забезпечити все необхідне для належного та ефективного розгляду заяв. Зокрема, за певних умов у державних органах може виникати обов'язок надавати заявникам копії документів, потрібних для розгляду їхніх заяв.

Стаття 6 Конвенції

У 2012 році у справах щодо України Європейський суд найчастіше констатував порушення пункту 1 статті 6 Конвенції — у зв'язку з надмірною тривалістю розслідування та розгляду кримінальних справ і судового розгляду справ щодо прав та обов'язків цивільного характеру. Це порушення було встановлено у

25 справах, у трьох з яких Європейський суд одночасно дійшов висновку про відсутність у заявників ефективного засобу юридичного захисту щодо їхніх скарг на тривалість провадження та, відповідно, порушення статті 13 Конвенції.

Інші порушення пункту 1 статті 6 Конвенції в поєднанні з окремими положеннями пункту 3 цієї статті стосувалися недоліків провадження у кримінальних справах, зокрема:

- ненадання заявнику побачення із захисником до першого допиту в кримінальній справі та проведення його без участі захисника, проведення окремих слідчих дій без участі захисника («Годоров проти України», «Григор'єв проти України», «Титаренко проти України», «Гриненко проти України», «Хайров проти України», «Єрохіна проти України», «Замфереско проти України», «Сергій Афанасьєв проти України»);

- використання в доказуванні винуватості особи доказів, отриманих у результаті катування або нелюдського поведіння («Замфереско проти України», «Григор'єв проти України»);

- неможливості скористатися юридичною допомогою захисника за призначенням під час розгляду кримінальної справи у касаційній інстанції («Довженко проти України», «Іглін проти України», «Ніколаєнко проти України»);

- відсутності допиту в суді свідка, показання якого було покладено в основу вироку («Хайров проти України»); ненадання особі додаткового часу для ознайомлення з матеріалами кримінальної справи («Іглін проти України»).

Порушення пункту 2 статті 6 Конвенції було констатовано Європейським судом у справі «Довженко проти України». Під час досудового слідства у кримінальній справі щодо заявника в місцевих газетах були опубліковані статті, які наводили коментарі начальника Маріупольського МВ УМВС України в

Донецькій області та начальника УМВС України в Донецькій області стосовно обставин справи заявника, що створювали враження переконаності вказаних осіб у винуватості заявника у вчиненні інкримінованих йому злочинів. Відтак Європейський суд визнав, що такі заяви посадових осіб могли вплинути на оцінку обставин справи судом і сприяли поширенню серед громадськості упевненості у винуватості заявника та, відповідно, порушували презумпцію невинуватості.

Стаття 3 Конвенції

У 19 справах у 2012 році було констатовано одне або кілька порушень статті 3 Конвенції. Підставами для висновку про порушення були:

- нелюдські або такі, що принижують гідність, умови перебування осіб у слідчих ізоляторах («Іглін проти України», «Устьянцев проти України», «Беляєв і Дігтяр проти України») та ізоляторі для тимчасового тримання затриманих («Титаренко проти України»);

- ненадання належної медичної допомоги особам, які перебували під вартою або відбували покарання у вигляді позбавлення волі («Годоров проти України», «Каверзін проти України», «Єроменко проти України»); факти катування («Савін проти України», «Григор'єв проти України», «Каверзін проти України», «Куліш проти України», «Алексахін проти України», «Савіцький проти України») або нелюдського поведіння («Клішин проти України», «Василь Іващенко проти України», «Замфереско проти України», «Коваль та інші проти України») працівників міліції із затриманими;

- неналежне розслідування скарг осіб на катування або нелюдське поведіння («Яценко проти України», «Савін проти України», «Клішин проти України», «Григор'єв проти України», «Каверзін

проти України», «Куліш проти України», «Алексахін проти України», «Савіцький проти України», «Мута проти України», «Гриненко проти України», «Коваль та інші проти України»).

У контексті дотримання процесуального аспекту статті 3 Конвенції у справах «Алексахін проти України» та «Савін проти України» Європейський суд розглянув питання адекватності покарання винуватців катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження.

У справі «Алексахін проти України» 14 квітня 1998 року заявника затримали працівники міліції у зв'язку з бійкою. Наступного дня його було звільнено, проте у відділі міліції він зазнав жорстокого поводження з боку працівника міліції, внаслідок чого став інвалідом. 3 липня 2006 року Київський районний суд м. Харкова засудив цього працівника міліції на 5 років позбавлення волі, але звільнив його від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 3 роки, незважаючи на те, що аналогічний вирок, постановлений у 2001 році, було скасовано апеляційним судом за м'якістю покарання. Також рішенням Апеляційного суду Харківської області від 11 червня 2009 року було задоволено позов заявника до ГУ МВС України в Харківській області та Державного казначейства України про відшкодування шкоди і стягнуто на його користь 80 000 грн відшкодування моральної шкоди.

Європейський суд зазначив, що якщо представника держави обвинувачено у вчиненні злочину, пов'язаного з катуванням або жорстоким поводженням, до притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання не можуть застосовуватися строки давності, ці особи не повинні підлягати амністії або помилуванню. Призначивши працівнику міліції м'яке покарання, не пов'язане

з позбавленням волі, через понад вісім років після його вчинку, держава в результаті сприяла «відчуттю безкарності» працівника правоохоронного органу замість того, щоб показати, що терпимості до таких дій не буде. Тому Європейський суд дійшов висновку про невідповідність призначеного працівнику міліції покарання та порушення процесуального аспекту статті 3 Конвенції.

У справі «Савін проти України» кримінальну справу щодо працівника міліції за фактом перевищення влади або службових повноважень, яке супроводжувалося насильством, було порушено через майже дев'ять років після побиття заявника у відділі міліції, а згодом суд звільнив зазначеного працівника від кримінальної відповідальності та покарання у зв'язку із закінченням строків давності. Тим часом, цей працівник не припиняв працювати в органах внутрішніх справ і з посади оперуповноваженого був підвищений до посади заступника начальника відділу внутрішніх справ. Лише на один рік його було відсторонено від виконання службових обов'язків у зв'язку з проведенням розслідування.

У рішенні у цій справі Європейський суд наголосив, що у випадку обвинувачення представника держави у вчиненні злочину, пов'язаного з катуванням або жорстоким поводженням, надзвичайно важливо, щоб він був відсторонений від виконання службових обов'язків на час розслідування та судового розгляду справи і звільнений після засудження. Він дійшов висновку, що ситуація у справі «Савін проти України» відображає відсутність будь-яких суттєвих спроб запобігти майбутнім подібним порушенням і фактично повну безкарність працівників правоохоронних органів у випадку катування чи жорстокого поводження. У зв'язку з цим було констатовано порушення процесуального аспекту статті 3 Конвенції.

Стаття 5 Конвенції

Доволі значна група справ стосується порушення різних положень статті 5 Конвенції, яка закріплює право на свободу та особисту недоторканність. У більшості випадків порушення є подібними до тих, що вже були предметом розгляду Європейським судом у попередніх роках.

Порушення пункту 1 статті 5 Конвенції було констатовано у 10 рішеннях з огляду на:

- складення протоколу про затримання особи через значний час після фактичного затримання («Смолік проти України», «Гриненко проти України») або незадокументоване затримання осіб у відділі міліції протягом кількох годин («Коваль та інші проти України»);

- тримання заявників під вартою за відсутності відповідного судового рішення всупереч вимогам законодавства або на підставі рішень, які не містили належного обґрунтування для взяття особи під варту або продовження строків тримання її під вартою («Кравченко проти України», «Клішин проти України», «Корнейкова проти України» та інші);

- використання адміністративного арешту з метою забезпечення перебування особи, яка фактично підозрюється у вчиненні злочину, в розпорядженні слідчих органів для отримання підстав для подальшого порушення щодо неї кримінальної справи («Савін проти України»);

- затримання особи на підставі протоколу про затримання, який не містив достатніх доводів в обґрунтування підозри про вчинення затриманим злочину («Гриненко проти України»).

Порушення пункту 3 статті 5 Конвенції Європейський суд встановив у справах «Борисенко проти України», «Тодоров проти України», «Корнейкова проти України» з огляду на:

- відсутність у рішеннях суду щодо тримання особи під вартою обґрунту-

вання застосовності законодавчо визначених підстав для тримання особи в контексті обставин конкретної справи. Так, наприклад, часто в якості підстави для продовження строку тримання особи під вартою зазначається тяжкість злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа, а також те, що в разі звільнення вона може ухилитись від слідства та перешкоджати встановленню істини. При цьому не зазначається, що саме з обставин справи вказує на такий висновок;

- відсутність у рішеннях щодо продовження тримання особи під вартою аналізу актуальності ризиків, які на початку слідства були підставою для взяття під варту. Підхід Європейського суду до розгляду доцільності продовження строків тримання особи під вартою — протягом як досудового слідства, так і судового розгляду — ґрунтується на презумпції, що з перебігом ефективного розслідування справи зменшуються ризики, які стали підставою для взяття особи під варту на початковій стадії розслідування. Відповідно, кожне наступне рішення про продовження строку тримання під вартою має містити детальне обґрунтування ризиків, що залишаються, та їх аналіз як підстави подальшого втручання у право особи на свободу.

У справі «Корнейкова проти України» Європейський суд констатував порушення пункту 3 статті 5 Конвенції у поєднанні з підпунктом «с» пункту 1 цієї статті у зв'язку з необґрунтованістю постанови про обрання заявниці запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, оскільки при її постановленні не було належним чином враховано стан здоров'я заявниці та її неповнолітній вік і не було наведено виняткових обставин, які б відповідно до вимог статті 434 КПК 1960 року доводили необхідність застосування цього запобіжного заходу.

Окремо треба відзначити рішення від 19 квітня 2012 року у справі «М. проти України», в якому розглянуто питання

дотримання права на свободу та особисту недоторканність особи при поміщенні її для стаціонарного лікування у психіатричний заклад.

У зазначеній справі протягом періоду з 1999 року до 2006 року заявницю чотири рази госпіталізували до психіатричного закладу для проходження лікування, тричі — в примусовому порядку на підставі висновків лікарів і судових рішень, а востаннє — за її власною заявою.

Європейський суд дійшов висновку про порушення пункту 1 статті 5 Конвенції при другій і третій госпіталізаціях через неповідомлення заявниці про судові засідання з розгляду питання про госпіталізацію в примусовому порядку та прийняття судового рішення за відсутності заявниці; незазначення в судовому рішенні, які саме дії заявниці були підставою для госпіталізації в примусовому порядку, виду та режиму госпіталізації та граничного строку її застосування; непередбачення на національному рівні можливості залучити при вирішенні питання про госпіталізацію в примусовому порядку до психіатричного закладу незалежних фахівців і можливості оскарження судового рішення про госпіталізацію в примусовому порядку. При четвертій госпіталізації підставами для висновку про порушення пункту 1 статті 5 Конвенції стали відсутність підпису лікаря-психіатра на згоді заявниці на госпіталізацію, в порушення норм національного законодавства, неможливість для заявниці залишити психіатричний заклад за власним бажанням, відсутність документального підтвердження періодичного огляду заявниці з метою встановлення підстав для продовження госпіталізації, відсутність у заявниці можливості отримати юридичну допомогу для захисту своїх інтересів на час госпіталізації.

Стаття 8 Конвенції

Порушення права на повагу до ко-

респонденції було встановлено Європейським судом у справах «Довженко проти України» та «Беляєв і Дігтяр проти України» з огляду на недоліки національного законодавства, які призвели до втручання у право осіб, які тримаються в умовах несвободи, на повагу до кореспонденції, що не відповідало вимозі здійснення його «згідно із законом». Такі недоліки полягали, зокрема, у відсутності в національному законодавстві визначеної процедури надання або відмови в наданні дозволу на листування особам, які тримаються під вартою, а також відсутності в національному законодавстві, чинному на час подій у справі, гарантій від незаконних відмов у надсиланні деяких листів заявників та передбачення обов'язкового перегляду кореспонденції осіб, які тримаються під вартою або відбувають покарання, з усіма адресатами, окрім прокурора та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Порушення права осіб, які тримаються під вартою, на повагу до сімейного життя було констатовано Європейським судом у справах «Фельдман проти України (№ 2)», «Тросін проти України» та «Титаренко проти України».

У справі «Тросін проти України» заявнику протягом певного періоду після його засудження побачення з родичами дозволялися не частіше одного разу на шість місяців, а в подальшому, після внесення відповідних змін до законодавства, один раз на три місяці. Такі побачення тривали не більше чотирьох годин і могли проводитися в присутності не більш як трьох дорослих відвідувачів одночасно. Оскільки заявник підтримував стосунки зі своєю дружиною, матір'ю, братом і своїм дорослим сином, один з його чотирьох родичів не міг бути присутнім на такому побаченні. Крім того, під час побачень заявник спілкувався з відвідувачами через скло та в присутності працівника пенітенціарної установи, який

також слухав розмову.

Такі порядок і спосіб надання побачень були передбачені національним законодавством, а саме статтями 110 і 151 Кримінально-виконавчого кодексу України та Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, а обмеження кількості осіб, які могли бути присутніми на побаченні, додатково обумовлювалося відсутністю в СІЗО приміщень достатньої площі.

Європейський суд встановив порушення статті 8 Конвенції з огляду на те, що хоча обмеження частоти, тривалості побачень заявника з родичами та кількості осіб, які могли бути присутніми, а також спосіб, у який побачення проводилися, були передбачені законодавством, відповідні законодавчі положення не характеризувалися необхідним ступенем гнучкості та застосовувалися автоматично до певної категорії засуджених без урахування конкретної ситуації особи. Крім того, спосіб проведення побачень не забезпечував конфіденційності та безпосереднього фізичного контакту між заявником та його родичами, а обмеження кількості присутніх осіб не могло бути виправдане відсутністю приміщень достатньої площі.

З огляду на вищевикладене Європейський суд також зазначив, що держава не забезпечила балансу між приватними інтересами заявника щодо побачень з його родичами та публічними інтересами суспільства щодо обмеження контактів засуджених із зовнішнім світом.

У справі «Фельдман проти України (№ 2)» заявнику, який тримався під вартою, було відмовлено в задоволенні клопотань щодо надання йому побачень з рабином і родичами, а також дозволу бути присутнім на похороні батька. Така відмова ґрунтувалася на тому, що такі побачення могли перешкоджати встановленню істини у справі, а допровадження особи, яка тримається під вартою, для

забезпечення її присутності на похороні не передбачено національним законодавством.

Європейський суд встановив порушення статті 8 Конвенції в зв'язку з тим, що національне законодавство чітко не визначало меж і порядку реалізації органами державної влади їхніх дискреційних повноважень щодо обмеження побачень осіб, які тримаються під вартою, з родичами і не передбачало жодних гарантій від свавілля та зловживань. Крім того було констатовано порушення статті 8 Конвенції в зв'язку з тим, що відмова національних органів влади у наданні заявнику можливості бути присутнім на похороні його батька тільки на тій підставі, що національне законодавство не передбачало такої можливості, становила необґрунтоване втручання в його право на повагу до сімейного життя.

Порушення статті 8 Конвенції в інших справах були констатовані у зв'язку з тривалим невиконанням судового рішення про повернення житла («Концевич проти України»), незаконним обшуком в офісі адвоката («Головань проти України»), незаконним перебуванням працівників міліції у житлі заявників («Коваль та інші проти України»).

Наведені дані свідчать, що основні проблеми, які призводять до констатації Європейським судом порушення Україною положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, залишаються незмінними і потребують вжиття подальших заходів, спрямованих на їх усунення, зокрема удосконалення законодавства, викорінення негативних практик у діяльності правоохоронних органів, покращення роботи судів з метою забезпечення розгляду судових справ у розумні строки, посилення індивідуальної відповідальності за порушення прав, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї.

ІНФОРМАЦІЙНІ ЛИСТИ

ПРО ЗАЛИШЕННЯ ЗАЯВИ БЕЗ РОЗГЛЯДУ НА ПІДСТАВІ ПУНКТУ 8 ЧАСТИНИ ПЕРШОЇ СТАТТІ 207 ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Інформаційний лист Судової палати у цивільних справах
Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних
і кримінальних справ від 19.03.2013 р. № 32/0/9-13

Розглянувши звернення заступників голів апеляційних судів м. Києва та Одеської області щодо деяких спірних питань застосування цивільного процесуального права, судова палата у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначає наступне.

Питання: Чи має право суд при відкритті провадження у справі зобов'язати позивача сплатити судові витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача, а при невиконанні цієї вимоги на підставі пункту 8 частини першої статті 207 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК) залишити заяву без розгляду?

Чи можливо в такому разі визнати явку позивача обов'язковою, якщо він подав заяву про розгляд справи за його відсутності, із застосуванням відповідних правових наслідків?

Відповідь: Під судовими витратами розуміють витрати, які несуть учасники цивільного процесу у зв'язку із розглядом і вирішенням цивільної справи. Вони складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи (частина перша статті 79 ЦПК).

Частину третю статті 79 ЦПК доповнено пунктом 6, який передбачає, що до

витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача.

Частина дев'ята статті 74, частина третя статті 122 ЦПК визначають виклик у суд відповідача, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, через оголошення в пресі.

Також частиною другою статті 82 ЦПК передбачено, якщо у встановлений судом строк судові витрати не будуть оплачені, заява відповідно до статті 207 ЦПК залишається без розгляду.

Разом із тим процесуальні дії вчиняються судом у порядку і в суворій послідовності та відповідності до вимог, встановлених цивільним процесуальним законом (цивільна процесуальна форма).

Наведене не дає підстав для залишення заяви без розгляду згідно з вимогами статті 207 ЦПК у разі, якщо у встанов-

лений судом строк витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача, не будуть оплачені, виходячи з такого.

Так, пунктом 8 частини першої статті 207 ЦПК передбачено, що суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду, якщо провадження у справі відкрито за заявою, поданою без додержання вимог, викладених у статтях 119 і 120 цього Кодексу, та **не було сплачено судовий збір** і позивач не усунув цих недоліків у встановлений судом строк.

Отже, частина друга статті 82 ЦПК, що діє в редакції закону з часу прийняття кодексу (18 березня 2004 року), не повною мірою відповідає пункту 8 частини першої статті 207 ЦПК, що діє в редакції Закону № 3674-VI від 08 липня 2011 року.

При цьому в разі колізійності норм, які регулюють одні й ті самі правовідносини, застосовується норма закону, прийнята пізніше.

Таким чином, оскільки у статті 119 ЦПК вимогою до позовної заяви є надання документа, що **підтверджує сплату судового збору**, і саме через несплату судового збору, а не через неоплату витрат, пов'язаних із розглядом справи, заява залишається без руху, то пункт 8 частини першої статті 207 ЦПК до наведеної вище правової ситуації застосований бути не може.

Крім того, при відкритті провадження

у справі в ухвалі суддя вирішує питання, передбачені частиною п'ятою статті 122 ЦПК, а питання з оплатою витрат, пов'язаних із публікацією в пресі оголошення про виклик, стосується подальших стадій судового процесу.

Також пунктом 4 частини першої статті 169 ЦПК передбачено право суду визнати явку позивача, який подав заяву про розгляд справи за його відсутності, обов'язковою, а частина третя цієї статті вказує на те, що в разі його повторної неявки суд залишає позовну заяву без розгляду.

Проте застосування зазначених норм процесуального права до пункту 8 частини першої статті 207 ЦПК, якою передбачено, що суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду, неможливо, оскільки визнати явку позивача в судове засідання можливо лише для дачі ним особистих пояснень, тобто пояснень, що стосуються предмета та підстави позову.

У зв'язку з цим до внесення відповідних змін до ЦПК витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача, підлягають оплаті позивачем на загальних підставах, а в разі їх неоплати вони підлягають стягненню при ухваленні судового рішення відповідно до вимог статті 88 ЦПК.

*Заступник Голови
П. О. ГВОЗДИК*

За повідомленням сайту Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (за станом на 24.05.2013 р.)

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОРЯДКУ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Інформаційний лист Судової палати у кримінальних справах
Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних
і кримінальних справ від 04.04.2013 р. № 511-550/0/4-13

У зв'язку з необхідністю роз'яснення положень Кримінального процесуального кодексу України, прийнятого Верховною Радою України 13 квітня 2012 року, який набрав чинності 20 листопада 2012 року, з метою недопущення неоднакового та/або неправильного тлумачення норм права, зокрема при застосуванні запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження, судова палата у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ звертає увагу суддів судів першої та апеляційної інстанцій на наступне.

1. Запобіжні заходи, затримання у кримінальному провадженні застосовуються тільки з метою та за наявності підстав, визначених ст. 177 КПК. Слідчому судді, суду слід враховувати, що рішення про застосування одного із видів запобіжних заходів, який обмежує права і свободи підозрюваного, обвинуваченого, має відповідати характеру певного суспільного інтересу (визначеним у КПК конкретним підставам і меті), що, незважаючи на презумпцію невинуватості, превалює над принципом поваги до свободи особистості.

Вирішуючи питання про застосування, продовження, зміну або скасування запобіжного заходу при розгляді відповідних клопотань, слідчий суддя, суд щоразу зобов'язаний:

- здійснювати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод

та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування і судового розгляду, діяти відповідно до вимог кримінального процесуального закону;

- пам'ятати, що критерії для обрання того чи іншого запобіжного заходу передбачені у ч. 1 ст. 194 КПК, а тому слідчий суддя, суд вирішує питання про застосування запобіжного заходу, якщо за результатами розгляду клопотання встановить:

- 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення;

- 2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК, і на які вказує слідчий, прокурор;

- 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання

ризик у вигляді застави або тримання під вартою;

- перевіряти наявність підстав і мети застосування запобіжного заходу у кримінальному провадженні, встановлювати обґрунтованість таких підстав з огляду на фактичні дані, установлені конкретні обставини кримінального провадження;

- враховувати, що запобіжні заходи у кримінальному провадженні обмежують права особи на свободу та особисту недоторканність, гарантовані ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (Конвенція), а тому можуть бути застосовані тільки за наявності законної мети та підстав, визначених КПК, з урахуванням відповідної практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ);

- зважати, що тримання під вартою є винятковим видом запобіжного заходу та застосовується лише в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе відвернути ризики, зазначені у ст. 177 КПК. При розгляді клопотання про обрання або ж продовження застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обов'язково має бути розглянуто можливість застосування інших (альтернативних) запобіжних заходів (правова позиція, викладена у п. 80 рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2011 року у справі «Харченко проти України»¹);

- мати на увазі, що до підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину, за який передбачено основне покарання у вигляді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано запобіжний захід

лише у вигляді застави або тримання під вартою у випадках та в порядку, передбачених главою 18 КПК (ч. 7 ст. 194 КПК);

- ретельно перевіряти дотримання уповноваженими органами вимог статей 207–213 КПК у випадках затримання особи без ухвали слідчого судді, суду.

Крім того, слідчий суддя має сумлінно виконувати обов'язки щодо загального захисту прав людини у порядку ст. 206 КПК.

2. Розгляд клопотання про застосування запобіжних заходів, передбачених главою 18 КПК, під час досудового розслідування згідно зі ст. 184 КПК здійснюється слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого провадиться досудове розслідування. У разі здійснення досудового розслідування слідчою групою клопотання про застосування запобіжного заходу також розглядається слідчим суддею суду першої інстанції, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що здійснює відповідне розслідування.

Підставою для визначення територіальної юрисдикції суду першої інстанції при розгляді клопотань щодо застосування запобіжних заходів є постанова керівника відповідного органу досудового розслідування про створення слідчої групи, в якій визначено місце проведення досудового розслідування.

Клопотання про застосування запобіжного заходу подає орган досудового розслідування, юрисдикція якого поширюється на місце вчинення кримінального правопорушення. За правилами ч. 3 ст. 218 КПК, якщо місце вчинення кримінального пра-

¹ На етапі розгляду питання щодо взяття заявника під варту аргументами на користь такого рішення стали серйозність звинувачень, пред'явлених заявникові, та ризик його втечі. Після цього прокурори і суди не навели жодних підстав для продовження тримання заявника під вартою, лише зазначили, що запобіжний захід було обрано правильно. Проте згідно з п. 3 ст. 5 Конвенції зіпливом певного часу лише наявність обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи і судові органи мають навести інші аргументи для продовження тримання під вартою. До того ж, такі підстави мають бути чітко вказані національними судами (див. справу «Єлов проти України», п. 60). Інших підстав національні суди у цій справі не наводять. Крім того, національні владні органи не розглядали можливість застосування інших запобіжних заходів, альтернативних триманню під вартою.

вопорушення невідоме, місце проведення досудового розслідування визначає відповідний прокурор з урахуванням місця виявлення ознак кримінального правопорушення, місця перебування підозрюваного чи більшості свідків, місця закінчення кримінального правопорушення або настання його наслідків тощо.

Як виняток, розгляд клопотання про застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування до особи, яку затримано без ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, може здійснюватися слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа була затримана. Такий розгляд можливий тільки за умови, що затримана без ухвали слідчого судді, суду особа з об'єктивних причин не могла бути доставлена у строк не пізніше шістдесяти годин із моменту затримання до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування (ч. 1 ст. 192 КПК).

3. Визначення слідчого судді для розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідного клопотання за принципом вірогідності, який враховує кількість проваджень, що знаходяться на розгляді у суддів, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відрадженні та закінчення терміну їх повноважень. Після визначення слідчого судді не допускається внесення змін до реєстраційних даних щодо цього провадження, а також видалення цих даних з автоматизованої системи документообігу суду, крім випадків, установлених законом.

Розгляд клопотання про застосування запобіжних заходів, передбачених главою 18 КПК, під час судового провадження здійснюється судом за клопотанням прокурора.

4. Розгляд слідчим суддею, судом кло-

потання про застосування, зміну запобіжного заходу здійснюється невідкладно, але не пізніше сімдесяти двох годин із моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого (момент фактичного затримання фіксується у протоколі затримання) або з моменту надходження до суду клопотання, якщо підозрюваний, обвинувачений перебуває на свободі (у такому випадку слідчий суддя, суд призначає дату судового засідання і здійснює судовий виклик). Також невідкладно (з моменту подання клопотання підозрюваним, обвинуваченим, його захисником до суду) здійснюється розгляд слідчим суддею, судом клопотання про зміну запобіжного заходу.

Слідчий суддя, суд після одержання клопотання про застосування запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого для забезпечення розгляду здійснює:

1) заходи щодо забезпечення прибуття підозрюваного, обвинуваченого для судового розгляду, зокрема: здійснює судовий виклик підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває на свободі; здійснює судовий виклик підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою;

2) здійснює заходи для забезпечення захисником підозрюваного, обвинуваченого у випадках, коли: підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника; якщо участь захисника є обов'язковою; якщо слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника;

3) здійснює повідомлення/судовий виклик свідків, яких слідчий, прокурор або підозрюваний, обвинувачений вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо застосування запобіжного заходу.

У випадку, коли судовий розгляд щодо затриманого підозрюваного, обвинуваченого у визначений КПК строк (сімдесят дві години із моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого,

що зафіксований у протоколі затримання) не проведено, слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу на підставі ч. 3 ст. 206 КПК із одночасним здійсненням судового виклику на судовий розгляд щодо застосування запобіжного заходу.

5. Слідчий суддя, суд має ретельно перевіряти відповідність поданого клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу вимогам ст. 184 КПК, а також своєчасність надання підозрюваному, обвинуваченому копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу (не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання). У випадку недотримання слідчим, прокурором вимог ст. 184 КПК слідчий суддя розглядає відповідне клопотання та відмовляє в його задоволенні. Слід мати на увазі, що змінити або доповнити подане до слідчого судді, суду клопотання про застосування запобіжного заходу вправі лише прокурор.

Слідчий суддя, суд повинні вимагати від слідчого, прокурора виконання вимог КПК стосовно подання клопотання про застосування запобіжного заходу щодо кожного підозрюваного, обвинуваченого окремо.

6. Розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюється за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника.

З метою забезпечення розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд має право постановити ухвалу про привід підозрюваного, обвинуваченого, якщо він не з'явився для розгляду клопотання щодо обрання запобіжного заходу у вигляді застави, домашнього арешту чи тримання під вартою за судовим викликом (ч. 3 ст. 187 КПК). Якщо ж ухвалу про привід не було виконано, слідчий суддя, суд має право постановити ухвалу про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою

приводу. Ухвалу про відмову в наданні дозволу на затримання з метою приводу може бути оскаржено до суду апеляційної інстанції.

Повторне звернення до суду з клопотанням про дозвіл на затримання однієї і тієї ж особи по тому самому кримінальному провадженні після винесення слідчим суддею, судом ухвали про відмову в задоволенні такого клопотання можливе лише при виникненні нових обставин, які підтверджують необхідність тримання особи під вартою та обґрунтовані в клопотанні.

Слідчому судді, суду слід враховувати, що відповідно до ст. 188 КПК прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, наділені правом одночасно подати клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або зміну іншого запобіжного заходу на тримання під вартою та клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу.

Клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу розглядається слідчим суддею, судом негайно після його одержання в порядку ст. 189 КПК. Ухвала про дозвіл на затримання оскарженню не підлягає.

При цьому ухвалу слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу підозрюваного, обвинуваченого має бути виконано у строк, встановлений у цій ухвалі. Ухвала про дозвіл на затримання з метою приводу втрачає законну силу з моменту закінчення строку дії ухвали, зазначеного в ній, або закінчення шести місяців із дати постановлення ухвали, в якій не зазначено строку її дії (ч. 3 ст. 190 КПК). У зв'язку з цим клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або зміну іншого запобіжного заходу на тримання під вартою слідчий суддя залишає без розгляду.

Слідчий суддя, суд наділений правом розглянути клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та обрати такий запобіжний за-

хід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого лише в разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК, буде доведено, що такого підозрюваного, обвинуваченого оголошено в міжнародний розшук (ч. 6 ст. 193 КПК). Обов'язок доведення факту перебування підозрюваного, обвинуваченого у міжнародному розшуку покладається на слідчого, прокурора, який подав клопотання про застосування запобіжного заходу, та підтверджується відповідними відомостями (довідка, витяг із бази даних Інтерполу тощо). При цьому після затримання особи, яка перебувала в міжнародному розшуку, слідчий суддя, суд не пізніше як через сорок вісім годин з часу доставки такої особи до органу досудового розслідування, юрисдикція якого поширюється на місце вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний розглянути питання про застосування обраного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його зміну на більш м'який запобіжний захід за обов'язкової присутності такого підозрюваного, обвинуваченого.

7. Слідчому судді, суду слід враховувати, що КПК визначає особливі порядки застосування запобіжних заходів до певних категорій осіб: неповнолітніх; осіб, щодо яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування; суддів; народних депутатів України; а також особливий порядок видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція).

7.1. Запобіжні заходи до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого застосовуються з урахуванням його вікових та психологічних особливостей і роду занять. Слідчому судді, суду необхідно зважати, що затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише в разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину

за наявності визначених КПК мети та підстав для його застосування.

При розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу до неповнолітнього слідчому судді, суду слід мати на увазі, що до неповнолітніх, крім запобіжних заходів, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників (ч. 1 ст. 493 КПК). Застосування таких процесуальних дій можливе за обов'язкового встановлення слідчим суддею, судом таких обставин в їх сукупності: 1) відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, а також відомості про їхні стосунки з неповнолітнім дають змогу впевнитися у тому, що вони можуть належно здійснювати нагляд за неповнолітнім; 2) батьки, опікуни чи піклувальники, а також неповнолітній надали згоду на передання під нагляд; 3) батьками, опікунами або піклувальниками надано письмове зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку.

До неповнолітніх, які виховуються у дитячій установі, крім запобіжних заходів, може застосовуватися передання їх під нагляд адміністрації цієї установи. Застосування таких процесуальних дій можливе за обов'язкового встановлення слідчим суддею, судом таких обставин: 1) представник адміністрації дитячої установи, а також неповнолітній надали згоду на передання під нагляд; 2) представником адміністрації дитячої установи надано письмове зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку.

Особа, яка взяла зобов'язання про нагляд, має право відмовитися від подальшого виконання цього зобов'язання, заздалегідь про це повідомивши. У таких випадках слідчий суддя, суд повинен розглянути відповідне повідомлення та за

наявності клопотання органу досудового розслідування чи сторони обвинувачення розглянути клопотання про застосування запобіжного заходу до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого відповідно до положень ст. 492 КПК.

7.2. До особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, судом може бути застосовано такі запобіжні заходи: 1) передавання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; 2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ч. 1 ст. 508 КПК). Такі види запобіжних заходів застосовуються в порядку, передбаченому главою 18 КПК, тільки за наявності належним чином встановленого факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби особи.

7.3. Слідчому судді, суду слід враховувати визначені у ст. 482 КПК особливості порядку затримання або обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту стосовно судді, народного депутата України. Такі запобіжні заходи до ухвалення обвинувального вироку судом не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України.

Особливий порядок кримінального провадження передбачено стосовно таких осіб: 1) народного депутата України; 2) судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя; 3) кандидата у Президенти України; 4) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; 5) голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати; 6) депутата місцевої ради; 7) адвоката; 8) Генерального прокурора України, його заступника. Слідчому судді, суду слід мати на увазі, що в разі застосування за-

побіжного заходу до осіб цих категорій обов'язковим є інформування відповідних органів і службових осіб, які їх обрали або призначили чи відповідають за заміщення їхніх посад державних та інших органів чи службових осіб.

7.4. Слідчому судді, суду необхідно враховувати, що запобіжний захід у вигляді тримання під вартою може бути застосований до особи, яку розшукують компетентні органи іноземної держави за кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким може бути вирішено питання про видачу особи (екстрадицію) такій державі для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку, в порядку і на підставах, передбачених розділом IX КПК або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (п. 6 ч. 2 ст. 183 КПК).

8. У кримінальному провадженні можуть бути застосовані такі запобіжні заходи (ч. 1 ст. 176 КПК): 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою. Обираючи один із запобіжних заходів, слід зважати, що їх види наведено у порядку зростання ступеня суворості. Відповідно найбільш м'яким запобіжним заходом є особисте зобов'язання, а найбільш суворим – тримання під вартою.

Слідчому судді, суду необхідно враховувати, що затримання особи, яке застосовується з підстав та в порядку, визначеному КПК, є тимчасовим запобіжним заходом, що передбачає обрання стосовно такої особи одного з наведених у ч. 1 ст. 176 КПК запобіжних заходів у встановлені КПК строки.

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення

злочину очевидець, у тому числі потерпій, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин. Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання (з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою).

9. Виключною (єдиною) метою застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків. Застосування таких заходів завжди пов'язано із необхідністю запобігання ризикам, передбаченим ст. 177 КПК. Слідчий суддя, суд має зважати, що слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу за відсутності для цього підстав, передбачених ст. 177 КПК. Тому в разі розгляду відповідного клопотання, не підкріпленого визначеними у КПК метою та підставами, останнє має бути відхилено.

Підставами застосування запобіжного заходу є обґрунтованість підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення та наявність ризику (ризиків), перелік яких встановлено пунктами 1–5 ч. 1 ст. 177 КПК та не підлягає розширеному тлумаченню. Запобіжний захід застосовується з метою запобігання спробам підозрюваного, обвинуваченого (ризикам):

1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;

2) знищити, сховати або спотворити будь-які з речей чи документів, що мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;

3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;

4) перешкоджати кримінальному про-

вадженню іншим чином. Урахування такої обставини для прийняття рішення передбачає встановлення правдоподібності та достовірності заявлених органом досудового розслідування фактичних обставин;

5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому ця особа підозрюється, обвинувачується.

Слідчому судді, суду необхідно мати на увазі, що обґрунтування в клопотанні про застосування запобіжного заходу наявності одного чи кількох ризиків/підстав, що визначає можливість застосувати той чи інший із встановлених КПК запобіжних заходів, передбачає обов'язок прокурора довести неможливість застосування інших, більш м'яких видів запобіжних заходів.

10. У кожному випадку розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд, вирішуючи питання про обрання запобіжного заходу, крім наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК, на підставі наданих сторонами кримінального провадження матеріалів зобов'язаний оцінити в сукупності всі обставини, в тому числі відповідно до ст. 178 КПК:

1) вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення. У такий спосіб встановленню підлягає обґрунтованість підозри органу досудового розслідування про вчинення кримінального правопорушення підозрюваним, обвинуваченим. Слід звернути увагу слідчого судді, суду на те, що відповідно до положень ст. 198 КПК висловлені в ухвалі слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу висновки щодо будь-яких обставин, які стосуються суті підозри, обвинувачення, не мають преюдиціального значення для суду під час судового розгляду або для слідчого чи прокурора під час цього або іншого кримінального провадження;

2) тяжкість покарання, що загрожує

відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується;

3) вік (неповнолітня особа, особа похилого віку) та стан здоров'я (наявність тяжких хвороб, інвалідності, нездатність самостійно пересуватися) підозрюваного, обвинуваченого;

4) міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого у місці його постійного проживання, в тому числі наявність у нього родини й утриманців. Необхідно з'ясувати сімейний стан цієї особи, стан здоров'я членів його сім'ї, кількість та вік дітей, строк фактичного проживання у цій місцевості тощо;

5) наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання;

6) репутацію підозрюваного, обвинуваченого. При врахуванні цієї обставини слідчий суддя, суд зобов'язаний проаналізувати матеріали сторін кримінального провадження, об'єктивно оцінити надані характеристики підозрюваному, обвинуваченому з місця роботи, навчання, проживання; дані, що свідчать про перебування підозрюваного, обвинуваченого на обліку в наркологічному, психоневрологічному диспансері тощо;

7) майновий стан підозрюваного, обвинуваченого. Слід встановити наявність належного цій особі нерухомого майна у місцевості проживання та інших місцевостях, транспортних засобів, грошових банківських вкладів, їх розмір (за наявності відомостей, наданих стороною захисту);

8) наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого;

9) дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше;

10) наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення;

11) розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого наслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини.

Слідчому судді, суду слід мати на увазі, що перелік обставин, які слід враховувати при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу, не є вичерпним та підлягає розширеному тлумаченню з огляду на фактичні обставини, встановлені у кримінальному провадженні.

11. Слідчий суддя, суд при розгляді клопотання та вирішенні питання про обрання запобіжного заходу, крім наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК, на підставі наданих сторонами кримінального провадження матеріалів зобов'язаний оцінити дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше (п. 9 ч. 1 ст. 178 КПК). Тому в клопотанні про застосування запобіжного заходу слідчий, прокурор, крім підстав, зазначених у ст. 177 КПК, зобов'язаний надати інформацію про застосування до підозрюваного, обвинуваченого інших запобіжних заходів як у цьому кримінальному провадженні, так і в інших кримінальних провадженнях (за наявності відомостей про їх застосування). Відповідні дані можуть бути надані стороною захисту та підлягають обов'язковому врахуванню при вирішенні поданого клопотання, оскільки впливають на достовірність підстав (ризиків) для застосування того чи іншого виду запобіжного заходу.

Окремо слід зауважити про необхідність ретельного аналізу наявності підстав застосування запобіжного заходу в разі виконання ухвали слідчого судді, суду щодо застосування до підозрюваного, обвинуваченого на час розгляду відповідного клопотання запобіжного заходу в іншому

кримінальному провадженні. Така обставина має бути оцінена при розгляді відповідного клопотання для забезпечення можливості встановлення достатнього ступеня суворості запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого за правилами ст. 194 КПК. Ненадання такої інформації за її наявності унеможливить прийняття законного рішення слідчим суддею, судом.

Повне фіксування судового розгляду клопотання щодо застосування запобіжного заходу (за допомогою звукозаписувального технічного засобу) здійснюється в разі наявності клопотання про таке фіксування. За відсутності відповідного клопотання фіксування судового розгляду за допомогою технічних засобів не здійснюється, що не позбавляє секретаря судового засідання обов'язку вести журнал судового засідання.

12. Суду слід зважати, що будь-які твердження чи заяви підозрюваного, обвинуваченого, зроблені під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, не можуть бути використані для доведення його винуватості у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується, або в будь-якому іншому правопорушенні (ч. 5 ст. 193 КПК).

13. Особисте зобов'язання як найбільш м'який вид запобіжного заходу полягає у покладенні на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язання виконувати покладені на нього слідчим суддею, судом обов'язки, вичерпний перелік яких наведено у ст. 194 КПК. Невиконання обов'язків, що встановлені для виконання підозрюваному, обвинуваченому в ухвалі слідчого судді, суду, тягне за собою можливість: 1) застосування більш жорсткого запобіжного заходу на підставі ухвали слідчого судді, суду; 2) накладення грошового стягнення в розмірах, передбачених ч. 2 ст. 179 КПК.

Контроль за виконанням відповідних обов'язків під час досудового розслідування належить до повноважень слідчого,

а під час судового розгляду – до повноважень прокурора.

14. Особиста порука як вид запобіжного заходу полягає в наданні особами, яких слідчий суддя, суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків відповідно до ст. 194 КПК і зобов'язуються за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи суду на першу вимогу.

При обранні такого запобіжного заходу слідчий суддя, суд має враховувати, що наявність одного поручителя може бути визнана достатньою лише в тому разі, коли ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру (народний депутат України, депутат місцевої ради, особа, яка відзначена державними нагородами тощо).

Поручителю обов'язково мають бути роз'яснені та зрозумілі для нього: ступінь тяжкості кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа; обов'язки, що покладаються на нього ухвалою слідчого судді, суду, та наслідки їх невиконання (розміри грошового стягнення відповідно до пунктів 1–4 ч. 5 ст. 180 КПК); право на відмову від прийнятих на себе зобов'язань і порядок реалізації такого права (забезпечення явки підозрюваного до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну йому запобіжного заходу на інший у зв'язку з відмовою від особистої поруки).

15. Домашній арешт як вид запобіжного заходу може бути застосований до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, та полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби на підставі ухвали слідчого судді, суду.

Під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту суд має з'ясувати місце проживання підозрюваного, обвинуваченого.

Слідчому судді, суду при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту слід звертати увагу, що вжите законодавцем у ч. 5 ст. 181 КПК словосполучення «житло цієї особи» охоплює випадки, коли підозрюваний, обвинувачений: 1) є власником (співвласником) такого житла; 2) зареєстрований у такому житлі; 3) постійно або тимчасово проживає в такому житлі без реєстрації тощо.

Правильною слід вважати практику тих слідчих суддів, які застосовують цей запобіжний захід у згаданих випадках, з'ясувавши при цьому думку власника житла (якщо він відомий) та оцінивши усі обставини в сукупності, у тому числі: міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання; наявність у нього родини й утриманців (місце їх фактичного проживання); достатність застосування такого запобіжного заходу для запобігання ризикам, визначеним у ст. 177 КПК, зокрема, спробам підозрюваного, обвинуваченого переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду тощо.

Суду слід мати на увазі, що при виконанні такої ухвали у судовому провадженні орган внутрішніх справ зобов'язаний негайно повідомити суд про взяття на облік особи, стосовно якої застосовано домашній арешт.

16. Застава як вид запобіжного заходу полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків з умовою звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків (ч. 1 ст. 182 КПК). Механізм

внесення, повернення та звернення в дохід держави коштів у разі застосування запобіжного заходу у вигляді застави регулюється Порядком внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 року № 15 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 18 січня 2012 року № 27)).

Слідчому судді, суду необхідно враховувати, що застава може бути застосована до особи, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. У таких випадках її розмір підлягає визначенню в ухвалі слідчого судді.

Слідчому судді, суду слід зважати, що визначені у ч. 5 ст. 182 КПК чіткі розміри застави дають можливість досягти мети запобіжного заходу без обмеження права на свободу та особисту недоторканність. При цьому застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень, що сприяє виконанню завдань кримінального провадження.

Слідчому судді необхідно враховувати майновий стан підозрюваного, обвинуваченого та не допускати встановлення такого розміру застави як альтернативи триманню під вартою, що є завідомо непомірним для цієї особи та призводить до неможливості виконання застави.

У кожному випадку застосування застави слід мати на увазі, що заставодавцем не може бути юридична особа державної або комунальної форми власності або така, що фінансується з місцевого, державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, або в статутному капіталі якої є частка державної, комунальної власності, або яка належить суб'єкту господарювання, що є в державній або комунальній власності.

Слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжно-

го заходу у вигляді тримання під вартою зобов'язаний визначити розмір застави, достатній для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків.

Виключно у випадках, перелік яких встановлено в ч. 4 ст. 183 КПК, слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має право не визначити розмір застави, зокрема:

1) щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування;

2) щодо злочину, який спричинив загибель людини;

3) щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею. Слід мати на увазі, що в такому разі слідчий суддя, суд також вправі застосувати інший (більший) розмір застави (як альтернатива) відповідно до положень ч. 10 ст. 182 КПК.

Звертаємо увагу слідчих суддів, суду на те, що у випадку застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без визначення розміру застави як альтернативного запобіжного заходу (ч. 4 ст. 183 КПК) слідчий суддя, суд зобов'язаний обґрунтувати у рішенні незастосування застави.

17. Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується лише в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК (ч. 1 ст. 183 КПК). Вичерпний перелік підстав застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою визначено в ч. 2 ст. 183 КПК та розширеному тлумаченню не підлягає.

Строки застосування такого запобіжного заходу передбачено в ст. 197 КПК. Слідчому судді, суду необхідно враховувати вимоги дотримання розумного строку застосування запобіжного заходу у вигляді

тримання під вартою, продовження строку тримання під вартою. Загальні положення щодо розумних строків у кримінальному провадженні встановлено у ст. 28 КПК та конкретизовано в ст. 197 КПК. Строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження строку цього запобіжного заходу не може перевищувати шістьдесяти днів. Слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити в ухвалі про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою дату закінчення її дії (ч. 4 ст. 196 КПК).

Якщо триманню під вартою передувало затримання підозрюваного, обвинуваченого, строк тримання під вартою обчислюється з моменту затримання. Час перебування особи в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи включається до строку тримання під вартою.

У випадку продовження застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язані враховувати, що сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування не повинен перевищувати: 1) шести місяців – у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості; 2) дванадцяти місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Загальне положення щодо розумних строків у таких випадках викладено у правовій позиції ЄСПЛ в рішенні у справі «Харченко проти України», згідно з якою «розумність строку тримання під вартою не може оцінюватися абстрактно. Вона має оцінюватися в кожному окремому випадку залежно від особливостей конкретної справи, причин, про які йдеться в рішеннях національних судів, переконливості аргументів заявника, викладених у його клопотанні про звільнення. Продовження тримання під вартою може бути виправдано тільки за наявності конкретного ус-

пільного інтересу, який, незважаючи на презумпцію невинуватості, превалює над принципом поваги до свободи особистості» (п. 79 рішення ЄСПЛ у справі «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 року).

18. Клопотання про продовження строку тримання під вартою має право подати прокурор, слідчий за погодженням із прокурором не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою. Якщо ж таке клопотання подане пізніше, воно вважається поданим із порушенням процесуальних строків. Слідчий суддя, суд у такому випадку, приймаючи клопотання до розгляду, зобов'язаний порушити питання про відповідальність слідчого, прокурора, який порушив процесуальний строк, перед органами, які уповноважені притягати його до дисциплінарної відповідальності (наприклад, перед прокурором вищого рівня).

При направленні обвинувального акта до суду запобіжний захід щодо обвинуваченого є незмінним у межах строку, визначеного ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування. Суду слід зважати, що запобіжний захід, обраний або продовжений слідчим суддею на стадії досудового розслідування, може бути змінений лише в підготовчому судовому засіданні. У випадку, коли після направлення обвинувального акта до суду першої інстанції та до проведення підготовчого судового засідання строк застосування запобіжного заходу закінчився, запобіжний захід вважається таким, що припинив свою дію у зв'язку із закінченням строку, на який такий запобіжний захід був обраний.

У такому клопотанні обов'язково повинно бути зазначено: 1) виклад обставин, які свідчать про те, що заявлений ризик не зменшився або з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою; 2) виклад обставин, які перешкоджають завершенню досудового розслідування до закінчення дії попередньої ухвали

про тримання під вартою. Розгляд такого клопотання здійснюється у порядку ст. 200 КПК.

Слідчому судді, суду при розгляді відповідного клопотання слід ретельно перевіряти достовірність підстав для його задоволення, оскільки одним із найбільш частих порушень прав людини, визнаних ЄСПЛ у справах проти України, є необґрунтоване ухвалення судами рішень про продовження строку тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою, а також те, що можливість застосування запобіжних заходів, альтернативних тримання під вартою (зокрема, йдеться про застосування застави), у багатьох випадках навіть не розглядалася.

Відповідно до вимог ч. 3 ст. 5 Конвенції (правова позиція ЄСПЛ, викладена у п. 60 рішення від 6 листопада 2008 року у справі «Єлоєв проти України») після спливу певного проміжку часу (досудового розслідування, судового розгляду) навіть обґрунтована підозра у вчиненні злочину не може бути єдиним виправданням тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого, а тому слідчому судді, суду в разі задоволення клопотання про обрання або продовження терміну застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою необхідно чітко зазначити в судовому рішенні про наявність іншої підстави (підстав) або ризику, що передбачені ч. 1 ст. 177 КПК.

Судове рішення стосовно обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або продовження його застосування має містити як чітке визначення законодавчих підстав для його обрання (продовження), так і дослідження та обґрунтування достовірності обраних підстав у контексті конкретних фактичних обставин вчинення злочину, врахування особи винного та інших обставин (ризиків, наведених у ч. 1 ст. 177 КПК). Слідчому судді, суду необхідно враховувати, що обмеження розгляду клопотання про обрання

ня, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою лише переліком законодавчих (стандартних) підстав для його застосування без встановлення їх наявності та обґрунтованості до конкретної особи є порушенням вимог п. 4 ст. 5 Конвенції (правова позиція ЄСПЛ у справі «Белевиський проти Росії», пункти 111–112 рішення від 1 березня 2007 року; п. 85 рішення ЄСПЛ у справі «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 року²).

19. Право підозрюваного, обвинуваченого на розгляд клопотання про зміну, скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не може бути обмежено. Слідчий суддя, суд зобов'язаний розглянути відповідне клопотання підозрюваного, обвинуваченого протягом трьох днів із дня його одержання згідно з правилами, передбаченими для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу.

Відмова в розгляді з підстав неодноразового звернення з таким клопотанням у кримінальному провадженні не допускається та є порушенням п. 4 ст. 5 Конвенції (правова позиція ЄСПЛ, викладена у п. 65 рішення від 6 листопада 2008 року у справі «Єлоєв проти України»).

Слідчий суддя, суд вправі залишити без розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу у випадку, коли таке клопотання подано раніше ніж за тридцять днів із дня постановлення попередньої ухвали про застосування, зміну або відмову у зміні запобіжного заходу. Якщо ж у відповідному клопотанні, поданому в межах тридцяти днів із дня постановлення попередньої ухвали про застосування, зміну або відмову у зміні запобіжного заходу, викладено нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею, судом, розгляд клопотання має бути здійснено у строки, передбачені

ч. 4 ст. 201 КПК.

Клопотання про продовження строку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та клопотання підозрюваного, обвинуваченого про зміну запобіжного заходу не можуть розглядатися слідчим суддею суду першої інстанції в одному провадженні, оскільки такий порядок не передбачено КПК. Клопотання про продовження строку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою подається у визначені КПК строки та розглядається слідчим суддею суду першої інстанції, який визначається відповідно до положень ч. 3 ст. 35 КПК. Такий же порядок застосовується і для вирішення питання про визначення слідчого судді для розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу.

20. Дія ухвали про застосування запобіжного заходу припиняється після закінчення строку дії ухвали про обрання запобіжного заходу, ухвалення виправдального вироку чи закриття кримінального провадження.

У випадку коли слідчий суддя суду першої інстанції відмовляє у продовженні строку тримання під вартою, він має право за правилами ч. 4 ст. 194 КПК застосувати до підозрюваного, обвинуваченого інший, більш м'який, запобіжний захід. При цьому необхідно враховувати, що застосування такого запобіжного заходу є можливим лише після закінчення строку дії попередньої ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Підозрюваний, обвинувачений підлягає негайному звільненню в разі спливу строку тримання під вартою на досудовому розслідуванні або під час судового провадження. Виконання обов'язку щодо негайного звільнення покладається на

² Обставини справи свідчать про неодноразовий розгляд національними судами питання законності тримання заявника під вартою, однак відповідні судові рішення не повною мірою враховували вимоги п. 4 ст. 5 Конвенції. Зокрема, у цих рішеннях наведено стандартний набір підстав тримання заявника під вартою, без урахування критерію їх достовірності/недостовірності та конкретної ситуації, що склалася.

уповноважену службову особу місця ув'язнення, під вартою в якому перебуває підозрюваний, обвинувачений.

Слідчий суддя при здійсненні загальних обов'язків судді щодо захисту прав людини зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган державної влади чи службова особа, під вартою яких тримається ця особа, не надасть судове рішення, що набрало законної сили, або не доведе наявність інших правових підстав для позбавлення особи свободи.

21. Під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати запобіжний захід, обраний обвинуваченому. Суду слід враховувати, що у випадку повернення прокурору обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру суд зобов'язаний розглянути клопотання про обрання, зміну чи скасування запобіжного заходу у випадку, якщо відповідне клопотання надійшло від учасників судового провадження. При цьому слід звернути увагу, що при вирішенні питання про обрання обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, заміну менш суворого запобіжного заходу на тримання під вартою чи зміну запобіжного заходу на інший, менш суворий запобіжний захід, явка обвинуваченого та його захисника у підготовче судове засідання є обов'язковою.

Суд з урахуванням думки інших присутніх учасників підготовчого судового засідання вирішує питання про обрання, доцільність зміни чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжного заходу, обраного обвинуваченому з урахуванням ризиків, визначених ст. 177 КПК, та обставин кримінального провадження. За відсутності зазначених клопотань від сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового

розслідування, вважається продовженим (у межах строку, визначеного ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування) та, відповідно, обраний запобіжний захід щодо обвинуваченої особи – незмінним.

22. Під час судового розгляду суд за клопотанням сторони обвинувачення або захисту має право своєю ухвалою змінити, скасувати або обрати запобіжний захід щодо обвинуваченого (ч. 1 ст. 331 КПК).

Незалежно від наявності відповідного клопотання суд зобов'язаний розглянути питання про доцільність продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. За наслідками розгляду питання суд вмотивованою ухвалою скасовує, змінює запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або продовжує його дію на строк, що не може перевищувати двох місяців. Суд зобов'язаний повторно розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу продовженого строку.

У випадках здійснення судового провадження судом присяжних питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою вирішує головуючий.

23. Оскарженню до суду апеляційної інстанції підлягають такі ухвали слідчого судді суду першої інстанції: 1) про відмову в наданні дозволу на затримання; 2) про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні; 3) про продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні; 4) про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні; 5) про продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні;

б) про поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні; 7) про продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні.

Порядок апеляційного провадження під час перевірки судом апеляційної інстанції ухвал слідчого судді передбачено ст. 422 КПК. Апеляційне провадження здійснюється відповідно до загальних положень апеляційного розгляду, встановлених ч. 1 ст. 405 КПК, за винятком строків його проведення. Згідно з положеннями ст. 422 КПК апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді розглядається не пізніше як через три дні після її надходження до суду апеляційної інстанції.

Про час, дату і місце апеляційного розгляду суддя-доповідач повідомляє особу, яка її подала, прокурора та інших заінтересованих осіб не пізніше як за день до апеляційного розгляду. Судовий виклик може бути здійснено шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, за допомогою телефону або телеграмою.

Суд апеляційної інстанції відкладає апеляційний розгляд у разі неприбуття сторін або інших учасників кримінального провадження, присутність яких є обов'язковою згідно з КПК, або якщо суд апеляційної інстанції своїм рішенням визначив їх явку обов'язковою. При цьому в разі неприбуття до суду особи, явка якої визнана обов'язковою, суд апеляційної інстанції може з власної ініціативи прийняти рішення про здійснення приводу такої особи відповідно до ч. 2 ст. 140 КПК та призначити судові засідання на інший день.

Суду апеляційної інстанції слід мати на увазі, що участь підозрюваного, обвинуваченого під час судового розгляду щодо

оскарження ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу або відмову в його застосуванні є обов'язковою, якщо в апеляційній скарзі порушується питання про погіршення його становища, якщо суд визнає обов'язковою його участь, а також у випадку, коли від підозрюваного, обвинуваченого, який утримується під вартою, надійшло відповідне клопотання.

24. Відповідно до ч. 3 ст. 407 КПК за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвалу слідчого судді суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити ухвалу без змін; 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу. Тому у випадку, коли за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді встановлено необхідність її зміни, наприклад з метою виправлення технічної помилки, суд апеляційної інстанції скасовує ухвалу й постановляє нову ухвалу.

У випадку, коли слідчий суддя суду першої інстанції відмовив у задоволенні клопотання про продовження строку тримання під вартою, а також до апеляційного розгляду скарги на таке рішення в суді апеляційної інстанції (поданої прокурором) підозрюваний, обвинувачений звільнений з-під варти у порядку ч. 5 ст. 202 КПК, суд апеляційної інстанції, якщо він за наслідками розгляду погоджується з доводами апеляційної скарги, скасовує ухвалу слідчого судді і постановляє нову ухвалу, якою задовольняє клопотання про продовження строку тримання під вартою.

Матеріали кримінального провадження після закінчення провадження в суді апеляційної інстанції щодо розгляду апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді мають бути направлені до суду першої інстанції не пізніше як у триденний строк.

*Судова палата
у кримінальних справах*

**За повідомленням сайту Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ (за станом на 24.05.2013 р.)**

У НОМЕРІ**Інновації в судочинстві**

Віталій ПОЛОЖИШНИК.
«Електронний суд» приходить у судочинство_ **2**

Проблеми розмежування юрисдикцій

Віктор ТАТЬКОВ.
До питання про поняття публічно-правового
спору_ **7**

Правове регулювання

Віктор ГОРОДОВЕНКО.
До питання визначення змісту конституційно-
правового регулювання судової влади_ **15**

Статус суддів

Марина МАТЕРИНКО.
Недоторканність як елемент незалежного
конституційно-правового статусу суддів_ **23**

Процесуальне представництво

Марія АРТЕМЕНКО.
Представництво прокуратурою інтересів держави
в суді: проблемні питання модифікації «класичної»
моделі процесуального представництва
та виклики часу_ **29**

Судове адміністрування

*Михайло ВІЛЬГУШИНСЬКИЙ,
Володимир КУЦЕНКО.*
Можливі перспективи запровадження нововведень
в організації адміністративних посад
в місцевих загальних судах України_ **41**

Забезпечення безпеки судів і суддів

Юрій ГОНЧАРУК.
Проблеми охорони судів та підтримання
в них громадського порядку_ **44**

Регіон

Світлана ШЕВЧЕНКО, Оксана МОРОЗОВСЬКА.
Інноваційні технології в судовій системі_ **48**

Законотворення

Правові гарантії для ефективнішої роботи_ **51**

Судова статистика

Огляд даних про стан здійснення правосуддя
у 2012 році_ **52**

Судова практика

Назар КУЛЬЧИЦЬКИЙ, Зоряна Бортновська.
Огляд практики Європейського суду з прав
людини у справах щодо України за 2012 рік_ **68**

Інформаційні листи

Про залишення заяви без розгляду
на підставі пункту 8 частини першої статті 207
Цивільного процесуального кодексу України_ **79**

Про деякі питання порядку застосування
запобіжних заходів під час досудового
розслідування та судового провадження
відповідно до Кримінального процесуального
кодексу України_ **81**

**Над випуском
працювали:**

*Вячеслав Гармаш
Олена Ігнатченко
Федір Ілюк
Андрій Жарий
Михайло Черненко*

Оригінал-макет виготовлено комп'ютерним центром
видавничої організації «Юрінком Інтер»
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 19 від 20.03.2000 р.)

Підписано до друку 05.06.2013 р. Формат 70 x 100/16. Папір офсетний № 1.
Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 3,8. Умовн. друк. арк. 5,58.
Наклад 660 прим. Зам. №

Віддруковано у ЗАТ «Віпол», 03151, м. Київ-151, вул. Волинська, 60